

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

2016.

X. évfolyam 2–3. szám

Debrecen

MEDIÁRIUM

TÁRSADALOM – EGYHÁZ – NEVELÉS

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Kölcsey Ferenc Tanítóképzési Intézet

2016. X. évfolyam 2–3. szám

Szerkesztőség: 4026 Debrecen, Kálvin tér 16.

Telefon: +36 20/965 2921

E-mail: barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu

Felelős kiadó: Bölcskei Gusztáv rektor

Készült a Kapitális Nyomdában, Debrecenben

Felelős vezető: ifj. Kapusi József

ISSN 1789–0357

Szerkesztőség:

BÖLCSKEI GUSZTÁV (főszerkesztő)

BARÁTH BÉLA LEVENTE, VITÉZ FERENC (felelős szerkesztők)

BEREK SÁNDOR, BODA ISTVÁN, FENYŐ IMRE, GONDA LÁSZLÓ,
KMECZKÓ SZILÁRD, OLÁH RÓBERT, PUSZTAI GABRIELLA (szerkesztők)

ARANY LAJOS (anyanyelvi lektor)

A borítót készítette: Tímár Tamás – TT Play Kft.

Megrendelhető a szerkesztőség címén.

Kéziratokat a felelős szerkesztők e-mail címére várunk

(barathb@drhe.hu; vitez.ferenc@drhe.hu).

Szerkesztőségünk a beérkezett kéziratokat Expert Peer Review eljárással lektorálja.

A meg nem rendelt, el nem fogadott kéziratokat nem őrizzük meg.

A mediárium elérhetősége a világhálón: <http://epa.oszk.hu/01500/01515>

TARTALOM

Örökség

OLÁH RÓBERT	
<i>Bátorkeszi Fekete János és Kabai Dániel portréi</i>	5
ERDŐS ISTVÁN	
<i>Kossuth Lajos a magyar emlékezetben</i>	14
VITÉZ FERENC	
<i>Comenius vallási világgképének reprezentációja az Orbis pictusban</i>	22
TAMUSNÉ MOLNÁR VIKTÓRIA	
<i>A művészettörténeti ismeretek oktatása a debreceni egyetem első évtizedeiben</i>	33

Kitekintő

CSÉKE ZSOLT	
<i>Egy emlékharang története</i>	45

Kisebbség

CSOKAI ANITA	
<i>Roma fiatalok (tovább)tanulással kapcsolatos tervei és munkaértékei az Ifjúság 2012 adatbázis alapján</i>	60
BEREK SÁNDOR	
<i>Szegénység és etnicitás kapcsolatának lokális változatai Magyarországon. A Törésvonalak c. tanulmánykötetről</i>	78

Műhely

VITÉZ FERENC	
<i>Párhuzamos történetek – szintetizáló olvasatok</i>	88
ARANY LAJOS	
<i>A Szentkuthy-aforisztika</i>	99

Bátorkeszi Fekete János és Kabai Dániel portréi

Kaposi Juhász Sámuel és ifjabb Csécsi János arcképeinek eredetiségét vizsgálva rámutattunk, hogy milyen ritkák a kora újkori református értelmiségieket ábrázoló alkotások. A megismerhetőség esélye az idő előrehaladtával nő, a 18. század második felében már metszetek, rajzok, olajfestmények viszonylag nagy számban tanúskodnak arról, hogy mind a vonások megörökítésének igénye, mind a lehetősége sokkal inkább adott volt, mint az előző két és fél évszázadban.¹ Ezúttal két újabb, egy időben keletkezett arcképet ismertetünk, amelyek bár illusztrációként megjelentek a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárának ismertető füzetében,² és olvashatunk róluk a lelkészi viselettörténeti monográfiában,³ részletes bemutatásukra eddig nem került sor.

Bátorkeszi János és Kabai Dániel a hazai egyháztörténet kevésbé ismert alakjai voltak, s mivel néhány sornyi versen kívül mást nem adtak ki nyomtatásban, hiába keressük életrajzi adataikat a lexikonokban.

Bátorkeszi Fekete János (1672?–1737) 1689. július 5-én iratkozott be a debreceni Kollégiumba,⁴ 1696. augusztus 28-án subscribált Franekerben,⁵ ahol üdvözlő verset írt Debreczeni Sz. István disputációjához (RMK III. 3989.). 1697. május 6-án jegyzett ugyanitt héberül, latinul, majd magyarul egy bibliai citátumot (Péld 22,29) széki Teleki Pál albumába.⁶ Hazatértét követően 1724-ig Hajdúnánáson (26 évet), majd haláláig a közeli Búdszentmihályon (ma: Tiszavasvári) szolgált.

¹ OLÁH Róbert, *Kaposi Juhász Sámuel és ifjabb Csécsi János arcképeinek forrása és hitelessége*, Sárospataki Füzetek, 2015/1, 45–56.

² SZABADI István, *Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár*, Bp., MLE, 2014, 12. A kutatás során nyújtott segítségért köszönettel tartozom a Levéltár munkatársainak.

³ TAKÁCS Béla, *A magyar református lelkészek öltözetje*, sajtó alá rend. DIENES Dénes [et al.], Debrecen, Hernád, 2004 (Nemzet, egyház, művelődés, 3), 57.

⁴ *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, szerk., SZABADI István, Debrecen, TtRE, 2013.

⁵ BOZZAY Réka, LADÁNYI Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918: Hongaarse studenten aan Nederlandse Universiteiten 1595–1918*, Bp., ELTE Levéltára, 2007 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15), 559.

⁶ http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=1756 (2016. február 26.)

1735 áprilisában (egyházmegyei főjegyzőként) a tépei gyűlésen választották meg a debreceni esperesnek, 1737-ben hunyt el.⁷ Felmerült, hogy 1703–1705 között tokaji lelkészként szolgált, ez azonban nem illeszthető a szoros életrajzi kronológiába.⁸ Hasonló nevű fia 1738–1740 között Zürichben tanult, több levelet váltva Jacob Christoph Beck baseli professzorral.⁹

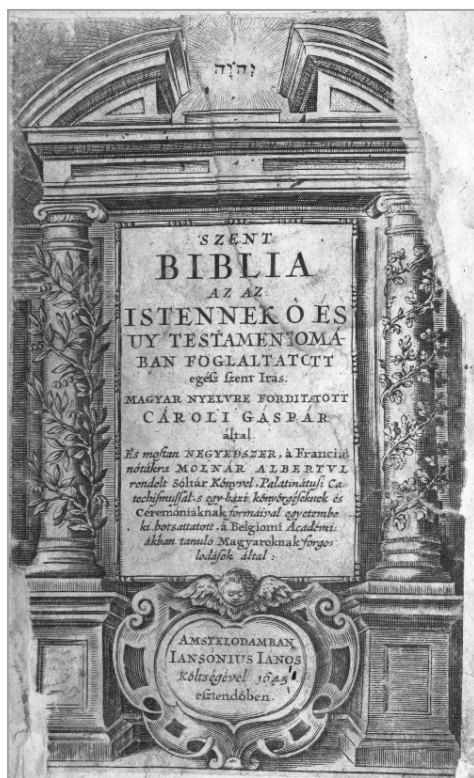
Bátorkeszi F. János portréja
(254 x 154 mm)

⁷ Lásd: SÓRÉS János, *Szent-Mihály község története, tekintettel református egyházára = Tiszavasvári (Búd-Szentmihály) református egyházának története*, szerk. FEKETE Csaba, Debrecen, Tiszavasvári ref. Egyházközség, 1987, 14.

⁸ Teleki Pál *külföldi tanulmányútja : Levelek, számadások, iratok 1695–1700*, sajtó alá rend. FONT Zsuzsa [et al.], Szeged, JATE, 1989 (Fontes rerum scholasticarum, 3), 367.

⁹ HEGYI Ádám, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798): Ungarländische Studenten den schweizerischen Universitäten und Akademien 1526–1788 (1798)*, Bp. ELTE Levéltára, 2003 (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 6), 592.; *A bázeli egyetem magyar vonatkozású kézíratai (1575) 1660–1798 (1815): Katalógus: Die Hungarica-Manuskripte der Universität Basel (1575) 1660–1798 (1815): Katalog*, összeáll. HEGYI Ádám, Bp., OSzK, Gondolat, 2010 (Nemzeti téka), 173, 205–218.

A (címlapéhoz hasonló) akantuszlevelekkel díszített, kartusba foglalt metszetszerű lelkészi ábrázolások Takács Béla véleménye szerint „rendkívül primitív”-ek.¹⁹ Valóban nem mérhetőek a korabeli német, francia, vagy németalföldi hivatásos művészek által művelt portréfestészethez, ám a traktus vezetésének tetszését elnyerhették, másként nem tartották volna megőrzendőnek őket épp egy fontos hivatali dokumentumgyűjtemény elején.

Jansson bibliakiadásának csonka címlapja (Amsterdam, 1645)

A kartust tartó talapzaton Bátorkeszinél nyolc-, Kabainál hatsoros vers olvasható, amelyet egy-egy (heraldikailag) balra tekintő, kiterjesztett szárnyú fénixmadár tart a csőrében. Az eltérő mennyiségű szövegeket ügyesen, a zsúfoltságot elkerülve helyezték el a megegyező méretű táblákon. A keretezés fából faragott valós képkeretet mintáz.

¹⁹ TAKÁCS, *i. m.*, 57.

Mivel hasonlítanak a kora újkori könyvek szerzőit ábrázoló metszetekhez, elképzelhető, hogy nyomtatott minta másolataként született a kartus, a keretezés, valamint a talapzat, ahogyan az korábban Kaposi Juhász és ifjabb Csécsi professzorok esetében is kimutatható volt.²⁰

Bátorkeszi kartusának felirata:

„Joh(annes) F(ekete) Bátorkeszi, V(enerabilis) T(ractus) D(ebrechinensis) Senior Vigilantissimus in Ecclesia R(eforma)ta Nánás: per continuos XXVI. et Sz(ent)Mihály: XIII. Annos V(erbi) D(ivini) M(inister) Fidelissimus An(nos) AEtatis, LXIV.”

A talapzaton olvasható vers:

„Bátorkeszinum Seniore[m] cerne Joannem
Exhibet egregie' picta tabella tibi.
Qui nostrum Tractum tractat moderamine vitae,
Tractans utiliter terque, quaterque' bene'.
Pervigil Antistes, cunctosque' docere paratus
Praevius exempló, dexteritate, fide.
Quem natura dedit mitem, facilemque' piumque',
Moribus egregiis condecorans valide'.”²¹

Lubens, merito'q(ue) apposuit Dan(iel) Kabai,
V. T. D. Scriba, et p. t. Patriae Pastor.”

²⁰ Lásd: OLÁH, *i. m.*, 45–56.

²¹ „Lásd, hogy a festett képecske az idősebb Bátorkeszi Jánost mutatja neked, aki egyházmegyénket az élet kormányzásával haszonnal s három-négyszeresen jól irányítja: mindig éber előjáróként, készen állva mindenki tanítására, rátermettségben, hitben példamutatóként, kit a természet kiváló tulajdonságokkal ékesítve tett szelíddé, nyájassá és kegyessé.” (ford. Posta Anna)

Kabai kartusának felirata:

„Daniel Kabai, V(enerabilis) T(ractus) D(ebrecinensis) Scriba, olim Békés:
nunc per Annos XX. Patriae; Ecclesiae scil(icet) Kaba: Pastor, An(nos)
Aet(at)is LXI.”

A talapzaton olvasható vers:

„En Scribam Tractûs Danielem quē Kaba pavit
Pascitur a' quo nunc eloquio Domini.
Candidus, ac humilis sine fuce simplicitate
A Etatem praefert, nec pietate caret.
Barbam aluit nam se Marib(us) numerare volebat
Barbatus pictus mos ita tum fuerat.”²²

A kartusok feliratai értékes kronológiát adnak a szolgálati helyekről és az ott eltöltött időről, a versek ellenben a szokásos dicsőítő formulákon kívül semmi közelebbit nem árulnak el az ábrázolt személyekről. A Bátorkeszit laudáló sorokat akaratlanul is közel érezhetjük a *Bolond Istók* második énekének 118. strófájában azokhoz, amelyekben az egykori debreceni diák, Arany János emlékezett vissza nem kevés (ön)íroniával:

„Jött majd az óda-kor: «Hová ragadtok
Pieri szüzek?»... s méltó szuszt keres
Elzöngni ott fenn, hol sas-szárnya csattog,
Minő félisten a vén esperes.”²³

²² „Hadd írjak Dánielről, akitől rettegett Kaba,
és aki által most az Úr beszéde táplálja.

Becsületes és őszinte egyszerűségű,
tiszteli az életkort, és nincs híján a kegyességnek sem.
Szakállat növesztett, mert azt akarta, hogy a férfiak közé sorolják,
így akkoriban szakállal festették le.” (ford. Posta Anna)

²³ Lásd: ARANY János *költői művei*, szöveggond. VEKERDY Tamás, II, *Költői beszélek és beszéltöredékek*, Bp., Szépirodalmi Kvk., 1986 (Nagy klasszikusok), 197.

Ezzel szemben a Kabaira vonatkozó hatsoros sokkal könnyedebb, szinte tréfás hangnemet üt meg. Az eltérés okaira térjünk vissza kicsit később.

Figyelemre érdemesek az ábrázolt viseletek. Takács Béla posztumusz megjelent monográfiájának köszönhetően ismerjük a 18. századi reformátusság vélekedését a lelkészi öltözékek kapcsolatban. A század közepén tiltották például a parókaviselést, a púderezett frizurát, a nyugati hatásra terjedő, selyemszallal összefogott copfot, a nyitott dolmány alól hivalkodóan kilátszó cifra, fodros inget, bajusz helyett a „német módra” borotvált arcot és a buggyos nadrágot.²⁴ A traktus vezető lelkészei igen távol álltak a helytelen megjelenéstől, mindketten az előző században megszokott, hátrafésült, vállig érő haját viseltek. Amennyire kivehető, Bátorkeszi haja sokkal világosabb volt (esetleg őszbe fordult), Kabai haja és arcszőrzete sötétbarna volt, előbbi testesebb volt utóbbinál. Szakálluk egész arcukat elfedte, mellig ért, kerekdedre nyírott formájú volt, vagyis a negyed százada Debrecenben született szakálltilalom ekkor már biztosan nem volt érvényben.²⁵

Takács Béla így írta le a ruházatukat: „Kabai Márton(!) (...) színes tusrajzban örökítette meg Bátorkeszi Jánost (...). A ruhája fekete színű, ujjatlan, prémes köpeny, alatta sűrű, arany zsinóros, gombos, fekete mentét, alatta fehér inget hord.” Kabaiét hasonló rövidséggel jellemezte: „ruhája fekete, aranyszínű gombokkal, paszománnyal, ezüstsínű prémmel szegett mentét, alatta zsinóros, fekete dolmányt látunk, széles fekete övvel.”²⁶

A szerzőt néhány ponton korrigálnunk kell, elsőként a festő személyét illetően. A Bátorkeszi verse alatt olvasható „Lubens, merito'q(ue) apposit” leírás nyomán Takács még úgy vélte, hogy Kabai Dániel (s nem Márton!) volt a festő. Ám Kabai sem Bátorkeszit, sem magát nem örökítette meg, Szathmári József lehetett a festő, Kabai itt versszerzőként szerepelt.

Takács Béla feltehetően azért jutott erre a következtetésre, mert a kézirat többi részét mellőzve vizsgálta a portrékat (így kaphatta meg őket másolatban?), kiszakítva azokat a velük szoros kapcsolatban keletkezett címlap mellől. Kabai szerzősége lehetett az oka a két vers közötti eltérésnek is: míg espereséről hivatalos dicséretet komponált, addig magáról egészen más hangnemben nyilatkozott. Az egyházmegye főjegyzőjével tréfálgató tónus aligha eredhetett volna például

²⁴ TAKÁCS, *i. m.*, 45–50.

²⁵ Lásd: CSORBA Dávid, *Református tanári címerek 1665–66-ból*, Egyháztörténeti Szemle, 2009/1, 13. sz. lábja.

²⁶ TAKÁCS, *i. m.*, 57.

a kollégiumi diákságtól. Szathmári közreműködéséről a címlap és az arcképek kereteinek hasonlósága (pl. az akantuszlevelek megformáltsága), valamint az egyező színvilág könnyen meggyőzik a szemlélőt. Borsos betűit látjuk mindkét portrén (a köriratokon és a verseken), valamint a címlapon is.

Az aranyszínű gombok helyett (már csak az ilyen hivalkodó kiegészítőkre vonatkozó, rendszeresen ismétlődő tiltó rendelkezések miatt is) valószínűleg a már a 17. században is működő debreceni gombkötőcéh termékeit látjuk. Kabai gombjai koromfeketék voltak, a dolmányát összefogó széles öv a derékon sokszorosán körbefogott vékony övből alakult ki. A dolmányuk térdig érhetett, mely ilyen formában hosszú ideje a református papi ornátus része volt. Mindent összevetve elmondhatjuk, hogy az ábrázolások részletgazdagságban nem haladták meg a 17. századi református tanári címereket.²⁷

Végezetül még egy kérdést kell tisztáznunk: mikor készültek a portrék?

Bátorkeszi esperes (a jegyzőkönyv első levelének tanúsága szerint) 1737-ben hunyt el, így ez a dátum szolgálhat *ante quem*-ként. Az esperessé megválasztása adja a terminus *post quem*-et, amire 1735-ben került sor. Az élőről tudósító körirat mellett segítségünkre van a címlapot követő levél verzóján olvasható szöveg, amelyet „J. F. B. V. T. D. S.” (azaz maga az esperes) keltezett 1736-ban.²⁸ A legvalószínűbb, hogy ebben az évben születtek a képek is.

A lelkészeink tehát a debreceni Kollégium neveltjei voltak (Szilágyi Tönkö Márton tanítványai), majd franekeri peregrinusok. A tiszántúli gyülekezetekben szolgálva a Rákóczi-szabadságharc utáni újjáépítésben játszottak eddig alig feltárt szerepet. Életük utolsó éveiben a debreceni traktus vezetői: esperes és főjegyző voltak, e tisztségeikből adódóan festették le őket. Mivel még a 18. század első feléből is ritkaságnak számít, ha ismerjük egy-egy prédikátor arcvonásait, ezért kvalitásuktól függetlenül értékesek a hasonló, műkedvelők (ez esetben kollégiumi diákok) által készített ábrázolások.

²⁷ CSORBA, *i. m.*, 65–71.

²⁸ „ANNUS 1736 Cujus Cursus et Exitus sit Pacificus foelicissimus et Locipletiss(im)us et Quietis internae et Spiritualis Fertillissimus Amen, Amen. T. C. D. V. D. J. F. B. V. T. D. S. etc.”

Kossuth Lajos a magyar emlékezetben¹

Ha azt kívánjuk végiggondolni, hogyan van jelen Kossuth Lajos a nemzeti emlékezetben születésének 214. évfordulójához érkezve, először rápillanthatunk néhány statisztikai adatra. Az Országos Utcatörzs – Közterület 1 adatbázisa szerint hazánkban Petőfi után ő a második legnépszerűbb közterület névadó, valamilyen névformában (Kossuth, Kossuth Lajos) összesen 2666-szor szerepel.² A másik sokatmondó adat a közterületi szobrok száma. Már 1979-ben könyv született a világ Kossuth-szobrairól,³ a ceglédi Kossuth Lajos Múzeum pedig 2008-ban fotókiállítást rendezett a magyarországi anyagból,⁴ s megállapították, hogy köztereinken Kossuth alakjával találkozhatunk legtöbbször. Magyarország legnagyobb közösségi művészeti adatbázisa 168 Kossuth-emlékművet tart számon szerte a világon.⁵ Még 2016-ban is avattak új szobrát (Tisza-lúcon), illetve egy korábban ellopott alkotást pótoltak a vajdasági Magyarittabén, amely egyébként a Kárpát-medence legdélebbi Kossuth-szobra.⁶

Természetesen tudjuk, hogy egy szoborállítás vagy az utcanevék meghatározása általában politikai döntés, melybe az ún. egyszerű emberek nem szólhatnak bele, s kurzusváltások idején a süllyesztőbe kerül sok, korábban kiemelt jelentőségűnek vélt történelmi személyiség. Kossuth esetében is megfigyelhetünk hullámhegyeket születésének 100. majd 200. évfordulóján, illetve az 1848-as forradalom 100. évfordulóján,⁷ viszont nem találunk olyan időszakot, amely megtagadta volna őt. 1902, 1948, 2002: három különböző évszám, három külön-

¹ A szöveg a 2016. szeptember 16-án a debreceni Kossuth téren elhangzott emlékeszéd szerkesztett, jegyzetekkel és szakirodalommal kiegészített változata.

² <http://www.geox.hu/hirek/top-10-utcanev-magyarorszagon/>

³ ÁDÁMFY József (1979): *A világ Kossuth szobrai*. Budapest, Népművelési Propagandairoda

⁴ http://www.museum.hu/kiallitas/7729/A_kozteri_Kossuth-szobrok_Magyarorszagon

⁵ https://www.kozterkep.hu/artpieces/index/page:1?url=%2Fartpieces%3F¶meters=tag119841%7C&in_titles=1

⁶ <http://www.joreggeltvajdasag.com/ebreszto/ujra-van-kossuth-szobor-magyarittabon>

⁷ Szemléletes grafikonos ábrázolása:

<https://www.kozterkep.hu/artpieces/?¶meters=tag119841%7C>

böző történelmi korszakból, amelyben egyaránt piedesztálra emelték Kossuthot. Az első és a harmadik dátum valamelyest rokonítható: egy polgárosodó, a nemzeteszmét és a modernizációt egyaránt valló ország tisztelgett Kossuth előtt a dualizmus alatt és a rendszerváltozás után is, bár az első esetben kiemelhetjük, hogy alig nyolc évvel vagyunk hősünk halála után, az ország uralkodója I. Ferenc József császár és király, aki miatt Kossuth a fél életét száműzetésben töltötte. 1948 viszont éppen a Rákosi-rendszer formálódásának időszaka, amely egyként tagadta a polgári államot és az önálló nemzeti létet, s bár elsősorban 1848 plebejus származású hőseit (Petőfit, Táncsicsot) helyezte előtérbe, azonban a társadalmi haladás élharcosaként és forradalmárként ünnepelte a jócskán meghamisított Kossuthot is.⁸

Eltékintve a különböző politikai rendszerek önlegitimációs törekvéseitől, az igazi kérdés az, hogy fontos volt-e, s ha igen, akkor miért volt fontos Kossuth a magyar nemzeti közösségnek?

A magyarittabéi példára visszatérve, az 1300 lelkes délvidéki faluban 112 éve állítottak Kossuth szobrot, melyet 1918-ban a bevonuló szerb katonaság egy tagja szíven lőtt, talapatáról ledöntötték. A helyi lakosok az 1941-es visszacsatolásig a református templomban rejtegették, s bár a kommunista Jugoszláviában nem teheték, 1990 óta újra itt koszorúztak.⁹ Ha földrajzilag távolabb tekintünk, megemlíthetjük, hogy az „amerikás” magyarok már 1902-ban avattak Kossuth szobrot Clevelandben, ugyanitt fél évszázaddal később Kossuth könyvkiadó működött, az '56-os menekültek Kossuth alapítványt hoztak létre, Washingtonban pedig napjainkig a Kossuth házban gyűlnek össze a magyar amerikaiak, így az ő neve szinte egyenértékű a magyar identitás vállalásával. Van Kossuthfalva Mississippi államban, ahol a helyi iskola, bolt és önkéntes tűzoltó egyesület is az ő nevét viseli, Kossuth megye található Iowában, több, Kossuth nevét felvett település Indianában, New Yorkban, Ohioiban, Pennsylvániában, Texasban. Floridában Kossuthville és Wisconsinban Kossuth város, de Mississippiben még Kossuth patak is létezik. Egy amerikai magyar történész, Várdy Béla kutatásai szerint ráadásul számos település ezek közül nem is magyar emigránsokhoz kötődik, a mai Kossuthfalva 173 lakosa közül pl. senki sem

⁸ GYARMATI György: *A mitologizált, a nemkívánatos és a (mindig) újrahasznosított Március 15.*

http://mult-kor.hu/20130207_a_mitologizalt_a_nemkivanatos_es_a_mindig_ujrahasznositott_marcius_15

⁹ <http://mult-kor.hu/elloptak-a-karpat-medence-legdelebbi-kossuth-szobrat-20150403>

vallja magát magyar eredetűnek.¹⁰ Ezekben az esetekben Kossuth 1851/52-es amerikai útjának hatását érhetjük tetten, s megállapíthatjuk, hogy lelkes beszédeivel, vonzó személyiségével az amerikaiakat is magával ragadta, szobrot kapott a Capitoliumban, s a külföldi politikusok közül legfeljebb a francia La Fayette márki népszerűsége volt hozzá mérhető.¹¹ A magyar nyelvterületen ő a névadója a Kossuth-nótáknak, a Kossuth-szakállnak, Kossuth-kalapnak, Kossuth-kiflinek, Kossuth-címernek, Kossuth-bankónak, Kossuth rádiónak, Kossuth-díjnak, a ma már kevésbé ismert Kossuth rostélyosnak és Kossuth hintónak.¹² A régiségvásárokon még ma is gyakran felbukkannak a valaha paraszti tisztaszobák falait díszítő, őt ábrázoló olajnyomatok, sokáig általános volt a „Kossuth apánk” megnevezés.

Mindezek alapján bizonyítottnak tekintjük, hogy valóban nem egyik-másik politikai rendszer, hanem egy időtálló, széles nemzeti konszenzus döntött a magyar panteonba emeléséről. Mi indokolhatja ezt?

Kossuth életének 92 évéből legalább hat évtizedben aktív közéleti ember volt: a megyei politikából az országosba vezetett az útja a reformkorban, az események megfigyelőjéből közvélemény-formáló, majd aktív szereplő, sőt főszereplő lett 1849-re. Pályájának állomásai:¹³ megyei táblabíró 1830-ban, kolera-biztos 1831-ben, távollevő főrend megbízottja (absentium ablegatus) az 1832–36-os országgyűlésen, az *Országgyűlési Tudósítások* majd a *Törvényhatósági Tudósítások* szerkesztője 1832/36-ban, illetve 1836/37-ben, politikai fogoly 1837–40 között. Szabadulása után 3 évig a *Pesti Hírlap* szerkesztője, a Védegylet egyik

¹⁰ VÁRDY Béla (2002): A magyar szabadságharc, Kossuth és Amerika: emlékek Kossuth Lajosról Észak-Amerikában. *Nyelvünk és kultúránk*, 32. 119. sz. 57–61.

¹¹ VÁRDY Béla (1999): Kossuth Lajos hatása az amerikai társadalomra és gondolkodásra. *Valóság*, 42. 9. 36–43.

¹² GYARMATI György (2003): Kossuth kultusza – post mortem I. *Korunk*, 2003. december Személyiség és történelem.

<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2003&honap=12&cikk=7382>

¹³ Életútja, bár eltérő hangsúlyokkal, minden oktatáspolitikai időszakban stabilan a történelem tanterv törzsanyagát képezik. A Horthy-korszakbeli tankönyvek felfogásáról vö.: OLASZ Lajos (2015): *A Horthy-korszak történelemkönyveinek Kossuth-képe*. In: TORGYIK Judit szerk. (2015): *Százarcú pedagógia*. International Research Institute, Komarno, 193–199. és ALBERT B. Gábor (2006): *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középkolai történelemtankönyvek a Horthy-korszakban*. Pannon Egyetem BTK, Pépa; a szocializmus koráról UNGER Mátyás (1976): *A történelmi tudat alakulása középkolai történelemtankönyveinkben*. Tankönyvkiadó, Bp.

kezdeményezője és igazgatója 1844-ben, országgyűlési követ 1847/48-ban.¹⁴ A forradalom és szabadságharc idején előbb pénzügyminiszter, aztán az Országos Hon-védelmi Bizottmány elnöke, a *Függetlenségi Nyilatkozat* kezdeményezője, majd kormányzó elnök. A bukás után a magyar emigráció szervezője, vezéralakja, a magyar ügy népszerűsítője évtizedeken át, gondoljunk csak angliai és a már említett amerikai útjára 1851/52-ben, itáliai tevékenységére, melynek legfőbb sikere a Magyar Nemzeti Igazgatóság és a Magyar Légiónak megszervezése 1860-ban. Kidolgozta a kütahyai alkotmányt és a Dunai Konföderáció tervét, a *Cassandra-levélben* fejtette ki álláspontját a kiegyezésről. Később is rendszeresen megnyilatkozott politikai kérdésekben, főleg a Függetlenségi Párt képviselőihez írt leveleiben, 1877-ben százfős magyar küldöttséget fogadott Torinóban. Ő az első magyar politikus, akivel hangfelvétel készült 1890-ben, amit Magyarországon nyilvánosan le is játszottak, s még közvetlenül a halála előtti hetekben is nagy figyelemmel kísérte az akkor zajló egyházpolitikai vitákat, s véleményt nyilvánított róluk.¹⁵

Ez az impozáns mennyiségű tevékenység bizonyítja tetterejét, aktivitását. Számos hosszú életű politikusnál találhatunk változatos feladatvállalást, új meg új megbízásokat, sokan töltöttek be hasonlóan magas, kvázi államfői tisztséget, mégsem váltak kollektív emlékezetünk, nemzettudatunk Kossuthhoz hasonlóan központi alakjává.

Talán kivételesen sikeres vagy tévedhetetlen politikus volt, illetve így él-e a történettudományban és a laikus közvéleményben? Semmiképpen sem, sőt számos vitatható vagy egyértelműen téves, illetve kudarcot valló döntés, elképzelés fűződik nevéhez, melyek közül jó néhány az elemi tájékozódást meghatározó tankönyvekben is jelen van.¹⁶

Már kortársa, a szintén liberális reformer Trefort Ágoston is szemére vetette, hogy az általa állami hitelnnyújtással elképzelt kötelező örökváltság végrehajtása államcsődhöz vezetne, tehát felelőtlen ígéret.¹⁷ Felidézhetjük évtizedes vitáját Széchenyivel, mely csak látszólag volt két különböző karakter és politikai stílus

¹⁴ KOSÁRY Domokos (1946): *Kossuth Lajos a reformkorban*. Antiqua Nyomdai és Irodalmi Rt., Bp.

¹⁵ SZABAD György (1977): *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Kossuth Könyvkiadó, Bp. <http://mek.niif.hu/04800/04881/html/index.htm>

¹⁶ Vö.: a 12. lábjegyzetben felsoroltakkal, valamint az utóbbi években legáltalánosabban használt SZÁRAY Miklós: *Forrásközpontú történelem III.* c. tankönyvben egyaránt árnyalt módon szerepel Kossuth három legjelentősebb politikai vitája (Széchenyivel, Görgeyvel, Deákkal).

¹⁷ MANN Miklós (1982): *Trefort Ágoston élete és működése*. Akadémiai Kiadó, Bp.

összecsapása, valójában koncepcionális összeütközés volt,¹⁸ melynek megítélése azóta is két táborra osztja a témával foglalkozókat. Gondolhatunk a szabadságharc többször fellángoló Kossuth–Görgey vitáira, s az egyértelműen igazságtalan vidini levélre, amelyben árulónak nevezte a honvédsereg főparancsnokát.¹⁹

Kimondhatjuk, hogy nem hozott mérhető gazdasági hasznot a Védegyelet,²⁰ nem érte el külpolitikai célját, a szövetségesek szerzését, a *Függetlenségi Nyilatkozat*, nem sikerült magunk mellé állítani a nemzetiségek többségét. Később a magyarok sem kértek a Dunai Konföderációból, s a nyugati hatalmak sem óhajtották a Habsburg Birodalom felbomlását, akármilyen zajos sikert is aratott Kossuth egy-egy szónoklata. Az 1867-es *Cassandra-levél* kiadásakor Deák képviselte a reálpolitikai álláspontot,²¹ s a Kossuth által támogatott Függetlenségi Párt a dualizmus korának örök esélytelen ellenzéke maradt.

Lehetséges tehát, hogy tévesen tartja nagyra Kossuthot a magyar közvélemény, tájékozatlanságból gyűltünk itt össze, koszorúzni? Manipuláció áldozatai lettek azok, akik kitették a képeit falaikra, vagy a magyarittabéiek, akik rejtegették a ledöntött szobrát évtizedekig? Nem hiszem, hogy így van.

Kossuth kortársa, a svájci német professzor, Jacob Burckhardt²² történelem-filozófiai elmékedéseiben²³ beszél a „politikai nagyság” fogalmáról, a történelmi mozgás egyes egyénekben való összpontosulásáról. Felhívja a figyelmet, hogy nem az általa birtokolt hatalom mérete teszi a nagy embert. Kiemeli, hogy a nagyság fogalma persze mindig viszonylagos és sokszor szubjektív, emiatt mércéje bizonytalan, sokszor következtelen, inkább homályos érzésen, mint egyegy tettről formált objektív ítéleten alapul. De nem is egy tett a fontos, hanem az illető személyiség egésze. Felfogása szerint a történelem néha nagy emberekben sűrűsödik össze: népek, kultúrák vagy vallások teremődnek meg vagy

¹⁸ LACKÓ Mihály (2003): *Széchenyi és Kossuth vitája*. Neumann Kht., Bp.

<http://mek.niif.hu/04800/04831/html/index.htm>

¹⁹ A Kossuth–Görgey kapcsolat jó áttekintését adja KATONA Tamás (1988) *Előszava GÖRGEY Artúr: Életem és működésem*. Európa Könyvkiadó, Bp.

²⁰ Politikai értelemben azonban vitathatatlan jelentőségű, vö.: VÖRÖS Károly: *A magyar reform-ellenzék harcai a polgári átalakulásért*. In: MÉREI Gyula főszerk. (1983): *Magyarország története 1790–1848*. Akadémiai Kiadó, Bp.

²¹ SZIGETHY Gábor: *Magyarország 1867-ben*. In: SZIGETHY Gábor szerk. (1981): *Deák Ferenc – Kossuth Lajos: Párbeszéd a kiegyezésről*. Gondolkodó magyarok. Magvető Könyvkiadó, Bp.

²² Baseli születésű történész, művészettörténész (1818–1897).

²³ BURCKHARDT, Jacob (2001): *Világtörténelmi elmékedések. Bevezetés a történelem tanulmányozásába*. Atlantisz, Bp.

teremtődnek újjá egy-egy személyiség révén. Nagy ember az, aki nélkül hiányosnak találnánk a világot, mert bizonyos teljesítményekre csak ő volt képes. Olyan nagy erkölcsi erővel bíró személyiség, akinek tettei valami általánosra irányulnak, egész népekre vagy a kultúrára. Nagy formátumú államférfi az, aki főleg a válságos pillanatokban képes átlátni a helyzetet, felfogja az összefüggéseket, ismeri a beavatkozás pillanatát és van lelki ereje a cselekvéshez.

Ráillik-e ez a definíció Kossuth Lajosra? Egyértelműen igen.

Nem kétséges, hogy a XIX. század a nagy átalakulások válságokkal teli kora volt. Új eszmék váltak meghatározókká, többször is átrendeződtek a nagyhatalmi erőviszonyok, az ipari forradalom térhódításával pedig nemcsak a gazdaság szerkezete és teljesítménye változott meg, de a hagyományos életforma, a tér és idő érzékelése is, immár másképp tekintett az európai ember önmagára, a világra, a kultúrára. Magyarországon, bár a felvilágosodás gondolatai már felkavarták az eszmei állóvizet, a század elején még egy egyre korszerűtlenebbé váló rendi társadalom és állam létezett.

Kossuth, és nemzedékének számos tagja (Széchenyi, Deák, Kölcsey, Wesselényi) bizonyult ebben a helyzetben burckhardti értelemben vett nagy embernek: átlátták a helyzetet, felismerték a cselekvés szükségességét és lehetőségét, tevékenységük egy nép, egy ország újrateremtésére irányult. Kölcseyt korai halála, Wesselényit betegsége állította félre, Széchenyi és Deák talán lelki alkattuknál fogva sem tudtak lelkesítő vezéregyeniségekké válni.

Kossuth vonzó karakter, magával ragadó szónok, jó tollú újságíró, kiváló helyzetfelismerő politikus, erélyes vezető volt, aki egyaránt meggyőzőnek bizonyult a pozsonyi diétán a felirati javaslat benyújtásakor, Bécsben a 100 tagú országgyűlési küldöttség élén, Cegléden a toborzóbeszédét hallgató parasztpolgárok vagy a *Függetlenségi Nyilatkozat* kihirdetését éljenző debreceni címisek előtt. „Ahol kell, lelkesíték – ahol kell, parancsolok.” – írta feleségének a toborzó körút első napjáról Nagykőrösen kelt 1848. szeptember 24-i levelében.²⁴

S ne csak a jó adottságokat, a taktikai érzéket és a politikusi eszköztár magabiztos használatát emeljük ki, nézzük az általa képviselt eszméket. Hitt a polgári jogegyenlőségben és a köztelherviselésben, melyek megteremtik a nemzet egységét, hitt a magyar állam szuverenitásában, amelyet össze akart egyeztetni a régió többi népének, országának érdekeivel is: tudjuk, hogy eredetileg a biro-

²⁴ KOSSUTH Lajos: *Írások és beszédek 1848-49-ből*. KATONA Tamás szerk. (1987) Európa Könyvkiadó, Bp. 170. o.

dalmon belüli önrendelkezés programját képviselte 1848-ban, s a közép-európai népek összefogásával tervezte megvalósítani a Dunai Konföderációt is. Hitt az egyén szabadságában gondolat, vallás, vállalkozás, nyelv tekintetében, s az alkotmányos rend uralmában.

Neve, alakja, amely számtalan helyen és módon kerül elénk, a magyarok szemében nemcsak egy embert, hanem ezeket az eszméket is megjeleníti, egy nemzeti közösséget és értékrendet képvisel. Aki még a szobrát is szíven lőtte, az ezt akarta szimbolikusan megsemmisíteni, akik a szobrát rejtegették, ezt kívánták átmenteni a jövőbe. Ezért gyűltünk mi is össze, s amikor most megkoszorúzzuk emlékművét, Pierre Nora francia történész gondolatát szeretném figyelmükbe ajánlani, aki az emlékezés törvényét belső kényszernek nevezi minden egyes ember számára, mert ez szavatolja „az identitás titkának és alapelvének, a valahová való tartozás érzésének visszaszerzését”.²⁵

FORRÁSOK ÉS DOKUMENTUMOK

A köztéri Kossuth-szobrok Magyarországon. Időszaki kiállítás 2008. 09. 02. – 2008. 11. 02.

http://www.museum.hu/kiallitas/7729/A_kozteri_Kossuth-szobrok_Magyarorszagon

Ellopták a Kárpát-medence legdélebbi Kossuth szobrát.

<http://mult-kor.hu/elloptak-a-karpat-medence-legdelebbi-kossuth-szobrat-20150403>

FEHÉR Katalin: *Top 10 utcanév Magyarországon.*

<http://www.geox.hu/hirek/top-10-utcanev-magyarorszagon/>

KOSSUTH Lajos: *Írások és beszédek 1848–49-ből.* KATONA Tamás szerk. (1987) Európa Könyvkiadó, Bp., 170.

Köztérkép – A köztéri alkotások közösségi adatbázisa.

https://www.kozterkep.hu/artpieces/index/page:1?url=%2Fartpieces%3F¶meters=tag19841%7C&in_titles=1

SZÁRAY Miklós: *Forrásközpontú történelem III.* Nemzeti Tankönyvkiadó.

Újra van Kossuth szobor Magyarittabén! Sajtófigyelő, 2016. 03. 16. *Jó reggelt Vajdaság*

<http://www.joreggeltvajdasag.com/ebreszto/ujra-van-kossuth-szobor-magyarittaben>

²⁵ NORA, Pierre: Emlékezet és történelem között. 1999. 14. évf. 3. szám. *Aetas*

http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm

IRODALOM

- ÁDÁMFY József (1979): *A világ Kossuth szobrai*. Népművelési Propagandairoda, Bp.
- ALBERT B. Gábor (2006): *Súlypontok és hangsúlyeltolódások. Középiskolai történelem tankönyvek a Horthy-korszakban*. Pannon Egyetem BTK, Pépa.
- BURCKHARDT, Jacob (2001): *Világtörténelmi elmélkedések. Bevezetés a történelem tanulmányozásába*. Atlantisz Kiadó, Bp.
- GYARMATI György (2003): Kossuth kultusza – post mortem I. *Korunk*, 2003. december
Személyiség és történelem.
<http://www.korunk.org/?q=node/8&ev=2003&honap=12&cikk=7382>
- GYARMATI György: *A mitologizált, a nemkívánatos és a (mindig) újrahasznosított Március 15*.
http://multkor.hu/20130207_a_mitologizalt_a_nemkivanatos_es_a_mindig_ujrahasznositot_t_marcius_15
- KATONA Tamás (1988): *Előszó*. In: GÖRGEY Artúr: *Életem és működésem. I-II*. Európa Könyvkiadó, Bp.
- Kossuth falva Amerikában*. (szerző és évszám nélkül) <http://igazmagyarok.uw.hu/HU/01-tortenelem/1848/Kossuth-falva.htm>
- LACKÓ Mihály (2003): *Széchenyi és Kossuth vitája*. Neumann Kht., Bp.
<http://mek.niif.hu/04800/04831/html/index.htm>
- MANN Miklós (1982): *Trefort Ágoston élete és működése*. Akadémiai Kiadó, Bp.
- NORA, Pierre: *Emlékezet és történelem között*. 1999. 14. évf. 3. szám. *Aetas*
http://www.aetas.hu/1999_3/99-3-10.htm
- OLASZ Lajos (2015): *A Horthy-korszak történelemkönyveinek Kossuth-képe*. In: TORGYIK Judit szerk. (2015): *Százarcú pedagógia*. International Research Institute, Komarno. 193–199.
- SZABAD György (1977): *Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében*. Kossuth Könyvkiadó, Bp. <http://mek.niif.hu/04800/04881/html/index.htm>
- SZIGETHY Gábor: *Magyarország 1867-ben*. In: SZIGETHY Gábor szerk. (1981): *Deák Ferenc – Kossuth Lajos: Párbeszéd a kiegyezésről*. Gondolkodó magyarok. Magvető Könyvkiadó, Bp.
- UNGER Mátyás (1976): *A történelmi tudat alakulása középiskolai történelem tankönyveinkben*. Tankönyvkiadó, Bp.
- VÁRDY Béla (1999): Kossuth Lajos hatása az amerikai társadalomra és közgondolkodásra. *Valóság*, 42. 9. 36–43.
- VÁRDY Béla (2002): A magyar szabadságharc, Kossuth és Amerika: emlékek Kossuth Lajosról Észak-Amerikában. *Nyelvünk és kultúránk*, 32. 119. sz. 57–61.
- VÖRÖS Károly: *A magyar reformellenzék harcai a polgári átalakulásért*. In: MÉREI Gyula főszerk. (1983): *Magyarország története 1790–1848*. Akadémiai Kiadó, Bp.

Comenius vallási világképének reprezentációja az *Orbis pictus*ban

„Az Isten vagyon magátul, öröktül fogva, örökkén. A legtökéletesebb, legboldogjabb valóság (vagyonosság). Állatjában lelki és egy. Személyében három. Akaratjában Szent, Igaz, Kegyelmes, Igazmondó. Hatalmára nézve a legnagyobb. Jóságra nézve a legjobb. Bölcsességre megmérhetetlen. Hozzámegetetlen világosság: mindazonáltal mindenekben minden. Mindenütt és sehol sem. A legfőjebb jó, és egyedül kimérhetetlen kútfeje minden jónak. Minden dolgoknak, mellyeket világnak hívunk, amint Alkotója (teremtője), ekképpen Igazgatója és megtartója”. (Comenius 1959 [1669])

Az *Orbis sensualium pictus*, a látható világ képes nyelvtankönyvének 150 táblája (leckéje) közül az első: *Az Isten (Deus)*. Comenius pansophikus, az ismert világ minden részére kiterjedő és az arról való tudást mindenkinek átadni kívánó pedagógiájában-bölcsességében minden dolog kiindulópontja Isten, ebből következik, hogy a világ bemutatását is vele kell kezdeni. *Az Isten* fejezetét *A világ* és *Az ég* követi, majd az őselemeket sorolja föl (tűz, levegő, víz, föld). S mintegy keretbe foglalva a leckéket, a különböző vallások ismertetése után *Az Istennek gondviselése*, a CL. fejezetként pedig *Az utolsó ítélet* képe és a róluk tanító szövegek zárják a tananyagot – pontosabban: a szerkezeti keretet a dialógusformában készült *Megszóllítás* és a *Bérekészítés* adja meg.

Comenius az egyes témaköröket a szöveg és kép segítségével taníttatja meg a diáknak. A szövegben a témával kapcsolatos legfontosabb szavak szerepelnek, amelyeket „számjedső bötük” (a szó és a kép megfeleléseit azonosító indexszámok) segítségével társít a képen szereplő tárgyakhoz, személyekhez, dolgokhoz. Így egy sajátos narratív struktúrában követhetjük végig a világ dolgait: neveit és azoknak a képét.

Comenius könyvének mindegyik kiadásában érvényesül ez a struktúra: a képek és szavak mintegy szótárként rendelődnek egymáshoz. S mivel az évszázadok során – a 17. század második felétől (az 1658-as első, latin–német

kétnyelvű, majd az 1669-es háromnyelvű, magyarral kiegészített változattól) a 20. század elejéig (1910) – lehetőleg érvényes és korszerű tudásanyagot kívánt átadni a könyv, természetesen változott a kép- és a példaanyag, mely mindig az éppen aktuális kultúrát is reprezentálta. A folyamat egészen addig tartott, míg a leckék száma 150-ról alig több mint 80-ra szűkült, a tankönyvből mesék-könyv, a használatiból „nézni való” tárgy lett, s „ezek a változások tükrözik a világ és a világkép változásait, a könyvet használó közösségek mentális viszonyait az adott időszakban”. (Nagy K. Zs. 2002/a)

Változott természetesen a Deus, az Isten képi reprezentációja is, azonban az első és a további alkalmakkor azzal szintén szembesülni kellett, hogy a protestáns világképet tükröző tankönyvben a kiábrázolhatatlan Istent nem lehetett ugyanolyan szempontok szerint megjeleníteni, mint például az embert, a földet, a természetet és a foglalkozásokat vagy éppen a templombelsőt és a vallásokat. S noha a protestáns Comenius és a Cseh Testvérek egyháza (amelyhez a pedagógus polihisztor szülei révén kapcsolódott) a reformációt egy évszázaddal korábbra, Husz János „előreformatori” mozgalmatól datálta, kérdés tárgya lehet az is, hogyan viszonyul a protestantizmus a képi ábrázoláshoz, mennyire idegen az a kálvini tanoktól, vagy hogyan egyeztethető össze a képtilalom és a képek használata. (Kiss Endre József hívja föl a figyelmet Révész Imre közleményére a cseh-morva atyafiak és a „*magyar Kálvoimnak*” nevezett Méliusz Juhász Péter debreceni püspök 1565–66. évi levélváltására, mely azt bizonyítja, hogy Luther és Kálvin tanait is magukénak vallották, de Méliusz kálvinizmusa túlságosan radikálisnak bizonyult számukra. [Vö.: Kiss E. J. 2014. 39–41])

A protestantizmus elutasította a nyilvános képtiszteletet, és ennek eredményeként alakult ki a protestáns ikonográfia, amelynek témaválasztása a nevelő szándékkal kapcsolódott össze. Az 1700-as években sorra jelentek meg az olyan kiadványok, amelyek (és illusztrációik) morális üzenetet tulajdonítottak a természeti jelenségeknek is; a bibliai témaválasztás olykor pedig csak ürügyként szolgált arra, hogy fölerősítsék a tájkép panteisztikus vonatkozásait. Luther pl. feltételezte, hogy vannak olyan emberek, akik jó célra tudják használni az Isten szavára utaló képeket. Azokat olyan külsődleges jeleknek tartotta, amelyeket a szemlélőnek nem tisztelnie, csupán értelmeznie kell, s ezek a gondolatok alapvetően befolyásolták az európai képzőművészetben az autonóm képalkotást. (Lőrincz 2008. 16)

Hans Belting *Kép és kultusz* című könyvében idézi Luthert, akinek illusztrált bibliafordítását egyébként a német reformáció követői is használták. „A képek

jelképes és emlékeztető szerepét növeli, ha bibliai idézetek kapcsolódnak hozzájuk, s ha ezáltal Isten szavára irányítják a figyelmet. A képek a szövegekhez hasonlóan utalhatnak Isten szavára. Ezek külsődleges jelek, amelyeket a szemlélőnek nem tisztelnie, csupán értelmeznie kell... Ilyen képeket fessünk a falra az emlékezet és a jobb megértés kedvéért, hiszen ezek a falakon éppoly kevésbé ártalmasak, akár a könyvekben. Jobb, ha azt festjük a falra, miként teremtette Isten a világot, építette Noé a bárkát és más hasznos történeteket, semmint ha valami szegyéntelen világi dolgot festenénk oda". (Idézi: Belting 2000. 586)

Kálvin ide vonatkozó tanításából látható, hogy szerinte a művészet is Isten (a Szentlélek) adománya, vigyázni kell azonban arra, hogy senki ne éljen vissza az isteni ajándékkal. Kálvin a művészetek közül az *Institutió*ban a képzőművészetekkel (a szobrászattal és a festészettel) foglalkozott. Hosszasan elemezte a bálványimádást, és a legbiztosabb eljárásnak azt tartotta, ha templomaikban a keresztyének semmilyen képet nem alkalmaznak. Ám mivel a képzőművészeti kifejezés képessége is Isten adománya, azt is a „sola Scriptura” elve felől, a „kiábrázolhatóság” kérdését faggatva értelmezte, a képtilalmat második parancsolatként vette figyelembe, felismerve a kapcsolatot a bálvány- és a képtilalom között. (Lőrincz 2009/a. 107–108) Kálvin szerint – mivel a parancsolat csak a főbűnt nevezi meg, föl kell tárni a szélesebb jelentést – a bálványtilalommal összekapcsolódó, az istenkép elkészítésre és imádásra vonatkozó képtilalom azért törvény szerinti, mert Isten „kiábrázolhatatlan”, tehát „*in spiritu et veritate*”, lélekben és igazságban lehet Őt tisztelni, Neki imádsággal kell válni. (Lőrincz 2009. 107–108)

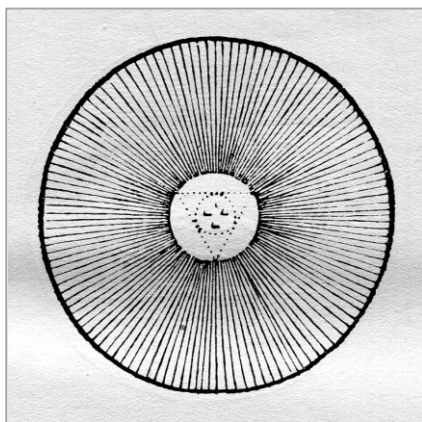
A festészetről és a szobrászatról *általában* ezt olvassuk:

„Nem vagyok azonban oly elfogult, hogy általánosságban helyteleníteném bárminő képek készítését. Mivel azonban a szobrászat és festészet Isten ajándékai, mindkettőnek tiszta és törvény szerinti használatát kívánom, nehogy azokat a dolgokat, amelyeket Isten az ő dicsőségére s a mi javunkra adott, fonák használattal bemocskolják, sőt egyenesen veszedelmünkre fordítsák. ... Ha még kiábrázolni sem szabad Istent testi képben, annál kevésbé szabad azt a képet Isten gyanánt vagy Istent abban a képben tisztelni. Ebből tehát az következik, hogy csak azt szabad kivésni és lefesteni, aminek felfogására a szem képes. Isten fenségét, amely sokkal dicsőségesebb, hogynem szemeink láthatnák nem szabad dísztelen rajzokkal megrontani. Lefesteni lehet tehát egyrészt a történeti eseményeket s másrészt a testek alakját, képét minden történelmi vonatkozás nélkül.” (Kálvin, 1909. 103 – *Institutio* I. könyve XI. fejezet, 12 §).

Kálvin a pusztá testábrázolásnak semmilyen hasznot nem tulajdonított, ha csak a merő gyönyörködtetést nem tekintjük annak, ellenben a historikus ábrázolásról úgy vélte, hogy azok „a tanításban és az intésben” jótékony szerepet tölthetnek be. Kálvin elsősorban a templomi tanításra gondolt, de Comenius szintén erre az elvre is támaszkodva dolgozta ki – az *Orbis pictus* keretein belül – a képek iskolai tanításban való alkalmazhatóságát. Ám mivel a tankönyv az érzékelhető világról szóló tudást a képek és illusztrációk segítségével közvetíti, már a munka elején szembe kellett nézni azzal a kérdéssel, hogyan lehet „illusztrálni” a „kiábrázolhatatlant”. Comenius számára tehát Kálvin képszemlélete ugyan mérvadó volt, viszont valamilyen középút megtalálására törekedett a protestáns hitelvek és pedagógiai elképzelései között.

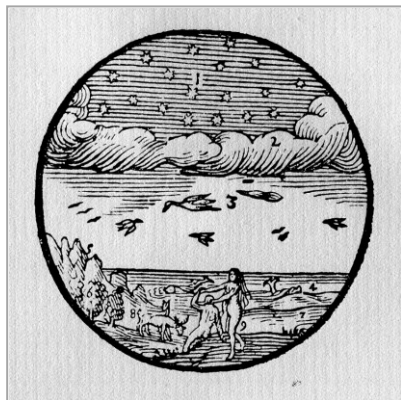
Ilyen középutat jelent például az Isten 'képe', mely szimbolikus ábrázolás. Isten képe helyett ugyanis Isten nevét (*Jahve*) mutatja be az ábra az Istent szimbolizáló nap, valamint a Szentháromságot jelképező háromszög által övezett középső kör tetragrammatonjában. Az „Isten szeme” típusú ábra érdekessége az is, hogy az egyetemességre és az emberi látás sajátosságára egyaránt utaló körformát az *Orbis pictus* első három fejezetéhez fölhasznált illusztráció alkalmazza (*Az Isten, A világ, Az ég*): az Isten a földi világot és az égi mindenséget is magában foglalja. Illetve még a CIII–CVIIb táblák illusztrációi rendeződnek körformába, melynek az égitestek formája (Nap, Hold, Föld), illetve az univerzum körformába rendezett elhelyezkedése az oka. Ezek a táblák a következők: *Az égi golyóbis, A bujdosó csillagoknak helyezettetések (egymásra való nézések), A holdnak jelenési (tűnési), A Napban és Holdban való fogyatkozások, A földi golyóbisnak felső fele (színe), A földi golyóbisnak alsó fele.*

A többszörös körbezártság határozza meg a szimbólumot: Isten neve egy körben van, a kör egy háromszögben, amelyik egy újabb körben helyezkedik el, s ezt az egész életet besugárzó napkorongként övezi egy újabb, szélesebb kör. Az egyetemesség mellett a zártság (befejezettség) és a kezdetnélküliség, s a tetragrammot övező üres körben az úgynevezett „ottnemlét” fogalmazódik meg, hűen egyébként a *Deus* kilétét definiáló szövegrészhez: „... mindenekben minden. Mindenütt és sehol sem”.

A középkori teológiai mintákat és keresztény kabalisztikus hagyományt is őrző 17. századi emblemikus világképbe illeszkedik az ábrázolás – mely egyaránt hordozza az emblémakönyvek hatását és mutatja az allegorikus gondolkodás nyomait, (vö.: Nagy K. Zs. 2010. 58) noha a csúcsára állított háromszög és a kör a rózsakereszteseknél, később a szabadkőműveseknél is föltűnt. Szintén Nagy Károly Zsolt hívja föl a figyelmet arra, hogy szerzője a készülő *Orbis pictus* első lapjait – amely 1653-ban *Lucidarium (Vestibuli et Januae Linguarum Lucidarium)* címen íródott –, valamint a tankönyv bevezetőjét elküldte az angliai rózsakeresztes vezetőnek, Samuel Hartlibnak. Comenius pansophiájának ihletője pedig az a Johann Valentin Andreae volt, aki a mágikus alkímiai hagyományt kívánta összeegyeztetni a pietista kegyességgel, a protestáns vallásosság misztikus ágával, s mellette nagy hangsúlyt helyezett az egyetemes bölcsességre (minden tudható, régi és új bölcsesség szintézisére), illetve annak oktatására. (Nagy K. Zs. 2002/a) Az első alapozó osztály könyve, a *Vestibulum* már Comenius sárospataki időszakának derekán, 1652-ben megjelent (a *Ianua* és az *Atrium* köteteivel együtt), s már itt a „paradicsomi iskola” céljaként tűzte ki „a világ dolgainak az első megvizsgálásában” a nevekhez társított képek használatát „mind azért, hogy könnyebben megragadják a gyermekek lelkét, mind hogy a dolgok első benyomásai kellemesebbek legyenek”. (Comenius 2002 [1652] 41) – Ekkor azonban még arról panaszkodott, hogy bár hozzákezdett, a terve még nem sikerült „a mesteremberek itt való hiánya miatt”.

A *Lucidarium*ban egyébként Isten nevét Comenius még nem írta bele az első ábrába, viszont a Jahve név a *Mundus* tetején látható, mintegy a világ felett trónoló Istent jelképezve. Az is természetes, hogy a *Deus* az egyik olyan lecke, ahol a szövegben nincsenek a képre mutató indexszámok, hiszen nincsen mire

rámutatni, nincsen minek a képét reprezentálni. (Az egyik, de nem az egyetlen: a másik ilyen rész az *Orbis pictus*ban a XLII. lecke képe: Az ember lelke.)

Ezzel szemben *A világban* (lásd az illusztrációt) kilenc új ismeretelem van megjelölve, Az ég fejezetben pedig tíz képelem szöveg-megfelelőjét találjuk. S *A világ* az egyetlen olyan fejezet, amelynek a képe az idők során nem változott, noha a kopernikuszi fordulat már meghaladott, geocentrikus világképre

utaló szöveget – „Az ég körülkereng (forog), és körülveszi a földöt, amely középben áll” (olvasható az 1669-es kiadásból) – csak 1708-ban, a nürnbergi kiadásban javították. Itt már szerepel a heliocentrikus korrekció (az 1798-as kiadásból így: „Az ég úgy látszik, hogy forog, és körülül veszi a középben álló földet: de valósággal a föld forog a nap körül.” (Idézi: Nagy K. Zs. 2002/b)

Nagy Károly Zsolt a világkép különböző reprezentációit vizsgálta az *Orbis pictus*ban és annak következő kiadásaiban. (Nagy K. Zs., 2002/a) Ezzel kapcsolatban írja: Comenius számára a pansophia az ’isten kijelentés három könyvéből’ (Bibliából, természetből, értelemből) megszereshető tudás szintézisét jelentette, ám a dolgok eredője Isten, a cél pedig egy új, jobb társadalom. A *Didactica Magna*-ban például úgy fogalmaz, hogy a diák: „minden dolgot és önmagát hozza vonatkozásba Istennel, mint mindennek forrásával. (...) Szokjanak hozzá tehát ahhoz, hogy bármit látnak, hallanak, tapasztalnak, cselekszenek és szenvednek is ideleln, mindazt – közvetlenül vagy közvetve – Istenre vonatkoztassák.” S ezt a mentalitást tükrözi az *Orbis* próbakiadásának Mundus-képe: Isten nélkül Comenius sem tartotta elképzelhetőnek a világot, „még akkor sem, ha azt az empiria eszközeivel akarták megismerni. Hit és tudomány ebben a világképben egységet alkot, egymásra vonatkozik. Látjuk (...) hogy a Világ mint Isten megjelenése, kijelentésének egyik formája értelmezhető.” (Nagy K. Zs. 2002/a)

Erre utal továbbá a CI. fejezet, *A világi bölcsesség. „A természetvizsgáló megvizsgálja az Istennek minden alkotmányait ezen a világon.”* (Comenius 1959 [1669] 201) Comenius a természet törvényeinek bemutatásakor is azt a tapasztalati elvet követte, hogy egyrészt a láthatóból tudunk következtetni a láthatatlanra, másrészt nemcsak a Szentírásból, hanem a természet könyvéből is megismerhető az Isten, a természetben pedig Isten mindenre kiterjedő gondviselését kell értenünk. A *Didactica magna*-ból kiderül az is hogy nyilvánvalónak tartotta: „az ember a dolgok megértésére, az erkölcsök összhangjára és Isten mindennek felett való szeretetére született és rendeltetett”. Az isteni tisztelet fejezet élén pedig a következőket olvassuk:

„A kegyesség a jóindulatoknak királynéjok, megismérvén az Istent, akár a természetnek könyvéből (mert a munka – mű – dicséri mesterét), akár a Szent Írásnak könyvéből az Istent tiszteli alázatossan, megemlékezik parancsairul, melyek bé vannak foglalva a tíz igékben...” (Comenius 1959 [1669] 260)

Az ehhez a fejezethez készült metszeten az allegorikusan elrendezett (mintegy a teológiai és a liturgiai elemeket sűrítő) templombelsőben megjelenő, imádkozó, Istent dicsérő alak maga is szimbolikus figura. Az ő istendicsőítése köré rendeződik a „természet könyve” és a Szentírás, a Tízparancsolat és a kígyó képében az isteni bölcsesség ellen föllépő „okosság”; de a comeniusi ábra a kegyes ember Istent segítségül hívó gondolatait is bemutatja. Comenius tehát „a láthatatlan dolgokat is a láthatókkal azonos módon valóságosként jelölteti”, mintegy azt a hitvallását is kifejezve, hogy „az isten előtt minden valóságos, és azzal egyenrangúak azok a dolgok is, amelyeket az ember – különösen a nem hívő ember [...] – egyszerűen megpróbál kiiktatni a lét valóságelemeiből.” (Molnár-né Ötvös 2015. 144)

S ahogyan Isten minden dolognak a kezdete, úgy ő a vége is, a (látható és láthatatlan) világnak Comeniusnál egyértelműen teológiai magyarázata van, az utolsó kép ezért *Az utolsó ítéleté* – mintegy az isteni cselekvés keretezi a léte-zést. A növény- és állatvilág bemutatása után az antropológiai rész következik, a XXXV. fejezet *Az ember*, amely – nem az ember leírása, hanem – bibliai terem-tésének, bűnbeesésének és kiűzetésének szöveges-képes elbeszélése.

„Az Ádám a legelső ember, teremtettet a teremtésnek hatodik napján az istentől, az Istennek képére egy darab földből (göröngyből), és Éva az első asszonyi állat ábrázoltatott (formáltatott) az férfiúnak oldala csontjából (teteméből). Ezek az ördögtől kígyó képében megcsalattatván, midőn ennének az megtiltott fának gyümölcséből, elkarhozhatának a nyomorúságra és halálra minden maradékokkal egyetemben és kivettének a Paradicsomból.” (Comenius 1959 [1669] 113)

A kép érdekessége, hogy a várt három szereplő (Ádám, Éva, kígyó) helyett öt jelenetben tíz emberalakot mutat be – mintha egyetlen kompozícióba sűrített korabeli képregényt vennénk a kezünkbe –, azonban a jelenetek fordított sor-rendben, jobbról balra haladnak. Ennek egyik (pragmatikus) magyarázata az lehet, hogy a metszeten eredetileg ellenkező irányban haladt a mintázó mester, másrészt az is feltételezhető, hogy mintegy az időből kiszakított ősidőbe helye-zett paradigmatis eseményábrázolásról van szó. (Vö.: Nagy K. Zs. 2002/b)

Előbb Ádámot látjuk egyedül, mellette egy fényoszlop hivatott a teremtő Is-tent szimbolizálni; a második jelenetben a lepihenő Ádám mellett Éva áll. Majd a kígyó ráveszi őket, hogy szakítsanak a tiltott fa gyümölcséből (jól látható, hogy a kígyó Évához beszél, viszont Ádám mindkét kezével a leszakított tiltott

gyümölcs felé nyúl) – ez a jelenet, a bűnbeesés mozzanata áll a középpontban. Ádám itt még a bűnben is egyenrangú „partnere” volt Évának, s ezzel az ábrázolás a protestáns értelmezést követte.

Az Orbis pictus 25. képtáblája: Az ember

(A későbbi *Orbis pictus*-ábrázolásokon megváltozott a bűnbeesés középponti szerepe és az emberpár relatív viszonya a bűnhöz: a korábban háttérbe került teremtés lett a hangsúlyosabb, s a bűnesetben az asszony a férfi fölé rendelődött – vö.: Nagy K. Zs. 2002/b.) A nyomorúságra való kárhozatot a verejtékes munka jelenti a képen, a háttérben, majd az utolsó jelenetben az emberpárnak megtörve és kétségbe esetten kell elhagynia az Édent. A CXVIII. lecke – *Az házastársaság* – egyébként visszautal az Édenre, miszerint: „Az házasság az Istentől rendeltetett a Paradicsomban egymás segítségére és az emberi nemzetségnek szaporítására.” (Comenius 1959 [1669] 225)

A látható világ bemutatásának végére érve, Comenius a különböző vallásokat mutatja be, s ezt a hívő ember természete, majd a virtuális struktúraként földidézett templombelső bemutatása végén a következőképp vezeti be:

„Hogy légyen valami Isten, azt minden emberek megérik, de nem mindnyájan ismerik meg az istent igazán. Innénd támadnak a különböző vallások, mellyek kiváltképpen négyen számláltatnak mostan is.” (Comenius 1959 [1669] 261)

A Comenius által felsorolt négy vallás: a pogányság – ide sorolja az ókori görög és római sokistenhitet („*kigondoltanak magoknak közel tizenkétezer isteneket*” – írja), a zsidó, az iszlám (Máhomed vallása – „*amely összevegyelitött zsidó hűtbül, körösztyény hűtbül és pogány hűtbül*”) és a keresztyénség. Utóbbi a legrészletesebb leírás, sőt az *Orbis pictus* leghosszabb fejezete, annak ellenére, hogy csak átlagosnak mondható 14 indexszámot találunk a szövegben.

Az ábra hat kis képben foglalja össze a keresztyén üdvtörténet legfontosabb állomásait, s Comenius szintén hat kis kép segítségével ismerteti a zsidó vallás rendszerét. Ha kiemeltük föntebb az első három ábra egyedülálló kör alakját, úgy meg kell emlékeznünk arról, hogy bár sok illusztráció foglal magába több jelenetet és stációt, számos alkalommal két részre osztódik a kép – pl. a kint és a bent viszonyait érzékeltetve –, ez a két ábra viszont egyedüli abban a tekintetben, hogy hat-hat különálló kisebb képre, önálló epizódra van bontva. A zsidó valláshoz, egyúttal az *Ószövetség*hez kapcsolódó legfontosabb személyek és motívumok a következők: Ábrahám, Mózes és a kőtáblák, az áldozati bárány, a frigyláda, a pusztában való vándorlás és a Messiásvárás.

A *körösztyén vallás* (CXLVII.) az angyali üdvözlés helyzetét is magába foglaló – szituatív szintézist megvalósító – Születést, Jézus megkeresztelését, az utolsó vacsorát, a húsvéti feltámadást (háttérben a golgotai kereszttel), majd Krisztus mennybemenetelét és a Szentlélek pünködsdi kitöltését jeleníti meg. A második jelenetnél ismét Isten szimbolikus, nevével történő ábrázolását látjuk: amikor János megkereszteli Jézust a Jordán folyó vizében, a Szentháromság másik alakja, a Szentlélek galamb formájában alászáll, a felhők fölül azonban nem az antropomorf Isten tekint le a földre, hanem csak a tetragrammja látszik.

S ha a *Deus* ábrája az „Isten szeme” motívumra emlékeztetett, az utolsó előtti fejezetben (*Az Istennek gondviselése*) immár konkrétan megjelenik a „mindent látó szem”. Ez a szem ugyan emberi, mint ahogy Isten „mindeneket igazgató” keze is emberi kéz, az ábrázolás mégsem tekinthető a protestáns hitelveken markánsan túllépő, antropomorf jellegű képnek. Comenius vizuális szinekdochét alkalmaz, amennyiben a résszel (a kézzel és szemmel) utal az egészre. Emellett két fontos elemet szükséges hangsúlyozni: a teológiaival együtt megjelenik a morális és a természeti kontextus, illetve a korabeli prédikációirodalom postillapéldáihoz hasonlóan: az ördög kísértéseire és a boszorkányság elleni védekezésre figyelmeztet a szöveg.

Comenius itt arra tanít, hogy az emberi sors nem a véletlenek vagy a csillagok állása miatt alakul úgy, ahogy, hanem Isten figyelmének és közbeavatkozásának ugyanúgy tulajdonítható, mint az ember által elkövetett bűnöknek és az emberi bölcsességnek vagy az ostobaságnak. Sorsunk alakulásáért tehát nem a külső vagy isteni, hanem az emberi tényezőket is okolni kell, így az ember nem

bújhat ki a felelősség, tettei következményének vállalása alól. Isten közbeavatkozása vagy gondviselése egy másik szimbolikus formában is jelen van a szövegben és képen: az ember mellé születésétől fogva rendelt angyalok alakjában.

*Az Istennek gondviselése
(az Orbis pictus 149. táblája)*

Az *utolsó ítélet* fametszetes ábrázolása elsősorban a reneszánsz (részben az ezt követő) barokk ikonográfiai mintákat követi – Giotto, Fra Angelico, Bosch, Michelangelo, Memling *Jelenések Könyvét* követő látomásainak világa egyszerűsített, sematizált formában kerül elénk, Comenius szövege pedig az igeszakaszt összefoglaló prédikációs tanításnak is megfelel:

„Mert eljön az utolsó nap, amelly a trombita szó által az megholtakat ismét föltámasztja és azokkal együtt az eleveneket idézni fogja a fölyhőben megjelenő Jézus Krisztusnak törvényszéki elejibe, hogy számot adjanak minden cselekedetjéről, az hol a jámborok (igazok) és a választottak az örök életre, a boldogságnak helébe, az új Jeruzsálembe bé fognak mennyi. Az Istentelenek pedig és az elkárhoztattak az ördögökkel a pokolbéli tűzre vetettetnek, hogy ottan örökkén kízzattasanak.”
(Comenius 1959 [1669] 272)

Comenius – eszkatológiai hitelveihez hűen – nem jelöl meg semmilyen időpontot a végső dolgok eseményeinek bekövetkeztéhez, hiszen elsősorban a hitet szeretné építeni. Érzékenységet a végső idők kérdései iránt egyébként az is fokozhatta, hogy tanítómestere, Alstedt magyarázatot írt a *Jelenések Könyvéhez*. (Kiss E. J. 2014. 44–45)

A bevezetés és a zárás egyaránt arra figyelmeztet, hogy a világról szóló tudást „Isten segítségével” sajátíthatjuk el; a Mester „Istennek nevében” vezeti a gyermeket a bölcselkedés tudományában, ami azt jelenti, hogy „Mindeneket, valamellyek szükségesek, igazán cselekednyi (végehez vinnyi), igazán kimondanyi” tudjuk. (Comenius 1959 [1669] 75) A háromnyelvű (latin, német és magyar) tankönyv végén pedig a Mester arra szólítja a gyermeket, hogy tanulmányozzon más hasznos könyveket is, nem feledkezve meg arról, hogy: „az Istent féljed és azt segítségül híjad, hogy megadja teneked a bölcsességnek lelkét”. (Comenius 1959 [1669] 273)

IRODALOM

- BELTING, Hans (2000): *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Balassi, Bp.
- COMENIUS, Johannes Amos (1959 [1669]): *A látható világ*. (A háromnyelvű kiadás magyar szövege alapján és famszeteivel közzétette, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: GERÉB György.) Magyar Helikon, Bp.
- COMENIUS (2002 [1652]): *A Vestibulum előszava*. (Fordította: Gulyás József). KÖDÖBÖCZ József (szerk.): *Comenius és a hazai művelődés*. Bibliotheca Comeniana IX., Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 37–48.
- KÁLVIN János (1909): *A keresztyén vallás rendszere. „Nagy Isntitutio” I–II*. (Az 1559-es kiadást fordította: Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv.) Pápa.
- KISS Endre József (2014): *Comenius és a keresztyén reménység*. KOVÁTS Dániel (szerk.). *Comenius és a jövő*. Bibliotheca Comeniana XVII. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak.
- LÓRINCZ Zoltán (2008): *Jézus példázatai a magyar festészetben*. Kálvin Kiadó, Bp.
- LÓRINCZ Zoltán (2009): *Kálvin és a képzőművészet*. In: BÉKÉSI Sándor (szerk.): *Pius Efficit Ardor*. Kálvin Kiadó, Bp., 127–140.
- MOLNÁRNÉ ÖTVÖS Tünde (2015): *Vizuális közlési módok az Orbis Sensualium Pictus alapján*. KOVÁTS Dániel (szerk.): *Comenius és szellemi örökösei*. Bibliotheca Comeniana XVIII. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 135–145.
- NAGY Károly Zsolt (2002/a): *Deus. Egy kép Johannes Amos Comenius Orbis pictusából, s annak társadalmi kontextusa*. http://mek.oszk.hu/02100/02125/pdf/13_nagyk.pdf
- NAGY Károly Zsolt (2002/b): *Orbis sensualium pictus – A’ látható világ lefestve*. Joh. Amos Comenius művének s különböző kiadásainak összehasonlításából nyert néhány tanulság. *Egyháztörténeti Szemle*, 2002 (3. évf.)/1. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/nagykarolyzsolt.htm>
- NAGY Károly Zsolt (2010): *A látás iskolája. A vizuális tudásátadás elemi szintje a 17–18. századi ábécéskönyvekben*. BERTA Péter (szerk.): *Ethno-Lore*. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXVII., Bp., 47–83.

A művészettörténeti ismeretek oktatása a debreceni egyetem első évtizedeiben¹

A debreceni egyetem bölcsészeti karán 1914-ben egyesített bölcsészeti és pedagógiai, egyetemes történeti, magyar történeti, I. és II. klasszika-filológiai, magyar irodalomtörténeti, magyar- és összehasonlító finnugor nyelvészeti, német nyelv és irodalmi, valamint földrajz tanszéket alapítottak. (Mudrák 2005, 4.) Nem az induláskor, hanem csak 1915 őszen alakult meg az archeológia tanszék felállítását szorgalmazó bizottság, melynek tagjai (Láng Nándor dékán, Tankó Béla előadó, Darkó Jenő, Pápay József, Rugonfalvi Kiss István, Pokoly József) hosszan indokolták törekvésüket. Az antik művészetet nélkülözhetetlen egyetemi bölcsészeti tárgyként említették. A leendő tanszéket a városi múzeum és a református kollégium tudományos és művészeti anyagainak kezelőjeként ismerték el. A Debrecen történelmi fejlődéséből következő hiányos általános műveltségű és művészeti érzékű közönség átnevelését, fejlesztését elvégző, a tanszéken tanult, majd tanárként működő szakemberképzés lehetséges helyének nevezték. Végül a budapesti és kolozsvári művészettörténeti tanszékhez hasonlítva kifejtették, hogy az innen vidékre kikerülő tanárok iskolák, helyi múzeumok vezetésére és régészeti kutatások végzésére, a feltárt anyag gyűjtésére és feldolgozására lennének alkalmasak. A m. kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a kérést elutasította. (Mudrák 2005, 5.)

Az első bölcsészkar tanár, aki egész életén keresztül nagy erőfeszítéseket tett a régészet és a művészettörténet rendszeres, tanszéki keretek közötti oktatásának érdekében, *Láng Nándor* (1871–1952) (*ld. a 35. oldali képet*), a debreceni egyetem Görög-latin Philológiai Szemináriumának igazgatója, 1914-ben lett az akkor megalakuló Debreceni Egyetem latinprofesszora.² Az 1920-as évek elején

¹ A szerző 2015. április 29-én megtartott előadása a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Scientia Ac Educatio című tudományos konferenciáján.

² Láng Nándor (1871–1952) az egyetem első klasszika-filológia tanára. 1892. június 9-én tett bölcsészdoktori szigorlatot a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen. Doktori értekezésének címe: *Analecta ad Latinitatis Hungarorum Dictionarium*. Bírálók: Ponori Thewrewk Emil,

megszervezte a később róla elnevezett *Classica-philologiai és művészettörténeti Múzeum*-ot,³ amely a Görög-latin Philológiai Szeminárium részeként a két klasszika-filológiai tanszék (görög és latin) segédintézményeként működött, magját képezve egy későbbi archeológiai, illetve művészettörténeti tanszéknek.

Kerégyártó Árpád. Főtárgy: latin filológia. Melléktárgyak: görög filológia, művészettörténet. (Pasteiner Gyula, rite). (Gosztonyi 2012, 61.) Majdnem két évtizednyi középiskolai tanítás után került a megalakuló egyetemre, vagyis 1914-től, az egyetemi oktatás megindulásától a Görög-latin Philológiai Szeminárium nyilvános rendes tanára, az első tanév prodékánja, majd dékán a BTK-n és még egy év múlva rektor. Főként latin nyelvi és irodalmi előadásokat tartott, de speciális kollégiumai keretében fontos helyet kapott a művészettörténet. Nem tartozott a legtermékenyebb szerzők közé, de munkái a művészettörténeti és régészeti jellegű tárgyi emlékeket és írott forrásokat sokoldalúan felhasználó, fejlett kritikai érzékű kutatót mutatnak személyében. Nyugat-európai tanulmányútjai és múzeumlátogatásai mellett kiváló tudósok előadásait hallgatva ismerte meg az antik világ régészeti és művészettörténeti kutatásának legkorszerűbb módszereit. A magyar művészettörténeti kutatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű műve *A görög művészet története*; tanulmányai szintén az ókori görög művészet leghíresebb emlékeinek leírását taglalják. Sok szakcikk megírásával és a képmelléklet összeállításának segítségével vett részt az *Ókori Lexikon* szerkesztésében, melynek szerzői között a leginkább időtállóknak bizonyult. Hallgatói körében igen kedvelt volt mély tudományos elemzési módszere, világos logikája, egyszerű és szemléletes stílusa miatt. Igen tartózkodó, egyáltalán nem hivalkodó egyénisége népszerű oktatóvá tette. Az egyetemi diáksegélyezés és jótékony alapítványok megszervezőjeként a bölcsészkar legrokonszenvesebb, legkedveltebb professzorává vált. A diákság legfőbb patrónusaként nemcsak szervezett és másokat bírt rá a jótékonykodásra, hanem maga is jó példával járt elől, ajándékozásaival és alapítványaival nagyban hozzájárult az egyetem és a diáksegélyezés fejlődéséhez. Láng Nándornak európai szintű tudományos felkészültsége volt, aki Párizsban, Londonban, Belgiumban és Németországban folytatott tanulmányokat, illetve kutatómunkát. A Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd tiszteletbeli tagja és a padovai egyetem díszdoktora volt. Tanszékét a nagy gazdasági válság idején rosszul értelmezett takarékoságból nem engedték betölteni, így az ógörög nyelv professzora, Darkó Jenő helyettesítette működésével a latin tanszék tevékenységét is, egészen 1940-ben bekövetkezett haláláig. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Klasszika-filológia Tanszéke 1983-ban megrendezte emlékkonferenciáját, s megjelentették emlékkötetét az *Acta Classica* sorozatban. Később pedig az egyetem központi épületének 40-es termét róla nevezték el. (Havas 2009, 98-99; Varga Zoltán 208–209.)

³ Részlet a Régészeti Intézet és a Láng Nándor Múzeum kutatási tervéből: „[...] Az Intézet munkája belekapcsolódik a tiszántuli régészeti és művészettörténeti kutatásba és az itt található emlékek rendszeres feltárását és tudományos feldolgozását tűzte ki céljául. Hasonló szempontok érvényesülnek a művészettörténeti intézet munkálkodásánál. Itt különösképpen a hagyomány és a népiség viszonyát vizsgálja majd a magyar képzőművészet történetében.” (A Régészeti Intézet megmaradt irataiból é.n.; idézi: Mudrák 2005/a, 15.)

Láng Nándor (*jobbra*) mindkét tudományág elismert művelője volt. Tudományos működése és érdeklődési köre is a régészet és a művészettörténet iránt mutatkozott meg a leginkább – előadásainak tárgya a római provinciális művészet és válogatott antik műemlékek magyarázata volt.⁴ A minisztérium – számunkra ismeretlen okok miatt – továbbra sem támogatta az archeológia tanszék megalakulását, ezért ideiglenes megoldásként a bölcsészettudományi kar szervezett egy archeológia szakelőadóságot, előadóként Láng Nándort kérték fel az 1926/27. tanév II. félévétől. (Mudrák 2005, 6) Láng a régészeti előadások mellett

művészettörténeti kollégiumokat is tartott, mivel az archeológia mellett művészettörténettel is foglalkozott (pl. *A középkori és újkori építészet története*). Nemcsak tanóráin, hanem ismeretterjesztő rendezvényeken is szívesen közreműködött, például a Debreceni Nyári Egyetem elődjeként számon tartott Népszerű Főiskolai Tanfolyamokon, ahol 1916 novemberében és decemberében *A szobrászat törvényei és története* címmel tartott vetített képes ismertetéseket. Olyan népszerűek lettek előadásai, hogy más karok hallgatói is szívesen jelentkeztek rájuk. Néhányan közülük archeológiából és művészettörténetből doktoráltak. (Módis 1955, 128)

A minisztérium által többször is elutasított⁵ archeológiai tanszék iránti igény odáig jutott, hogy a minisztérium létrehozott egy művészettörténeti gyakornoki helyet a Múzeum számára a 20-as évek végén. Láng Nándort nagyon megterhelte a Szeminárium, a Múzeum és a Szakelőadáság vezetése, ezért fontolgatta

⁴ Oktatott tárgyai: Római provinciális művészet; Válogatott antik műemlékek magyarázata; Cicero kora, Augustus kora, a császárság kora és Cicero, Horatius, Ovidius, Tibullus olvasása; Archeológiai szeminárium (A Debreceni Tudományegyetem tanrendjei, 1914–1949)

⁵ A gazdasági világválság következtében Klebelsberg, majd Hóman „természetes apadás” politikája – állások betöltetlenül hagyása – volt a debreceni bölcsészkaron is megfigyelhető a nehéz pénzügyi helyzet miatt. Ez 1931-ben három fontos tanszékét érintett: az ókortörténeti, a magyar nyelvészeti és a II. klasszika-filológiai (latin) tanszék is üressé vált, ami azt jelentette, hogy a régészeti és a művészettörténeti szakelőadáság bajba került, mert a minisztérium nem akarta betölteni. Csak részleges eredmény született: más tanszékek professzorai látták el e tárgyak oktatását, kivétel a régészet, ami betöltetlen maradt. (Kerepeszki, 2014, 67–68)

az archeológia leadását. (Mudrák 2005/a, 7) Az egyetemi közélet aktív szereplője volt – 1932-ben helyezték nyugdíjba. Ekkor nevezték el róla a művészettörténeti és régészeti múzeumot. (Mudrák 2012, 45–47; 82–86)

Hankiss János professzor (1893–1959) (ld. balra) váltotta az archeológia és művészettörténet szakelőadóságában, bár Láng nem fogadta el személyét. Hankiss után művészettörténeti előadóként Mitrovics Gyula pedagógiaprofesszor (1871–1965) (ld. a szemközti oldalon, fent) következett 1940-ig. (Mudrák 2005, 8.) A II. bécsi döntés értelmében visszakerült Észak-Erdéllyel visszatért 1940 szeptemberében a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem is. Ezen az őszön nevezték ki egyetemesen a visszakapott kolozsvári egyetem új tisztikarát. Ennek kapcsán a pécsi m. kir. Erzsébet Tudományegyetemnek le kellett a Bölcsészeti Karról mondania, így onnan az addigi professzoroknak távozniuk kellett.⁶

Közülük Paulovics István⁷ (1892–1952) (ld. a 37. oldalon, középen) az Ókortörténeti Tanszék és a Régészeti Intézet professzora lett Debrecenben. Az ókortól az újkorig szinte valamennyi európai művészettörténeti korszak művészeti

⁶ VKM. 34861/1940. sz. – A pécsi egyetemnek a bölcsészkarról, a szegedinek a jogi karról, a debreceninek a természettudományi tanszékekről (végül is Kállay Kálmán rektor ügyes diplomáciai tevékenységének köszönhetően csak a vezető professzorokról) kellett lemondani a kolozsvári egyetem megfelelő ellátása érdekében. Ekkor töltötték be mindkét üresedésben lévő klasszika-filológiai tanszéket Debrecenben vitéz Mészáros Edével és Szabó Árpáddal. (Mudrák é.n. 1)

⁷ (Járdányi) Paulovics István (1892–1952; Járdányi (szül. Paulovics) Pál (1920–1966) zeneszerző édesapja) „Savaria” (Szombathely) feltárójaként az Ókortörténeti Tanszék és a Régészeti Intézet vezetése mellett művészettörténeti előadásokat is tartott *Görög-római szobrászat, Az európai építőstílusok kialakulása, A renaissance képzőművészete, A cinquecento művészete, Acquinicum emlékei, Caludia Savaria, Germán-alakok Pannóniában* címen. Mindezekhez járult a *Régészeti és művészettörténeti gyakorlatok* foglalkozás. Dékán is volt a BTK élén a ’45/46-os tanév folyamán. Munkáját elismerték, alakját megbecsülték, sokak által kedvelt professzor volt. A nagy átszervezések részeként létrejött az Ókori Tudományok Intézete Járdányi-Paulovics igazgatósága alatt a Régészeti Intézet, a Láng Nándor Múzeum és az akkor már szünetelő klasszika-filológiai tanszékekből az 1948/49. tanév elején. Az önálló régészet ekkor szűnt meg „elméletileg”, gyakorlatilag pedig Járdányi-Paulovics elhunytával. (Mudrák 2012/a, 86–87)

stílusát végigtanította.⁸ Munkájának elismerését jelzi, hogy Szombathelyen azt az ásatási területet, melyet az ő vezetésével tártak fel, ma is Járdányi-Paulovics Kertnek nevezik.

Mínthogy Paulovics István nemcsak ókori, de a későbbi művészettörténettel is foglalkozott, Mitrovics Gyula visszavonult a szakelőadóságtól. Paulovicsnak azonban túl sok fáradtságot okozott az ókortörténet, a régészet és a teljes művészettörténet előadása, így az 1941/42-es tanévtől Baranyai Béla jogász-professzor felesége, *Dannenberg Hildegard*⁹ lett a mű-

vészettörténeti szakelőadó Pauloviccsal. Baranyainé a többi közt *A román stílus Magyarországon* (1941/42. – II. félév), *Reneszánsz és barokk Magyarországon*; illetve: *Ónémetalföldi és ónémet táblafestészet* (1942/43. – II. félév) c. kurzusokat tartotta. (Mudrák, 2005, 12)

1942 végére azonban megromlott a két művészettörténeti szakelőadó (Paulovics és Baranyainé) között a viszony, ami végül az utóbbi óraszámának megemelésénél botrány kirobbanásához vezetett, és Paulovics bevádolta őt 1942 decemberében a Kari Tanácsnál.¹⁰

⁸ Oktatott tárgyai: *Görög történelem és művészet, Római történelem és művészet; A pannoniai és daciai határvédelem, Róma város topográfiája, A Pontus-vidék az ókorban; Görög-római szobrászat, Az európai építéstílusok kialakulása, A reneszánsz képzőművészete, A cinquecento művészete, Az olasz cinquecento festészete és szobrászata, A reneszánsz és barokk művészete, Francia festészet a XVI. századtól, Az ókori Kelet és Görögország története és művészete; Acquincum emlékei, Caludia Savaria, Germán-alakok Pannóniában; Róma története és emlékei, Régészeti és művészettörténeti gyakorlatok. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914–1949)*

⁹ Baranyai Béláné, Hildegard Dannenberg (Berlin, 1897. dec. 3. – Bp., 1986. dec. 22.): művészettörténész. 1922–25 között a frankfurti és a berlini egyetemen tanult. 1926–27-ben Bécsben ösztöndíjas volt. Az Országos Műemléki Felügyelőség, a Művészettörténeti Dokumentációs Központ, majd utóda, az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjának volt munkatársa. Elsősorban a magyar építészettel és egyházművészettel foglalkozott. (Ld. Baranyai Béláné Hildegard Dannenberg)

¹⁰ „Amikor pl. a régészetet a tanárvizsga tárgyát is tevő ókori történet mellett rendes tanszéken csak heti két órában adom elő, túlzásnak tartom, hogy a tanszéken kívüli művészettörténet nem is magántanári,

A Kar úgy döntött, hogy attól kezdve a tanévek első félévében Paulovics, a másodikban Baranyainé hirdethessen művészettörténeti előadásokat, Baranyainé ráadásul szemináriumok nélkül. Ezt Baranyainé elfogadhatatlannak tartotta, és lemondott tanári működéséről.¹¹

Az eltelt évtizedek alatt több helyről is kapott ajándékot a régészeti-művészet-történeti gyűjtemény.¹² Paulovics az oktatás színesebbé tételére rangos kül-földi szakembereket hívott meg előadást tartani, elsősorban német és olasz professzorokat. A berlini egyetemről 1941 decemberében Gerhard Rodenwaldt klasszika-archeológus professzor, 1942. május 12-én Friedrich Gerke régész, 1943 júniusában pedig Hermann Grapow egyiptológus és Wilhelm Weber ókortörténész tartottak előadást a Régészeti Intézetben. Nemcsak német professzorokat hívtak meg, hanem az olasz-magyar kulturális kapcsolatok révén az Olasz Kultúr-intézet és a Régészeti Intézet rendezésében 1943. márc. 30-án Guido Libertini egyetemi ny. r. tanár *Szicília művészete a római korban* címmel szintén az egyetemi Régészeti Intézetben adott elő.¹³ Paulovics vetette fel a Kari Ülésen 1942 decemberében, hogy a 60 éves Kodály Zoltánt üdvözlő irattal köszöntse a debreceni Tisza István Tudományegyetem. (Mudrák é. n. 5)

hanem megbízott előadói, tehát teljes érvényű colloquiumokkal, immár négy collegiummal szerepeljen tanrendünkben, mégpedig háromnegyed részben olyan előadóval, akit eddigi tudományos működése alapján még magántanárrá sem lehetne képesíteni.” (Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1942/43. tanév, V. rendes ülés, 1942. dec. 16. 52. pont.; idézi: Mudrák é. n. 2)

¹¹ „[...] a kar határozatának második része egészen lehetetlenné teszi számomra, hogy tárgyam művelését vagy akárcsak oktatását szeminárium és gyakorlatok tartása nélkül egyetemi színvonalon tartsam, olyan színvonalon tehát, amelyet a karnak tőlem el kell várnia, amelyet tőlem számonkérni jogosult, amely színvonalat természetesen magam is magam elé tűztem, s amelynél alacsonyabb fokon való vonszolásáért nem vállalhatom a felelősséget, mert művészettörténetet eredményesen oktatni gyakorlat nélkül nem lehet, az csak látszata lenne az oktatásnak. Amikor annak idején rábeszéltek, hogy vállaljam az általános és magyar művészettörténet oktatását, az a szempont szerepelt ennél, hogy végre képzett szakember adja elő a tárgyat. Mint ilyen, aki kiképzését méltán világszerte elismert tanároktól és elsőrendű intézetekben nyertem, nem léphetek olyan helyzetbe, ahol az ott nyert tudományos beállítottságomat el kellene hagynom.” (Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1942/43. tanév, VII. rendes ülés, 1943. febr. 17. 74. g) pont. A lemondás keltezése: 1943. jan. 15.; idézi Mudrák é. n. 2)

¹² Pl. Láng Nándor szakkönyveinek és szemléltető eszközeinek jelentős részét, Mitrovics Gyula könyveiből ajándékozott nyugalomba vonulásakor. (Mudrák 2005/a, 12-13; Gesztelyi 2011, 37)

¹³ Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1941/42. tanév, IV. rendes ülés, 1941. dec. 3. 73. i.) pont, VIII. rendes ülés, 1942. máj. 6. 144. i.) pont, 1942/43. tanév, XI. rendes ülés, 1943. máj. 31. 128. pont, Évkönyvek 1941/42. 286. p. Guido Libertini előadásáról: Tanácsülési Jegyzőkönyvek 1942/43. tanév, IX. rendes ülés, 1943. máj. 5. 99. b.) pont. (Mudrák é.n. 3)

A hiányzó források miatt alig ismert a régészet-művészettörténet oktatása a II. világháború idején, különösen 1943 és 1945 között. 1944-ben Paulovics is Budapestre távozott sok tanárral együtt. Valószínű, hogy 1944/45 folyamán történt névváltoztatása is Járdányi-Paulovicsra.¹⁴ Visszatérve Debrecenbe, újra átvette az ókortörténet és a régészet vezetését, megválasztották művészettörténet szakelődönak, emellett az 1945/46-os tanévre ő lett a bölcsészkar dékánja. (Mudrák 2005, 14)

Távolléte alatt, az 1944/45. tanév második felében a debreceni, egyben a hazai képzőművészeti élet egyik kiválósága, *Gáborjáni Szabó Kálmán*¹⁵ (1897–1955)

¹⁴ Egy középkori ős után, fia is ekkor választotta kettős vezetéknévét.

¹⁵ Gáborjáni Szabó Kálmán (1897–1955) festő-és grafikusművész (Szabó Lőrinc költő unokaöccse) a debreceni Ady Társaság képzőművészeti szakosztályának egyik legkiválóbb tagja volt és más művészeti csoportosulásokban is vezető szerepet játszott. Mély barátságot ápolt a népi írókkal, többek között Juhász Gézával és Veres Péterrel. Édesapja nyomdász volt, valószínű tőle örökölte grafikai vonzalmát. A Debreceni Református Kollégiumban, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskolán tanult, de tanulmányai befejezése előtt az olasz harcterre került, s majd 1922-ben végzett. Párizsi utazása után visszakérült Debrecenbe, a Kollégiumba rajztanárnak. A húszas és harmincas években születtek jelentős fametszetei és exlibrisei, melyekből többet ki is adtak (Gáborjáni Szabó Kálmán könyvjegyei Lyka Károly előszavával, 1934; *Parasztok* című fametszetsorozat, 1936). „*A húszas évek munkáin már feltűnik az a tömbös, expresszív formálásmód, mely tömönatos erejével jellemző egyéni vonása lett későbbi, kiforrott művészetének, s amely egyéniség, alkat, élményvilág szerint változó módon századunk egész magyar művészetének is sajátja.*” (Solymár 1975, 8.) 1929-ben magyar ösztöndíjat kapott Olaszországba. Az itáliai természeti és építészeti hatások csak egy évtizeddel később eredményeztek alkotói szintézist a *Visioni d'Italia* című, 12 darab fametszetet tartalmazó sorozatában, melyet 2007-ben, a művész születésének 110. évfordulóján újra kiadott a Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények és a Grafikusművészek Ajtosi Dürer Egyesülete. Grafikai főműve, a *Tél* fametszet-sorozat már csak halála után, 1975-ben jelent meg nyomtatásban. 1945-től Budapesten élt és alkotott a Képzőművészeti Főiskola tanáráként. Szülővárosához, Debrecenhez azonban elszakíthatatlan kötődés fűzte, festményeinek többsége innen merítette élmény- és látványvilágát. Híres falfestményei egykori alma materének, a Református Kollégiumnak falait díszítik ma is, annak iskolai életéről, híres eseményeiről és személyiségeiről szóló, a Kollégium vezetősége által meghatározott témákkal. (Ld. Solymár 1975, 17) Előszóval készített irodalmi illusztrációkat (Ady, Rimbaud, Hugo, Darvas, Veres, Móricz, Juhász G.) és folyóiratok címlapjait is gyakran díszítették alkotásai (az Ady Társaság kiadványai, *Kelet Népe, Magyar Ex libris*). „*Expresszív hajlama, villogó, éber képzelete, színtantáziája lépten-nyomon kiütözik alkotásaiból.*” (Tóth E. 1975, 15) Betegsége korai halálához vezetett, életművének és művészetének méltó helyre kerülése napjainkban is tart. (Gáborjáni Szabó K 1975, 7-20; Tóth E. 1986/a, 69-78, Tamus 2007) Hagyatékának gondozója fia, Gáborjáni Szabó Péter, író, a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárát és Múzeumát pedig egyik leszármazottja, Gáborjáni Szabó Botond igazgató vezeti.

(ld. jobbra, fent) volt a művészettörténet szakelőadója. A *Stílusok ismertetése korok szerint* és a *Modern művészet – a XIX-XX. század művészeti törekvései* c. kurzusokat vezette. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914–1949.)

1946-tól Budapestre távozásáig, azaz 1950-ig Csenki Imre karnagy (1912–1988) (ld. lent) volt a művészettörténeti tárgyak oktatója, tevékenységét szintén a Régészeti Intézet történetében találjuk.¹⁶

1947 májusában a fiatal művészettörténész, Kádár Zoltán (1915–2003) (ld. a következő lapon) nyújtott be magántanári habilitáció iránti kérvényt. 1939-ben doktorált a Pázmány Péter Tudományegyetemen – *Keresztény régészet, művészettörténet, magyar föld archeológiája* tárgycsoportból. 1939-40-ben a MTA ösztöndíjasaként a római Magyar Történeti Intézetben művészettörténeti és régészeti tanulmányokat folytatott, majd Líbiába is ellátogatott.

1940/41-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Ingó Műemlék Hivatalának ösztöndíjas gyakornoka, 1941/42-ben belöldi tudományos ösztöndíjas. A II. világháború alatt anyagi okokból magántisztviselői állást vállalt. 1944-ben az Országos Magyar Iparművészeti Iskolánál lett óraadó tanár, ahol 1945-től a művelődés- és stílustörténet tiszteletdíjas tanára volt.

A debreceni egyetemen Járdányi-Paulovics és Pukánszky professzorok értékelték eddigi tudományos tevékenységét – elismerő véleménnyel. Magántanári kollokviumot *Klasszikus és keresztény-római művészet* tárgykörben tett.

¹⁶ Mudrák, 2012/a, 87. Csenki Imre oktatott tárgyai: *Énekkari művelődés*, Bartók Béla, *Zenétörténet*, *Magyar népzene*. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914-1949) Csenki a magyar zene-kultúra vezető egyéniségének számít(ott) nemcsak Debrecenben, de egész Magyarországon. (Ld. Tamusné Molnár, 2016)

Magántanári próbaelőadását pedig *Klasszikus és nomádművészet kapcsolata az Árpád-korban* címen tartotta.

Ezek után Járdányi-Paulovics minisztériumi közbenjárására Kádárt nevezték ki intézeti tanárnak¹⁷ a Régészeti Intézethez és a Láng Nándor Múzeumhoz. Később óraadó tanári megbízást is kapott a már Kossuth Lajos Tudományegyetemen *Németalföld művészete* című előadásra. Ezen kívül óráin a római kori művészettel foglalkozott részletesen, és belátást engedett hallgatóinak az újkori művészeti irányzatok és az eurázsiai állatszimbolika sajátosságaiba.¹⁸ Debrecen neves képzőművészeinek és tárlatainak kritikáit, a Déri Múzeum gyűjteményeinek ismertetését és még zenei elemzéseket is közölt, pl. Bartók Béla életművéről. Később, az ötvenes és hatvanas években egyetemi docensként írásai jelentek meg az *Építünkben*, *Válaszban*, *Szabad Művészetben*, *Szabad Szóban* és régészeti szaklapokban.¹⁹

A politikai változások jelentős átalakításokat eredményeztek a debreceni egyetem bölcsész (és valamennyi) karának oktatási szerkezetében. 1949-ben miniszteri rendelet következtében a Klasszika-Filológiai Intézet a Régészeti Intézettel és a Láng Nándor Múzeummal közös intézetté alakult Ókori Tudományok Intézete néven, melynek igazgatója Járdányi-Paulovics maradt. Ezzel formailag az önálló régészet (és művészet-történet) megszűnt (mintegy hónappal később

¹⁷ Oktatott tárgyai: *A római művészet eredete és itáliai előzményei; Korarómai társadalom és művészet, Etruszk művészet, Németalföldi művészet, Az újkor művészeti irányjai, Eurázsiai állatszimbolika (Az antik, a népvándorláskori és a középkori jelképrendszerek kapcsolatai)*. (A debreceni tudományegyetem tanrendjei, 1914–1949)

¹⁸ Kádár Zoltán (1915–2003) előbb szakelőadó, majd intézeti tanár lett. Előadásait elsősorban az eurázsiai állatszimbolika ihlette. (Mudrák, 2005/a, 15) Cikkei és tanulmányai között találjuk Medgyessy Ferenc Petőfi-szobrának első debreceni híradását (maga a szobrász nevezte őt meg művének méltatójaként: „Kádár Zoltán műtörténész, debr.i egyet. m.tanárra gondolnék, – jelenleg még itt van Bp.-en. – aki, ha kell, megfejelve, mezbe ölténé az én írásomat.” – ld. Medgyessy Ferenc: A debreceni Petőfi szobor története. Kádár Zoltán egy.m.tanár előszavával. Gépelt kézirat, kefelevonat. Mell. 1 kép, M.F. 2 lev.lapja, Sőregi 1 levélmásolata. DE ENK kéziratári különgyűjteménye. 1959. október 13. Sőregi kéziratok. Ad Ms 13/39:5.)

¹⁹ Ld. Irodalomjegyzék.

pedig a latin, ógörög, angol, francia, német és olasz szakos tanárképzés is). (Mudrák é. n.)

Annak ellenére, hogy nem sikerült (azóta sem) Debrecenben hosszú időn keresztül folyamatosan működő, önálló tanszék felállítása a művészettörténeti ismeretek oktatására, jelentős szakmai munka és ismeretterjesztés folyt az országos viszonylatban is elismert tanárok és professzorok által. A Láng Nándor által megalapozott tanári és gyűjteményi, később a róla elnevezett múzeumi munka eredményeit Hankiss János, Mitrovics Gyula és Járdányi-Paulovics István szaktekintélyek mélyítették el egy rövid ideig helyettesítő hivatásos képzőművészt és rajztanárt, Gáborjáni Szabó Kálmánt is megnyerve az ügynek. Kádár Zoltán Budapestről érkezve pedig műkritikáival aktívan bekapcsolódott a tanítás mellett a debreceni művészeti életbe, így teljesítve ki a művészettörténet oktatásának első korszakát.

IRODALOM

BARANYAI BÉLÁNÉ, Hildegard Dannenberg

<http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC00523/00983.htm> (letöltés: 2017. 01. 04.)

A Debreceni Tudományegyetem tanrendjei, 1914–1949:

A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Tanrendjei az MCMXIV–XV. tanév I. felétől az 1917–18-ik tanév II-ik feléig. Debrecen Szabad Királyi Város Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1915–1918.

A Debreceni Magyar Tudományegyetem Tanrendje az 1918–19-ik tanév I. és II-ik feléről. Debrecen Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 1919.

A Debreceni Magyar Állami Tudományegyetem Tanrendjei az 1919–20. tanév I-ső felétől az 1919–1920. tanév II-ik feléig. Debrecen Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 1920.

A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Tanrendje az 1920–21. tanév I. felére. Debrecen Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 1921.

A Debreceni Magyar Királyi Tudományegyetem Tanrendje az 1920–21. tanév II-ik feléről. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat R. T. Debrecen. 1921.

A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Tanrendjei az 1921–22. tanév I. felétől az 1922–23. tanév II. feléig. Debrecen Szabad Királyi Város és a Tiszántúli Református Egyházkerület. Debrecen. 1922–1923.

A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Tanrendjei az 1923–24. tanév I. feléről. Egyetemi Nyomda. Debrecen. 1924.

A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Tanrendjei az 1923–24. tanév II. felétől az 1925–26. tanév II. feléig. Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1924–1926.

- A Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Tanrendjei az 1926–27. tanév I. felétől az 1944–45. tanév I. feléig. Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1926; Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem Orvosi Karának házi nyomdája. Debrecen. 1926, 1927; Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1927–1930; Debrecen Város Könyvnyomda Vállalata. Debrecen. 1931; Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1931; Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1932–1941; Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1941–1942; Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1943–1945.
- A Debreceni Tisza István Tudományegyetem Tanrendje az 1944–45. tanév II. felére. Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1945.
- A Debreceni Tudományegyetem Tanrendje az 1945–46. tanév I. felétől az 1948–49. tanév II. feléig. Debreceni Tudományegyetemi Nyomda. Debrecen. 1945–1949.
- GÁBORJÁNI SZABÓ Kálmán (1975): *Tél. Fametszetsorozat*. Debrecen (Szerkesztette: Tóth Endre).
- GESZTELYI Tamás (2011): Láng Nándor, az első bölcsész rektor élete és munkássága. *Gerundium*, II. évf. 1–2., 32–40.
- GOSZTONYI Ferenc (2012): A Pasteiner-tanítványok. *ars hungarica*, XXXVIII. évf. 1. sz. 11–71. <http://real-j.mtak.hu/4967/1/Ars%20Hungarica%202012.pdf> (letöltés: 2016. 02. 04.)
- HAVAS László (2009): A klasszika-filológiai műhely tevékenysége a Debreceni Egyetemen. *Debreceni Szemle* 1., 96–110.
- KÁDÁR Zoltán (1950): Képzőművészeti tervek. *Építünk*, 1950 őszi. I. évf. 2. sz., 58.
- KÁDÁR Zoltán (1951/a): A XIX. század nagy orosz realista festői. *Építünk*, 3. sz. 1951 tavasz. II. évf. 1. sz., 57–58. .
- KÁDÁR Zoltán (1951/b): Látogatás debreceni művészeknél. *Építünk*, 5-6. sz. 1951–52 tél. II. évf. 3-4. sz., 75–77.
- KÁDÁR Zoltán (1952): Megjegyzések a legújabb debreceni épületekről. *Építünk*, 10. sz. 1952 tél. III. évf. 4. sz., 33–34. p.
- KÁDÁR Zoltán (1953): A debreceni Petőfi-szobor. *Építünk*, 1953 őszi. 13. sz. IV. évf. 3. sz., 39–44.
- KÁDÁR Zoltán (1960): Menyhárt József kiállítása a debreceni Medgyessy-Szalomban. *Alföld*, 1960. 11. évf. 6. sz. nov–dec., 66–67.
- KÁDÁR Zoltán (1960): A Hajdú-Bihar megyei képzőművészeti munkacsoport őszi tárlatáról. *Alföld*, 1960. 11. évf. 6. sz. nov–dec., 68–69.
- KÁDÁR Zoltán (1961): Menyhárt József kiállítása Debrecenben. *Művészet*, 1961. február. II. évf. 2. sz., 39.
- KÁDÁR Zoltán (1963): Menyhárt József gyűjteményes kiállítása Debrecenben. *Művészet*, 1963. július. IV. évf. 7. sz., 41–42.
- KÁDÁR Zoltán (1971): Menyhárt József hetvenéves. *Alföld*, 1971. szept., 70–74.
- KEREPESZKI Róbert (2014): *A Bölcsészeti, Nyelvi- és Történettudományi Kar, 1912–1929*. In: PAPP Klára szerk. (2014): *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I*. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen. 11–66.

- MEDGYESSY Ferenc (1959): *A debreceni Petőfi szobor története. Kádár Zoltán egy.m.tanár előszavával.* Gépelt kézirat, kefelevonat. Mell. 1 kép, M.F. 2 lev.lapja, Sőregi 1 levélmásolata. DE ENK BTK és TTK Kézirattári Különgyűjteménye. 1959. október 13. Sőregi kéziratok. Ad Ms 13/39:5.
- MÓDIS László szerk. (1955): *A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem könyvtárának évkönyve 1954. 2. rész. Kézirat – A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karához benyújtott pályamunkák, tanári szakdolgozatok és doktori értekezések bibliográfiája 1914–1950.* DE ENK BTK és TTK Kézirattára.
- MUDRÁK József (2005): *A Debreceni Egyetem volt Régészeti Intézetének története és előzményei (1914–1952).* In: HOLLÓSI Gábor szerk. (2005): *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem történetéből. 1. kötet.* DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. Debrecen. 4–20.
- MUDRÁK József (2012): *A Debreceni Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története (1914–1949).* Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- MUDRÁK József (é.n.): *Paulovics István a Régészet élén 1944-ig.*
<http://www.jardanyi.hu/J.%20P.%20I/Paulovics%20Istvan%20%20Mudrak%20Jozsef%20tanulmánya.pdf> (letöltés: 2014. 05. 12.)
- SOLYMÁR ISTVÁN (1975): *Bevezető.* In: TÓTH Endre szerk. (1975): *Gáborjáni Szabó Kálmán: Tél. Fametszetsorozat.* Debrecen, 7–10.
- TAMUS István szerk. (2007): *Visioni d'Italia.* In *12 xilografie di Gáborjáni Szabó Kálmán.* Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, Grafikusművészek Ajtósi Dürer Egyesülete, Debrecen, o. n.
- TAMUSNÉ MOLNÁR Viktória (2016): *A szabadművelődés kulturális-művészeti hatása Debrecenben.*
<http://kultuszemle.nmi.hu/6-szam/hazai-tudomanyos-muhely/tamusne-molnar-viktoria-a-szabadmuvelodes-kulturalis-muveszeti-hatasa-debrecenben> (letöltés: 2016. 12. 22.)
- TÓTH Endre (1975): *Emlékeim Gáborjáni Szabó Kálmánról.* In: TÓTH Endre szerk. (1975): *Gáborjáni Szabó Kálmán. Tél. Fametszetsorozat.* Debrecen, 13–20.
- TÓTH Endre (1986/a): *Gáborjáni Szabó Kálmán.* In: TÓTH Endre szerk. (1986): *Kortársaink, barátaink. Tizenkét debreceni portré.* Debrecen, 67–78.
- VARGA Zoltán (1967): *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944.* Debrecen.

Egy emlékharang nyomában

Molnár Mária misszionáriusnő öröksége a pápuák földjén

Manus a maga 104 kilométeres hosszával és 28 kilométeres legnagyobb szélességével a Bismarck-tengerben található Admirális-szigetcsoporthoz legnagyobb szárazulata. Az Admirális-szigetcsoporthoz valóban Új-Írországnak, valamint „szomszédjának”, Lavongi-szigetének (Új-Hannover) nyugati folytatása, ami abból is látszik, hogy a Manust felépítő bazalt- és dácitlávák azonos korúak az új-írországi vulkanikus kőzetekkel. Mindkét földdarabra jellemző, hogy a szigetek miocénben (8–10 millió évvel ezelőtt) még működő vulkánjai mára elszunnyadtak, és azokra számos helyen meszes tengeri üledékek rakódtak. A közel 40 ezer lakosú Manuson főleg a középső és északi részeken találunk magasba emelt korallmészkövel fedett, számos barlangot rejtő vidékeket. Bár a fősziget tűzhányói régen kialudtak, ennek ellenére a terület tektonikusan ma is aktívnak számít. (Ezt leginkább a Manustól délre fekvő Lou-sziget partjainál tapasztalt tengeralatti vulkánosság bizonyítja. Ennek eredményeként született 1953 és 58 között a ma még víz alatt fekvő Tulumán-vulkán.)

Jóllehet a különböző melanéz népcsoportok legalább 10 ezer éve lakják, az első európai, a spanyol Alvaro de Saavedra csupán 1527-ben szállt partra a szigeten. A XVII. és XVIII. században aztán több holland és brit hajó is megfordult erre felé, de egészen a XIX. század végéig az európai gyarmatbirodalmak nem mutattak különösebb érdeklődést iránta. 1884-ben aztán a németek bejelentették igényüket Új-Guinea északnyugati részére valamint a Bismarck-tenger szigeteire és a területet attól fogva gyarmatbirodalmuk részének tekintették. Ámbár a távoli Manusra mindössze 1911-ben jutott el a német közigazgatás, amely egészen az I. világháború végéig tartott.

Pápua új-guineai vándorlásom újabb állomására a szelek szárnyán, vagyis repülővel érkezem. Először Manus déli részén nézek szét, ahol bázisomul egy álmos kis halászfalut választok: Pere-t. A településen, ahol szokatlanul sok a gyerek, az emberek titánul beszélnek, amely a Manuson ismert további 30 nyelvvel egyetemben a melanéz, vagy másképpen az ausztronéz nyelvek családjába tartozik. Ilyen, egymással szoros rokonságban álló melanéz nyelveken

beszélnek még a törzsterület tengerparti részein, valamint a Bismarck-tenger különböző szigetein. (Mint korábban említettem, az ország belső területein élő népek a mindennapi érintkezésben jobbra a pápua vagy tágabb értelmezésben az egymástól sokszor igen különböző nem ausztronéz nyelveket használják.)

E kis kitérő után térjünk vissza a faluba, amelynek élelmezésében igen fontos szerepet játszanak a környék mocsaraiban tenyésző szágópalmák illetve a halászat. Megérkezésem másnapján a férfiakkal magam is kenuba szállok, hogy megismerjem az itt élők zsákmányszerző fogásait.

Manus provinciában, az ország talán legeldugottabb, legkevésbé látogatott tartományában egyes falvak halászatra, míg mások földművelésre vagy cserépedény készítésre szakosodtak. Közöttük egy több évezredes múltra visszatekintő kereskedelmi kapcsolat, a kawa-rendszer teremtette meg az áruk folyamatos cseréjét, amelyhez különböző rituális és mágikus elemek kapcsolódnak. Habár a kawa-rendszer manapság, a pénz megjelenésével fokozatosan jelentőségét veszti, azért a települések specializációja megmaradt, azzal a különbséggel, hogy mostanság az emberek már a piacokon, pénzért adnak túl a portékákon.

Pere faluban az egyetlen pénzkereseti lehetőség a halfogás, amely többnyire a csapatosan halászó férfiak dolga. A munkához először a hálót kell megfelelően előkészíteni, amit apály idején az egyik korallpad előtt feszítenek ki a társaság kijelölt tagjai, akiket a többiek kenuikkal lassan követnek. Mihelyst a háló a helyén van, indulhat „csatába” a sereg, vagyis megkezdődhet a halak botokkal történő terelése a kelepce felé. Ez úgy történik, hogy a kenuk végén állók hosszú rúdjaikkal folyamatosan csapkodják a vizet, míg az evezőt kezelő társaik a csónakokat – egy nagy félkör alakzatból indulva – a háló közepe felé irányítják.

Amint a halak üldözői a háléhoz érnek, annak végét két halász gyorsan összeköti. Miután meggyőződtek róla, hogy a „halkalitka” tökéletes, kezdődhet a csapdába esett kopoltyúsok elfogása kézzel, vagy alkalomadtán házilag barkácsolt szigonypuskával. Bár a zsákmány ezúttal nem igazán méretes példányokból áll, a halászok nem keseregnek, hiszen egy átlagos napon, fejenként, legalább 50 kina értékű halfogásra is szert tesznek. A szám hallatán azt hihetnénk csupa jómódú ember él erre felé, de a helybeliek a pénzért nem nagyon törik magukat – mert mint mondják – hetente mindössze egy-két nap eveznek ki a tengerre. Megvallom, legfőképp nem a helyiek halfogó tudománya miatt jöttem a faluba, hanem jobban izgat egy korábban hallott információ, miszerint Pere harangján magyar szavak olvashatók. Ennek a hírnek pedig csak a helyszínen tudok utánajárni.

Visszatérve a településre, a falusiak elvezetnek a helység templomához, melynek harangján valóban egy ismerős magyar név olvasható. Molnár Mária misszionáriusnőé valamint a Manuson töltött szolgálati ideje (1928–1943) és egy Ézsaiás prófétától származó idézet: „*Engem várnak a szigetek.*” No, ez érdekes! Eredetileg a magyar reformátusok gyűjtéséből készített emlékharangot 1993-ban küldték ki a Manusra, de nem értem, miért ide, Pere faluba került, ahol Molnár Mária sohasem járt?

JOSEPH CHEKO, egy 40 év körüli szakállas férfi a helyi vezetőm, akitől arról érdeklődöm, hogyan jutott a harang a falujukba?

– 1994-ben került hozzánk. Két német misszionárius, Wilfried Schmidt és Samuel Beck hozta a településünkre. A korábban már nálunk szolgált Wilfried Schmidt azt mondta, hogy ajándékba hozta nekünk.

– Tudja, hogy ki volt a harang készítője? – kérdezem.

– Nem, nem tudom – feleli Joseph.

– A faluban mit tudnak az emberek Molnár Máriáról? – faggatom tovább.

– Én is, meg mások is próbáltak már érdeklődni róla, de azt hiszem, nálunk senki sem hallott Molnár Máriáról.

Isten útjai kifürkészhetetlenek – szoktuk mondogatni és úgy látszik, ezen a rögső úton tévedt el a vélhetőleg teljesen más településre szánt emlékharang. Ennyi előzmény után éppen ideje, hogy megismerkedjünk Molnár Mária történetével. Egyúttal ezen a helyen megkezdődik a hajdan rettegett emberevők által lakott szigeten munkálkodó híres honfitársaim által bejárt helyszínek felkutatása a mai Pápua Új-Guineában.

Mielőtt elindultam a hosszú útra, odahaza felkerestem az egykor lignitbányászataról, alumínium kohójáról és vegyiparáról nevezetes települést, Várpalotát, Molnár Mária szülőhelyét.

Az ipari üzemei, gyárai bezárása óta csendes kisvárosnak tűnő Várpalota egyik nevezetessége az 1788-ban épült református templom.

Bekopogtatva Lukáts Andráshoz, a helyi gyülekezet lelkipásztorához, Molnár Mária életének kiváló ismerőjéhez, megkérem a Tiszteletes urat, mutassa meg a település neves misszionáriusnőjének szülőházát. Kérésemnek eleget téve pár perccel később már Várpalota egyik peremkerületébe tartunk. Itt, a Csernye utca 22. szám alatti egyszerű, falusias jellegű házban 1886 szeptemberében született Molnár Mária, aki misszionáriusi munkája mellett tapasztalatainak

papírra vetésével igen értékes adalékokkal szolgált Új-Guineáról, különösen Manusról és annak népeiről. A ház lakóit (kalauzom javaslatára) nem akarjuk zavarni. Helyette a lelkész a református templomba invitál, ahol szeretne valami érdekeset mutatni. Minden, eddig megjelent lexikon és kiadvány azt írja, hogy Molnár Mária 1886. szeptember 11-én született, de a lelkipásztor ettől eltérő véleményen van. Lukáts András felüti a templom évkönyvét, melyben a következő áll: Molnár Mária 1886. szeptember 12-én született.

Vajon, hogyan lesz egy várpalotai molnárlegény lányából a rettegett kannibálok földjén dolgozó misszionáriusnő? Nos, íme a rövid történet.

Molnár Mária elemi iskoláit szülővárosában végezte, utána Budapestre került családjával, s ott felvették a Philadelphia Diakonissza Egyletbe. Közben elvégezte a polgári iskolát, majd műtősnővéri képzettséget szerzett. Ezután különböző helyeken dolgozott, majd az első világháború alatt a frontok mögött, tábori kórházakban szolgált. Ekkor a fiatal ápolónő még nem sejtette, hogy később milyen nagy hasznát fogja venni a hadszíntéren szerzett tapasztalatoknak Új-Guineában. Életrajzában később erről az időszakról így vélekedett: „Csak most érzem először, hogy Istennek milyen csodálatos vezetése volt ez, mert mindezekkel előkészített arra a célra, amit csak később mutatott meg.”

Molnár Mária 1925-ben német nyelvtudása fejlesztése érdekében Liebenzellben tartózkodott, amikor a Manus-szigetéről szabadságra hazatérő misszionárius, Friedrich Doepke beszámolóját hallgatva úgy döntött, ő is külmisziós szolgálatra jelentkezik. Ekkor elküldték orvosi vizsgálatra, ahol a trópusi munkára alkalmatlannak találták. Ámbátor idehaza mégis sikerült kedvező egészségügyi bizonyítványt szereznie, amelynek segítségével a Magyar Missziós Szövetség küldöttjeként elindulhatott Új-Guineába. Molnár Mária 1928. február 15-én szállt partra Manuson, Lorengau, a sziget fővárosa közelében.

Molnár Mária nyomát követve, Pere faluból magam is Lorengau-ba, Manus mintegy 5000 lelket számláló központjába veszem az utam. A város viszonylagos fejlettségét a Pápua Új-Guinea nagyobb kereskedelmi központjaiban dolgozó manusiak hazaküldött pénzeinek köszönheti. A kopra, kakaó és trópusi fák előtt a tartomány leghíresebb „exporttermékei” a jól képzett szakemberek, akiket a lakosság arányához képest jóval nagyobb számban alkalmaznak az ország legfontosabb hivatalaiban. A titok nyitja pedig egyszerű: a Manuson létrehozott kiváló oktatási rendszer, amely mindenki számára kötelezően előír-

ja a középiskola elvégzését. Mindenesetre arra, hogy azt valóban kijárja mindenki, már nem merném a nyakamat tenni.

Városnéző utamon a belváros piacára is bekukkantok, ahol többnyire kukoricát, tárót, jamgyökeret és sült halat árulnak. Legkelendőbb árucikk persze itt is az aréka- vagy bételpálma termése, a bételdió. A buai, a bételrágás e szigeten is népszerű, amelyhez a mézszázas csigákból és korallokból nyert meszet nejlonzacskókba porciózva kínálják. A nem régóta védettséget élvező, endemikus, csak e szigeten élő zöld falakó csiga (*Papustylapul cherrima*) házát viszont a manusiak sohasem törték össze mézspornak. Merthogy, egészen a közelmúltig ritkaságnak számító ékszerek készültek belőlük.

A piac közelében, de Lorengau más pontjain is időnként a második világháborúban használt harci járművek roncsaira bukkanok. A szigetlakók többsége a világegés idején találkozott először a fehér ember különös masináival és ivott Coca-Colát. Az egyszerű bennszülöttek körében, akik nem tudták mire vélni a furcsa dolgok eredetét, elterjedt a hír, hogy tulajdonképpen az addig nem látott árukat (angolul cargo) őseik szellemei küldték, és ha ők is úgy tesznek, mint a fehérek, például kikötőket építenek az áruszállító hajóknak vagy leszállópályákat a dzsungelben, akkor az őseiktől származó „csodadolgok” ezen túl a birtokukba kerülhetnek. Ez volt az úgynevezett rakomány- vagy cargo-kultusz, amelyben Pápua Új-Guinea egyes népcsoportjai, például a manusiak egészen az 1970-es évekig hittek.¹

Lorengautól alig 5 kilométerre fekszik a Liebenzelli Misszió lugosi állomása, ahová városnéző sétám után indulok. Egyórás gyaloglás után érkezem a telepre, ahol Timothy Changu Lomon, Molnár Mária második nevelt fia után érdeklődöm, akiről még Lorengau-ban hallottam, hogy gyakran megfordul a komplexumban. Amikor a magyar misszionáriusnő nevét említve az állomás dolgozói megtudják, hogy az ő nyomába járva tettem meg a hosszú utat Manusig, egyszeriben mindenki a szokottnál is szívélyesebb, barátságosabb lesz. Elmondják, hogy Timothy valóban rendszeresen megfordul náluk és legközelebb a másnapi istentiszteletre várják.

Míg megjön szerény fizetségért lakhatok a misszió vendégházában – szól a kedves meghívás, amit örömmel elfogadok. Abban a reményben, hogy a Molnár Máriát személyesen ismerő férfival találkozom, másnap reggel magam is részt

¹ A cargo-kultusz Melanézia és Mikronézia több szigetén is megjelent. A legtöbb helyen már megszűnt, de Vanuatun, Tanna-szigetén a mai napig elevenen él (John Frum mozgalom.)

veszek a szertartáson. Sajnos, a hajnalban kezdődött és azóta is tartó intenzív esőzés miatt Timothy nem jött a templomba, de ha már itt vagyok, legalább megismerhetek egy pidzsin nyelven tartott istentiszteletet.

Miközben figyelem a magyarországinál jóval szerényebb körülmények között zajló, de annál meghittebb szertartást – melyben többször elhangzik Molnár Mária neve –, hirtelen felszólít a lelkész, hogy álljak ki a gyülekezet elé, és szóljak az utazásom céljáról. Természetesen beszélhetek angolul, mert a fordításban segédkeznek a misszióban dolgozó német önkéntesek – hangzik a bátorítás.

Derült égből villámcsapásként ér a felkérés, de összeszedem magam és néhány mondatban közlöm jövetelem célját illetve azt, hogy elismerve honfitársam missziós munkáját, a magam részéről legalább annyira tisztetem a földrajzi ismeretterjesztésben betöltött szerepét is.

Mire vége az istentiszteletnek, az eső is eláll, és a templomból kifelé jövet összefutok az éppen megérkező Timothyval.

Molnár Mária levelezéseiből kiderül, hogy hűséges segítőtársának, a gyerekeivel egyedül maradt Joseph Lomonnak két fia is született, Steven és Timothy, akiknek honfitársunk szinte második anyjuk volt. Sajnos Steven pár éve meghalt, de Timothy és a Manuson gyakori tetoválásokat viselő rokonai megígérik, hogy még aznap délután átvisznek a tengerparton fekvő Lugostól úgy 6 kilométerre található Pitilura, ahol Molnár Mária a legtöbb idejét töltötte.

Míg a magyar misszionáriusnő a tengeren, sokszor az igencsak törekeny vendégoldalas kenun utazott, addig mi – néhány órával később – kényelmes motorcsónakon szeljük a hullámokat. Cirka 15 perces út után partra szállunk a másfél kilométer hosszú, de alig 500 méter széles korallszigeten, Pitilum, ahol a magyar misszionáriusnő életéből csaknem 15 évet töltött.

A túlnyomórészt kókuszpálmákkal teleültetett Pitilun csak ritkán kerül a szemem elé erdei anyagból épült, kókuszpálmalevével fedett kunyhó, mert a második világháború után a helyiek inkább hullámlemezekből készült, számomra kevésbé tetszetős cölöpházakat kezdtek építeni. A távol dolgozó rokonok keresetéből, no meg a helyi halászat bevételeiből úgy látom, többeknek futja biciklire, rádiósmagnóra és a modern világ egyéb hívságaira, de alapjában véve az emberek itt is igen egyszerűen, szerény körülmények között élnek.

A bennszülöttek, akik Molnár Mária érkezése előtt alig 15 évvel (főleg rituális okból) még hódoltak az emberevés szokásának, a magyar misszionárius-

nőt nagy szeretettel fogadták és részére házat építettek.² A pitiluiak biztosították élelmezésének jelentős hányadát is, banánt, ananászt, halat hoztak neki, így honfitársunknak – a ritkán erre járó teherhajóval – Ausztráliából csak burgonyát és lisztet kellett hozatnia. Az ellátásért cserébe Molnár Mária, mint gyakorlott ápolónő, kezelte a sziget betegeit, akik ezért elnevezték őt Missziz Doktornak. Ámde tevékenysége nem merült ki a gyógyításban, mert eközben terjesztette a civilizáció hasznos ismereteit, mindemellett iskolát is létesített a pitilui gyerekek számára.

Bár Molnár Mária elsősorban a biblia tanításait terjesztő misszionáriusnő volt, erejéből és tehetségéből arra is futotta, hogy megfigyelte a trópusi természet érdekességeit, az akkoriban még kőkorszaki körülmények között élő emberek szokásait és mindennapjait. Ezekről leveleiben részletes tudósításokat küldött haza, majd 1935-ben másfél éves szabadságra hazatérve számos, a földrajzi ismeretterjesztést is kitűnően szolgáló élménybeszámolót tartott.

Molnár Mária jelentős etnológiai gyűjteményt hozott magával, amelyet ma – személyi hagyatékával együtt – a Sárospataki Református Kollégium Múzeumában őriznek. Másfél éves szabadság után – mintha csak megérezte volna végzetét – így búcsúzott egy liebenzelli lelkésztől:

„Nekem az úr megjelentette, hogy Manuson fogok érte meghalni és soha többé nem térek vissza hozzátok.”

Aztán eljött az indulás pillanata. Az immár 50 esztendőes Molnár Mária Új-Guineába visszatérve nem jött üres kézzel, ugyanis magával hozott egy harangot, amelyet egy felvidéki öntőmester, Egry Ferenc készített Pitilu lakói számára. Amint berendezkedett, honfitársunk újrakezdte korábbi, sokszor lemondásokkal, áldozatokkal járó munkáját. Járt a Admirális-szigetcsoport Manushoz közeli zsebkendőnyi szigeteit, ismét gyógyította a betegeket, terjesztette a biblia tanításait, s mindeközben felügyelt két nevelt fiára, a kis Pistára és az 1938-ban született Timothyra.

² Bizonyították, hogy az 1970-es évektől nincs emberevés Új Guinea szigetén. A kannibalizmusnak a tudósok szerint két magyarázata van, egy rituális és egy biológiai. Az előbbi szerint a csatában legyőzött ellenfél testrészeinek vagy csupán agyvelejének elfogyasztásával az ellenség ereje átszáll annak legyőzőjébe. A biológia ok pedig az, hogy a nagyvadakban szegény szárazulaton az állandó édesburgonya, yamgyökér és szágókenyér evés következtében kialakult proteinhiány vezetett a kannibalizmushoz.

Még idehaza, újságírói kérdésére válaszolva, pitilui munkájáról így beszélt:

„Héttől tízig gyermekeket tanítottam, utána a kis cölöpházamban járó betegeket fogadtam. Ebéd után a fekvő betegeket látogattam, majd a felnőttek számára varró-, biblia- és énekórákat tartottam. Vacsora után áhítat aztán séta. Isten fogalmát nem könnyű megmagyarázni a bennszülötteknek, mert primitív hitükben csak szellemek játszanak szerepet. A pápuák sajnos állhatatlanok. Ha valaminek megértik a helyességét, az még nem jelenti azt, hogy követik is. A keresztyén erkölcsöt szépnek, jónak tartják, de nagyon nehéz őket rábírní, hogy be is tartsák. 15 évvel ezelőtt még emberhúst ettek, és sajnálják, hogy nem ehetnek többé. Ha nem volna katonaság a másik szigeten még ma is ennének. Ők nem szorulnak a fehér emberre. Megvan a maguk kultúrájuk, akármilyen primitív is, ezzel megelégszenek.”

Molnár Mária további hét évig viszonylag békében dolgozhatott, de azután a második világháború szele elérte az ausztrál fennhatóságú Admirális-szigeteket és a japánok 1942 januárjában elfoglalták az archipelágust. Az ausztrálok kiűrtették Manust és a misszionáriusokat távozásra szólították fel, de a Missziz Doktor (másik négy segítőtársával együtt) nem hagyta el azt a népet, amelyet évek óta szolgált. A hódítók eleinte nem bántották a misszionáriusokat, de amikor a japánokat a szövetségesek ellentámadása menekülésre készítette 1943 márciusában, összegyűjtötték, és az Akikaze torpedórombolóra szállították őket, valamint a sziget idegen nemzetiségű lakóit. Március 16-án a hajó kifutott a nyílt tengerre és elindult Új-Britannia irányába és a foglyoknak ezután nyoma veszett. Sokan a rabok meggyilkolására gyanakodtak, de hogy pontosan mi történt, miként és miért ölték meg őket a japánok, azt három évtizedig sűrű homály fedte. Végül Ralph Wiltgen szerzetesnek japán hadbírósaí dokumentumok között kutatva sikerült rekonstruálni a történeteket.

Sabe kapitány, a hajó parancsnoka induláskor a főhadiszállásról azt az utasítást kapta, hogy az összes internáltat ki kell végezni. A taton ezután a hajó többi részétől ponyvával eltakart emelvényt ácsoltak, majd felfűtötték a motorokat, hogy a gépzúgás elnyomja a fegyverropogást. Ezután a foglyokat egyesével az emelvényre cipelték, letépték felső ruházatukat, csuklójuknál összekötve a magasba húzták őket, majd mindegyiküket két oldalról géppuskasorozatokkal brutálisan meggyilkolták. A kivégzett 64 ember tetemét pedig hamarosan elnyelte a Bismarck-tenger.

A brutális gyilkosságok után a legénység a kiömlött vértől megtisztította a fedélzetet, majd a hajó folytatta útját. A bűnösök javarésze azonban még ugyanabban az évben elnyerte méltó büntetését, mivelhogy az Akikazét bombatalálat érte és örökre elmerült a habokban. Az a néhány japán katona, akik túléltek a világháborút és közülük volt a mézáráláshoz, hadbírótság előtt feleltek tetteikért. Itt fogalmazódott meg a gyanú, hogy valószínűleg a japánnal szövetséges országok misszionáriusait kémkedéssel vádolták és a rabokat ezért gyilkolták meg. Mindazonáltal van olyan álláspont is, hogy a vérengzés bosszú volt az egész fehér fajjal szemben a japánok Bismarck-tengeren elszenvedett katasztrofális vereségeért.

Ez a XX. század leghíresebb utazó magyar misszionáriusnőjének rövid története. Emlékét Magyarországon a református gyülekezetekben őrzik, míg a második világháború végén az amerikaiak által letarolt és repülőternek használt Pitilun az öregek honfitársunk nevét gyakran imáikba foglalják. Ezekre az idős pitiluiakra várok Timothy Canguo Lomonnal a sziget hullámlemezéből készített, szegényes templomában.

A „Missziz Doktor” szigetén

A zsebkendőnyi szárazulaton gyorsan terjedt a hír, miszerint Molnár Mária egy honfitársa szeretne találkozni azokkal, akik még ismerték a magyar misszionáriusnőt. Egy negyedóra alatt összegyűlik néhány 70 év körüli férfi, akik közül elsőként TIMOTHY CHANGU LOMON emlékezik azokra az időkre, amikor honfitársam Pitilun szolgált:

– Molnár Mária gondozta az idősebbik testvéremet, majd anyám halála után én is Molnár Mária házába kerültem. Apám, Joseph Lomon, Molnár Mária segítő-társa, később feleségül vett egy másik nőt, aki gondoskodott rólunk. De Molnár Mária ezután is sokszor vigyázott ránk úgy 5 éves koromig, míg Molnár Mária nevelt engem. Arra emlékszem, hogy sokat segített nekünk, de emellett arra is, hogy közöttünk nagy fegyelmet tartott. Különösen nem szerette, ha elcsavarogtunk és olyan fiúkkal játszottunk, akik semmit sem tudtak Jézus Krisztusról. A déli szieszta alatt igencsak szigorú volt és a nála tartózkodó gyerekektől megkövetelte, hogy délben mindig lefeküdjenek. Egy óra csendes pihenő után aztán kinyitotta az ajtót és hazaengedett bennünket. A második világháború alatt a japánok Molnár Máriát magukkal vitték. Amikor elszállították innen, az apám

azt mondta nekem, hogy Stevent, a testvéremet Molnár Mária magával viszi Manusra, a szigetünkkel szemben fekvő lugosi missziótelepre, ahol a japán hatóság parancsára a többi misszionárius is összegyűlt. Átmentek tehát mindhárman Lugosra, de akkor Molnár Mária hirtelen meggondolta magát, és Stevent, akit ő Pistának hívott, és saját gyermekeként szeretett, átadta az apámnak. A tengerparton állva Molnár Mária a következő szavakkal búcsúzott az apámtól: „Joseph, úgy érzem, a japánok meg fognak ölni mindenkit a hajóút alatt és jobb lesz, ha a kis Pistát visszaviszed magaddal Pitilura.” Molnár Mária tehát szerencsére az utolsó pillanatban úgy határozott, hogy a bátyám, Steven maradjon az apánkkal. Az utolsó beszélgetést követően az összes misszionáriust, de a Manuson élő többi külföldit is a japánok elszállították és azóta nem hallottunk róluk.

Egy jól megtermett férfi, HENRY POKAI (1934), újabb adalékkal szolgál a magyar misszionáriusnő pitilui életéről:

– Amikor Molnár Mária a szigetünkre érkezett, az emberek számára egy alkalmi házat építettek annak a helynek a közelében, ahol ön is partot ért. Nem sokkal később a pitiluiak úgy határoztak, készítenek számára egy végleges otthont azon a helyen, amit mi Umbatnak hívunk. Az apám volt az, aki adott egy darab földet a kunyhója, illetve a templom számára. Az Isten Háza mellett álltak a harangot tartó oszlopok, mert mi már csak így mondjuk Molnár Mária anyanyelvén: „harang”.

(Bevallom, egy kicsit beleborzongok, amikor riportalanyom – a hazámtól oly távol – ezt a szót szinte tökéletes magyarsággal ejti!) Később láttam, hogyan készült el a templom és emlékszem arra a napra is, amikor Molnár Mária háza mellett megépült a víztartály.

ANOL SORTIL (1931) Molnár Mária gyógyító munkáját ecseteli:

– Amikor gyerekek voltunk, a szüleink hozzá vittek bennünket, ha valamilyen betegségben szenvedtünk vagy fájt valamelyik porcikánk. Akkoriban nagyon sok volt nálunk egy bőrbetegségben, a frambóziában szenvedő beteg. Molnár Mária nagyszerű asszony volt, akiről elmondható, hogy Pitilu minden lakóját szerette.

DAVID POMDEN (1932) a Molnár Mária által Pitilura hozott harang sorsáról szolgál információval:

– Hogy Molnár Máriával mi történt, amikor a japánok elvitték őt, sajnos, nem tudom. Amikor kicsi voltam, én is megkongattam azt a harangot, amelyet még ő hozott hozzánk a hazájából. Aztán jöttek a japánok, majd az amerikaiak, akik kitelepítették a lakosságot és lebudózereztek a szigetet, hogy rajta a repülőknak leszállópályát alakítsanak ki. Minden bizonnyal akkoriban tűnt el a számkra rendkívül sokat jelentő, zúgó hangú harang.

A többieknél valamivel idősebb AMOS NAPENnek (1929) több személyes emléke is van Molnár Máriával kapcsolatban:

– Én egy kicsit idősebb vagyok az előttem szólóknál, ezért jobban emlékszem az akkori időkre. Joseph Lomon, Molnár Mária jobbkeze nekem a nagybátyám volt, ezért sokszor láttam a Missziz Doktort. Gyakran voltam együtt Molnár Máriával, közösen ettünk, és sokat beszélgettem velem, valamint a többi gyerekekkel is. Én úgy vélem, ő teljesen a közösségünk részévé vált. Tanulmányozta a kultúránkat, megtanulta szokásainkat, s azt hiszem, szerette azt, ahogyan éltünk. Emlékszem, ő ugyanazt az ételt ette, mint mi, és ezért jelenlétét még jobban elfogadtuk. Nem akarom a többieket ismételni, de azt én is bizonyíthatom, hogy nagyon kedves asszony volt, aki egyszerre két munkát is végzett Pitilun. Mint már mások is említették misszionáriusnő és orvos volt egy személyben.

Az Egry Ferenc által Pitilunak adományozott, de később eltűnt harang helyett a magyar testvérek egy Molnár Mária emlékharangot küldtek Manusra, amelyet korábban Pere faluban fedeztem fel. Tapasztalatom szerint, jelenleg a szigetlakók Molnár Máriáról elnevezett templománál egy kis hajóharanggal szólítják imára a hívőket.

Ehhez DAVID POMDEN csak ennyit fűz:

– Mivel a Molnár Mária által hozott harang hangját nagyon megszoktuk és megszerettük, ezért kértünk helyette egy másikat, és ezt a libenzelli misszió által megüzentük a magyaroknak. Most azt kérdezzük öntől: Mit tud erről? Úgy hallottuk, a magyar testvérek által pár éve adományozott harang megérkezett ide a központba, Lugosba, de nem tudjuk, hogy azután hová tűnt. Ez most már nem fontos, felejtsük is el! Mi csak annyit kérünk öntől, közzölje ezt a magyar testvérekkel és küldjenek nekünk egy másik harangot!

Ha csak rajtam múlna, akkor rövidesen új harangja lenne a pitiluiaknak – morfondírozok magamban. De hát a dolog sajnos nem ilyen egyszerű!

Amikor David Pomen befejezi a mondandóját, Amos Napen veszi át a szót és tagoltan, magyarul szótagolva megismétli: Eg-ry ha-rang. Az nagyon hiányzik minékünk!

A beszélgetés után a Molnár Máriát személyesen ismerő pitiluiakkal régi emlékek nyomába indulunk. Vezetőim először egy bozótos területre kalauzolnak, ahol betontökök kandikálnak ki az aljnövényzetből.

AMOS NAPEN itt megáll, és a következőket közli:

– Ezek a kőbakok az „Egry harangot” tartották, mellette pedig a Molnár Mária kérésére emelt templom épülete állt. A harangláb megépítésénél és a harang felhúzásánál a sziget összes embere segédkezett. Együtt dolgoztunk Molnár Máriával, aki azt mondta, hogy ehhez a feladathoz négy erős oszlopra van szüksége. Én azokkal az emberekkel utaztam együtt, akik elmentek Lorengauba, ahol kivágtak négy erős mangrove fát. Hazaszállításuk után a fákba alulról belefúrtak, majd azokat ráillesztették a cementoszlop tartóvasára, majd a harangot felhúztuk egészen a tartószerkezet tetejéig.

Ezután kísérőim Molnár Mária második házának egykori helyére kalauzolnak. Honfitársunk erről az épületről egyik levelében így írt:

„Július közepére elkészült a pitilui ház. Nagyon boldog voltam, amikor behurcolkodhattam és nyugodtan foglalhattam helyet a kis szűnyogmentes sarokban, ahol csapkodás és védekezés nélkül lehettem csendben. Amikor készen voltunk a ház berendezésével, csakhamar benépesedett a bethániai Ummuk-muk, a betániai örömház. A házavatásnak még különböző akadályai voltak, így később tartottuk meg.”

A helyszínre érve ismét Amos Napen emlékezik a régi időkre:

– Az Umbatnak nevezett földdarabon állunk. Itt volt egykoron Molnár Mária háza. A Missziz Doktor mindennap egy ösvényen járt arra a helyre, ahonnan mi is jöttünk, és ahol régen az „Egry harangot” felállítottuk. Molnár Mária ebben a házban élt, aludt és nevelte a háziállatait. Arra is emlékszem, sok csirkéje és kacsája volt. Egy vaskerítéssel kerítette körbe az udvarát. Akkoriban sokat voltam vele, és segítettem neki a napi munkálatokban. Legtöbbször ezen a helyen tartózkodott, de néha elment Lugosra a leveleiért vagy a csomagjáért, mert az ottani missziós központban vette át a postai küldeményeket. Mi gyakran elkísértük őt

Lugosra, hogy vigyázzunk rá az oda- és visszaúton. Molnár Mária úgy tervezte, hogy a biztonságos átkelés érdekében vásárol egy motort a csónakjára, de a második világháború közbeszólt. Jött a világegés és vele együtt Molnár Mária hajója is eltűnt, s közölünk senki sem tudja, hogy hová lett.

Szeretném ellenőrizni, hogy a Molnár Mária levelezéseiben említett névre emlékeznek-e még a pitiluiak, ezért megkérdezem, hogy tudják-e hogyan hívták akkoriban ezt a házat? Amos Napen habozás nélkül rávágja:

– Ummuk-muk, vagyis az öröm házának neveztük ezt az épületet.

Mielőtt ideköltözött volna, Molnár Mária egy ideiglenes kunyhóban lakott. Ennek a helye innen pár száz méterre, közel a tengerhez található. Erről az első épületről, amelynek egyetlen előnye a tengerre nyíló remek kilátás, még a ritkán panaszkodó Missziz Doktor sem volt jó véleménnyel:

„Az a ház, amelyben addig laktam úgy épült, hogy évenként egy-két hétig tartózkodnak benne. Nem lehetett abban még egy kis sarkot sem szűnyogmentessé tenni. Minden fehér ember csudálkozott, hogy addig is hogyan tudtam ilyen házban lakni.”

Ezután az idős pitiluiakkal az egyik kókuszpálma tövébe letelepedünk egy kicsit beszélgetni. Amikor szóba kerülnek a régi és az új idők tanulságai, legidősebb pitilui vezetőm, Amos Napen nem rejti véka alá a véleményét:

– Azoktól az időktől, amikor még én sem éltem, egészen mostanáig sok minden megváltozott a szigeten. Őseink idejében, amikor még apáink nagyapái éltek, minden jóval egyszerűbb volt, és mondhatom, az ő életük sokkal jobb volt, mint a miénk. Hajdanán könnyű volt ételt szerezni, halat fogni a tengerben, vagy különböző növényeket termesztani a kertekben. Sajnos, ez manapság számunkra, a pitilui időseknek, minden nagyon nehezzé vált. Napjainkban minden pénzbe kerül, és még ha hagyományos ételeinket, például szágót vagy tárót akarunk enni, akkor is sokszor a boltba kell menni, hogy megvegyük. Akármire van szükségünk, azt csak pénzért lehet kapni. Az igazság az, mi már nem is tudjuk, hogy a dolgoknak hogyan kellene menniük a szigetünkön. A második világháború teljesen beszennyezte Pitilut, és emiatt mostanság már a fák sem nőnek úgy, mint régen. Sőt, zöldséget és sok gyümölcsöt egyáltalán nem nevelhetünk a szigetünkön, mert nem hoznak termést. Egyedül a kókuszpálma él meg.

Látogatásom végén megköszönöm a pitilui öregeknek, hogy megosztották velem az emlékeiket, majd egy motorcsónakkal indulok vissza Manusra, a lugosi

misszió telepére. A fősziget partjára lépve ZUKE KOITU úrral találkozom, aki a telep Molnár Máriáról elnevezett bibliaiskolájába kalauzol.

– Mint bibliaiskola – melynek az egyik vezetője vagyok – már 10 éve tevékenykedünk, de magát ezt az intézményt az 1970-es években alapították. Előtte ezen a helyen a Molnár Mária Missziós Leánykollégium működött, amelynek célja elsődlegesen az iskoláskorú lányok oktatása volt bentlakásos formában – tájékoztat Koitu úr.

1972-ben, Molnár Mária nyomában járva, neves utazó geográfusunk, Balázs Dénes is megfordult Manuson. Akkoriban az általa készített fotókon még az intézmény falán a leánykollégiumot hirdető tábla szerepelt, amelyre Koitu úr segítségével az épület pincéjében még sikerült rábukkanom.

– A leánykollégiumot később átépítettük és belőle alakítottuk ki a mostani továbbképző intézetet, amely a különböző egyházak elöljáróinak, belmissziós munkát végző hittérítőinek, papjainak, presbitereinek, ifjúsági vezetőinek, valamint a ministráns gyerekek képzését szolgálja. Egyházunk korábban a liebenzelli misszió berkein belül működött, de mióta a Manusi Evangélikus Egyház néven függetlenné váltunk, szükségünk van olyan egyházi emberek munkájára, akiket felsoroltam. Egy üzenetem lenne a magyarok számára. Több mint fél évszázada annak, hogy Molnár Mária eltávozott tőlünk, de ő a Magyarországról érkezők számára Manuson már „kitaposta” az utat. Ezért kérem, a hazájába visszatérve közölje azokkal, akiket érdekel, ha van hozzá bátorságuk, hogy Molnár Mária nyomdokában járva eljöjjenek hozzánk, akkor bátran tegyék meg ezt a lépést! Égető szükségünk lenne a segítő kezekre! A vállalkozó szelleműek dolgozhatnak a bibliaiskola berkein belül mint misszionáriusok, esetleg lelkészek, vagy mint tanárok. De lehetőség van az intézményen kívüli munkákra is, mivel a közeli középiskolában hiány van oktatókból, a kórházunkban meg szívesen foglalkoztatnánk az ide érkező orvosokat. Tehát az ajtó nyitva áll a hozzánk utazó magyarok számára. Bátorítom a magyarokat, hogy ragadják meg a lehetőséget és kövessék Molnár Mária nyomdokait! A lehetőség adott nálunk Manuson, de Pápua Új-Guinea más vidékein is – zárja mondandóját az iskola vezetője.

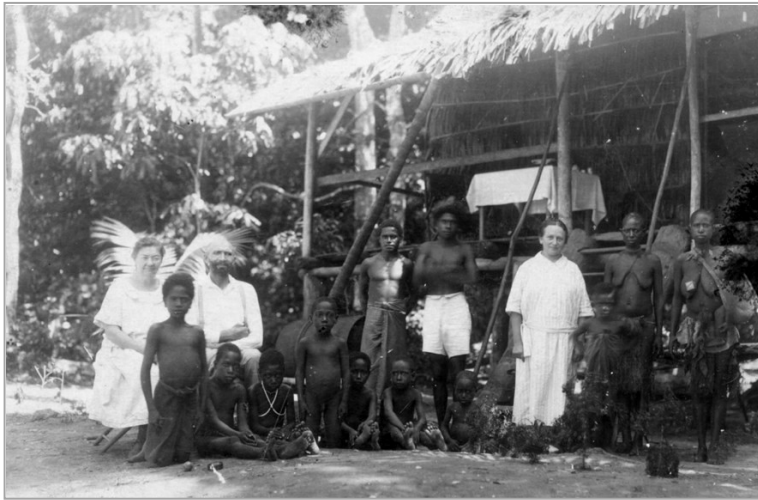
Ha az utazásról készített filmet bemutatná valamelyik televízió, nem tudom, hányan kerekednének fel, és indulnának el Pápua Új-Guineára, de nem hiszen, hogy túl sok vállalkozó szellemű hazánkfia akadna. Mindenesre azon elmélkedem magamban, ha egy elszánt lélek sem kel útra, akkor is mi, magyarok

egy honfitársunk révén örökre beírtuk magunkat Manus és Pitilu történelmébe. Hiszen Lugoson egy bibliaiskola, Pitilun egy templom őrzi Molnár Mária emlékét. De ismerik őt szülőhelyén, Várpalotán és egyáltalán megemlékeznek róla?

Erre kérdésre a választ még utazásom megkezdése előtt a helyi templomban, Lukáts András tiszteletes úrtól megkaptam. Kiderült, hogy a településen élők nemigen tudják, ki volt ő és éppen ezért a városban alig őrzik az emlékét. Egyedül a református felekezet tagjai tartják számon munkásságát, és a hívők abban reménykednek, hogy szülővárosában valamikor majd egy utcát is elneveznek a pápua új-guineai emberekért – és hitéért életét áldozó magyar miszionáriusnőről.

A lugosi misszió területén egy fekete márványtáblába vésték a japánok által elhurcolt és brutálisan kivégzett mártírok neveit, köztük Molnár Máriaét is. A közeli Pitilun pedig a honfitársunkat személyesen ismerő, idős szigetlakók az emlékére – a templomuk előtt egy kis faállványra erősített – hajóharangjukat időnként megkongatják. Emlékeznek és a magyar testvérektől várják az ígért emlékharangot, amely ugyan megérkezett Lugosra, de azután mégsem került Pitilura, hanem Manus egy távoli falujában hívja istentiszteletre a híveket.

Ott, ahol Molnár Mária nevét senki sem ismeri...

Molnár Mária a manusi őslakosok között

(Forrás: http://kalvinpark.blogspot.hu/2013/01/2012-molnar-maria-misszio-az_30.html)

Roma fiatalok (tovább)tanulással kapcsolatos tervei és munkaértékei az *Ifjúság 2012* adatbázis alapján

Jelen kutatás elméleti és gyakorlati része a roma tanulók (tovább)tanulással kapcsolatos terveit és munkaértékeit kívánja feltérképezni. A tanulmány első részében a romák iskolázottsági és foglalkoztatottsági helyzetének feltárására vállalkozunk, majd a munkaérték fogalmának meghatározásával, az egyén életében betöltött szerepével, jelentőségével foglalkozunk. A dolgozat második felében vetítjük előre a kutatás empirikus részének kérdéseit és hipotéziseit, és az *Ifjúság 2012* adatbázisát felhasználva mutatjuk be vizsgálatunk eredményeit.

1. A kutatás elméleti háttérének bemutatása

1.1 Ki számít romának?

A roma népesség demográfiai jellemzőinek feltérképezése nem könnyű feladat, mivel az oktatási statisztikák 1993 óta nem tartalmazhatnak roma tanulókra vonatkozó adatokat, mert azt a személyes adatok védelmére vonatkozó törvény tiltja. A cigány népesség körülhatárolásának kérdéséhez a velük kapcsolatos kutatások megkezdéséhez különböző módszerek kínálóznak.

A roma népesség létszámának meghatározására négy módszert alkalmaznak. Megkülönböztetnek cigány anyanyelvű népességcsoportot és cigány nemzetiségű résznépességet. E két esetben helyet kap az önminősítés mint lehetséges módszer, azaz – a humanista emberjogi álláspont szerint – az egyénnek és csak az egyénnek van joga önmaga besorolására: a cigányság tehát identitás kérdése. Az etnikai identitás kialakulása az a folyamat, amelynek során valamely etnikai kisebbséghez tartozó személy megérti és elfogadja az adott csoporthoz tartozását. Az identitás kialakulása szempontjából döntő fontosságú, hogy milyen asszociációk fűződnek ahhoz a csoporthoz, amelyhez ő is tartozik. Pozitív identitás alakul-e ki az egyénben, vagy a tágabb környezet, a

rossz tapasztalatok hatására megtagadja saját közösségét és negatív identitás formálódik ki. (Neményi 2006)

Statisztikai célokra és nem hátrányos megkülönböztetés céljából cigánynak minősíthető valaki a kérdezőbiztos által statisztikai adatfelvétel során vagy az illető lakóközösségének véleménye alapján. Attól függően, melyik adatfelvételi eljárást alkalmazzák, a cigány népesség létszámában jelentős eltérések mutatkoznak. (Hablicsek 2007)

A cigányság fel nem vállalásának hátterében legtöbbször a cigány szóhoz tapadó negatív konnotáció áll, illetve olyan társadalmi szituáció, melyben az egyén nem tudja magát függetleníteni környezetétől, ezért megpróbálja eltitkolni származását, mert érdekei ezt kívánják. (Őry 2005) A roma és cigány elnevezést egymás szinonimájának tekintjük és felváltva használjuk a tanulmányban.

1.2 Demográfiai mutatók

A roma népesség létszáma 1991-ben 448 ezer fő, 2001-ben becslés szerint 550 ezer fő, 2021-ben pedig az előreszámítás 745 és 825 ezer fő közé teszi számukat. 2050-re 1174700 főre becsülik létszámukat, tehát az össznépelességen belül arányuk 14-15% lesz. A 15 év feletti népesség száma 1991-ben 285 ezer, 2001-ben 362 ezer főre tehető, 2021-ben 545–554 ezer fő között becsülhető; a növekedés 2001-hez képest 180-190 ezer fő. 2050-ben 362000 lehet a számuk. (Hablicsek 2000)

1.táblázat
Becsült adatok a roma népesség létszámára 2050-ig

	1991	2001	2021	2050
A roma népesség létszáma	448.000 fő	550.000 fő	745.000- 825.000 fő	1.174.700 fő
A 15 év feletti roma népesség létszáma	285.000 fő	362.000 fő	545.000- 554.000 fő	362.000 fő

Forrás: saját szerkesztés (Hablicsek 2000 nyomán)

A 2050-re 1,2 millió főre becsült roma népességből mintegy 750 ezer fő 15 és 64 év közötti munkaképes korú népesség, amely rendkívül fontos munkaerőforrás egy öregedő társadalomban. Ahhoz, hogy hasznos munkaerővé váljanak, olyan oktatási rendszerre van szükség, amely segíti őket gazdasági és társadalmi integrációjukban. Szükség van olyan munkaerő-piaci feltételek és foglalkoztatáspolitikai eszközrendszer kialakítására, amely felszámolja a foglalkoztatottságukat gátló diszkriminációt és elősegíti munkavállalásukat. (Polónyi 2016)

1.3 A romák közoktatásba történő integrációja

A romák közoktatásban való részvételének mértéke, továbbtanulásuk érzékeny pontja az oktatáspolitikának, (Keller-Mártonfi 2007) mely különféle programokkal, lehetőségekkel közoktatásba történő integrációjukat támogatja. Ugyanakkor az integráció szorgalmazásával egyidejűleg súlyos problémaként merült fel az iskolai szegregáció jelensége. (Nemesné 2008)

A romák iskolai szegregációja nem új jelenség, a 2000-es évek elején minden 5-6. általános iskolás cigány gyermek etnikailag homogén osztályban tanult. A szegregáció kialakulását egyrészt a romák gazdasági, társadalmi, földrajzi helyzete határozza meg, másrészt a nem roma társadalom döntésének köszönhető és nem a romák döntésén alapul. (Keller-Mártonfi 2006) A roma integráció kérdésében ugyanis a magyar társadalom meglehetősen kétarcú. A kormányzati döntések, például költségvetési támogatások, ösztöndíjak a roma középiskolások integrációját segítenék elő, a többségi társadalom részéről viszont gyakran szembeülnek elutasítással, előítéletekkel. (Liskó 2005)

A romákkal szemben tanúsított előítéletek egyik leglátványosabb jelensége az, hogy a szülők tömegesen viszik el gyermekeiket – főleg a kisebb települések iskoláiból – a jobbnak vélt városi iskolákba, ahol a magyar tanulók létszáma meghaladja a cigány tanulókét. Holme (2002) is arra hívja fel a figyelmet, hogy a szülők olyan iskolát választanak gyermekük számára, ahol magas társadalmi státusszal rendelkező diákok tanulnak, és nem preferálják azokat az oktatási intézményeket, amelyekbe többségében a kisebbséghez tartozó és szegény gyerekek járnak. Ez pedig előrevetíti a szegregáció folyamatát, ami tovább mélyíti a szakadékot a cigány és a magyar gyermekek iskolai érvényesülése között. (Nemesné 2008)

A roma gyerekek tanulási nehézségeinek és magatartási problémáinak megértéséhez azt a környezetet kell megismernünk, amelyben a gyermek felnő.

A cigány gyermekek viselkedésének okait Óry Mária foglalja össze tanulmányában (Óry 2008) Forray R. Katalin és Hegedűs T. András munkái alapján. (Forray R. – Hegedűs 2003) A szerzőpáros az iskolai kudarcok (a cigány tanulók átlagosnál gyengébb tanulmányi eredménye, nagyobb bukási arányuk) legfontosabb okaként a roma gyerekek nem roma gyerekekétől eltérő szocializációját említi. Ennek egyik leglényegesebb eleme, hogy a cigány gyermeket a közösség neveli, melynek rendkívül erős a családokra gyakorolt befolyása. A gyermekek már egészen korán megtapasztalják a közösséghez tartozás és - ezzel együtt - a biztonság érzését is. Körbeveszi őket a család, kéréseiket azonnal teljesítik, a felnőttek nem türelmetlenek velük. Az anya távollétében a kicsik felügyeletének ellátása a nagyobb testvérré hárul; az iskolai hiányzások okaként ez gyakran megjelenik. A romák a közösségen kívüli világra – például az óvodára és az általános iskolára – gyanakodva, bizalmatlanul tekintenek.

Fontos megjegyezni, hogy a családoknak nincs pontos, behatárolt napirendjük, amely óriási problémát okoz a gyermek iskolába kerülésekor, ugyanis az iskola csengetési rendjéhez, a tanórák kezdéséhez nekik is igazodniuk kell.

Az óvoda és az általános iskola alsó tagozatának viszonylag gyermekközpontú közegébe általában könnyen beilleszkednek. A változást a cigány tanulók oktatásában a felső tagozat hozza el. A kutatók és a pedagógusok szerint ennek az lehet az oka, hogy ekkor ébrednek rá származásukra, arra, hogy ők mások, mint az őket körülvevő iskolai környezet. A változást szerepkonfliktus okozza: a gyermekkor után hirtelen felnőttkorba lépnek, tehát kimarad a serdülőkor. Szembesülniük kell a felnőttkor problémáival, az iskola szemében viszont még gyermeknek számítanak.

A leírtak alapján két fontos probléma körvonalazódik a cigány tanulók közoktatásba történő integrációja kapcsán. Egyrészt megállapítható, hogy eltérő nevelési szokásaik miatt nem kompatibilisek egy formális oktatási rendszerrel, amely idegen világot jelent számukra és szüleik számára is.

Másrészt az iskolai oktatás csak akkor lehet eredményes, ha a szülők is azonosulni tudnak az iskola céljaival, ez pedig azokban a családokban erős, ahol a szülők maguk is komfortosan mozognak az iskola világában. Van már elmozdulás ebbe az irányba, de ez még mesze nem teremtett meg egy olyan családi hátteret, amely garantálja az iskolához fűződő pozitív viszonyt.

1.4 A romák foglalkoztatottsága

A romák nagyarányú munkanélkülisége három fő tényezőben jelölhető meg: iskolázottságuk alacsony fokú, lakóhelyeik az ország válságrégióiba koncentrálnak (Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye), és elsősorban azokban az ágazatokban dolgoztak, melyek a rendszerváltás után megszűntek. (Óry 2005) A cigány népesség deprivált helyzetét azonban ennél is több összetevő együttes jelenléte határozza meg. Ezek között konkrét és nehezen megragadható tényezőket egyaránt találunk. Furray R. Katalin a „kemény” tényezők közé sorolja az alacsony foglalkoztatottsági szintet, a versenyképesség hiányát, az alacsony mobilitási lehetőségeket, az alacsony képzettséget, „az iskolarendszer kiegyenlítő mechanizmusainak hiányát” és a lakóhely települési, térségi, regionális hátrányait. (Furray R. 2008, 9) A nehezen megragadható tényezők feltehetően a roma népesség attitűdjében, értékrendszerében, a családhoz és a közösséghez fűződő viszonyaiban gyökereznek.

A cigány lakosság munkaerő-piaci elhelyezkedését tehát az egyik legnagyobb mértékben gátló tényező iskolázottságukban keresendő.

Kemény István és Janky Béla 2003 első negyedében folytatott reprezentatív kutatást a magyarországi cigányság körében. (Kemény – Janky 2003) A felmérésből kiderült, hogy a felvétel idején a 15-74 éves cigány népesség 21 százaléka volt foglalkoztatott (1993-ban 22 százalék volt az arány.)

Liskó a roma tanulók továbbtanulási arányát tanulmányozta az 1993/94-es tanévtől kezdve a 2002/2003-as tanévvel bezáróan. A vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy a 10 év alatt hatodára csökkent azoknak a roma tanulóknak az aránya, akik az általános iskola befejezése után nem tanultak tovább. Duplájára nőtt az aránya azoknak, akik szakiskolában folytatták tanulmányaikat. Összességében az figyelhető meg, hogy az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen roma szülők gyermekei a jobb munkaerő-piaci elhelyezkedést lehetővé tevő szakképzettség megszerzésére törekednek. (Liskó 2005)

Hajdu, Kertesi és Kézdi a középiskolába beiratkozó roma fiatalok sikerességi mutatóit vizsgálták. Azt tapasztalták, hogy a befejezett középiskolai tanulmányokat tekintve majdnem kétszeres, az érettségi megszerzésében háromszoros, a felsőfokú tanulmányok megkezdése között hétszeres a különbség a nem roma és a roma tanulók között. (Hajdu – Kertesi – Kézdi 2014) A szerzők a középiskolás roma diákok gyengébb teljesítményének okaiként az általános iskolában megszerezhető alapkészségek hiányosságait emelik ki.

A cigánygyerekek hátrányai tehát először az általános iskolában jelentkeznek. Az igazi törésvonalat azonban a középiskola jelenti, amely mentén a társadalom kettészakad középfokú végzettséggel rendelkezőkre, akik tudásuk, szakmájuk révén hozzájuthatnak az emberhez méltó élet lehetőségéhez, és azokra, akiknek végzettség hiányában tartós munkanélküliségre vagy rendszeretlen foglalkoztatottságra kell berendezkedniük és ezért egyre inkább leszakadnak a többségi társadalomról. Minél alacsonyabb képességszintről kezdi meg a tanuló középiskoláját, annál valószínűbb lemorzsolódása (Hajdu – Kertesi – Kézdi 2014).

Alacsony végzettségűeknek tekintjük azokat, akik nem fejezték be az általános iskolát, vagy akik az általános iskola elvégzése után szakképesítést nem szereztek, azaz kevés esélyük van az elhelyezkedésre. A munkanélküliség pedig megakadályozza az élet színvonalas fenntartásához és a gyermekneveléshez szükséges anyagi és humán erőforrások megszerzését, továbbörökítését. (Forray R. 2008)

Hátrányos helyzetükből tehát a középiskola sikeres befejezése (érettségi vizsga vagy szakképzettség megszerzése), majd jövedelemtermelő tevékenység végzése jelenthet kitörési pontot. A munkaerő-piaci esélyeket nemcsak a végzettség szintje, hanem a szakképesítés típusa is jelentősen befolyásolja. Minél alacsonyabb a végzettség, annál inkább a fizikai, illetve a szakképesítést nem igénylő munka dominál. A szellemi munka alapfeltételeként jelenik meg az érettségi.

A romák oktatásának eredményességéhez hozzájárulna a tanulás hasznosságának, értékének mint a társadalmi felemelkedés (egyetlen) lehetőségének elfogadtatása, amely azért ütközik nehézségekbe, mert másfajta szokások, normák szerint élnek.

Aligha kérdőjelezhető meg az a megállapítás, hogy a cigányság helyzetén csak rendkívüli erőfeszítésekkel lehet javítani, de még ekkor is nagyon nehéz lesz változtatni azon a helyzeten, amelyet az alacsony iskolai képzettség, az alacsony presztízsű munka és a munkanélküliség teremtett számukra.

1.5 A munkaérték

A munkaértékek az egyes kultúrák központi magvát képezik (Ester – Braun – Vinken 2006), hiszen a munka egy civilizáció fennmaradásának szemszögéből nézve kulcsfontosságú tényezőnek tekinthető. A döntések, amelyeket a munkaértékek alakítanak, leginkább a szakma kiválasztásával, a továbbtanulási

döntésekkel, a munkaerőpiac egyes részeinek előnyben részesítésével és a karriertervekkel állnak kapcsolatban. (Duffy – Sedlacek 2007) Ezek azonban nem tekinthetők kizárólagos tényezőknél, hiszen a döntésekben a személyiségjegyek és a képességek is szerepet játszanak.

Megkülönböztetünk extrinzik és intrinzik motiváción alapuló kategóriákat. Az extrinzik kategória magában foglalja a jövedelemszerzést, a biztos munkahelyet, a jó munkakörülményeket és a megfelelő mennyiségű szabadnapokat. A munkaértékek ezen csoportjában a munka eszközjellege domborodik ki, s az elérendő célok a javak megszerzésére és felhalmozására irányulnak. Az intrinzik munkaértékek esetében fontos elemként jelenik meg az autonómia és a kezdeményezőkézség a munka területén. A munka ezen értelmezése sokkal inkább kapcsolódik az önkifejezéshez és a munkavégzés kevésbé tekinthető kényszer- és eszközjellegű tevékenységnek. (Ester – Braun – Vinken 2006) Ezek a kategóriák meghatározott társadalmi háttérrel feltételeznek: a magas társadalmi státus, az értelmiségi lét inkább generál intrinzik motivációs elemeket, s a fiatalabb életkori szakaszok is inkább ehhez köthetők. Ebből kiindulva azt feltételezhetjük, hogy a roma fiatalok esetében nem az intrinzik, hanem az extrinzik jegyek lesznek erőteljesebbek.

A munkával kapcsolatos értékek kialakulása a szocializáció folyamatával függ össze, mivel kapcsolódik a modellkövetés, az azonosulás jelenségéhez. Éppen ezért kulcsfontosságú a szülők munkavégzésének ténye, a végzett munkáról alkotott véleményük, annak presztízse, valamint a szülők munkaerő-piaci pozíciója, munkarendje, munkára irányuló attitűdjei is hatást gyakorolnak a gyermekek elképzeléseire. A folyamat ugyanakkor nem független az aktuális gazdasági helyzettől sem.

Ha ezt a gondolatmenetet a roma fiatalok munkaértékeinek kutatásához akarjuk illeszteni, akkor azt mondhatjuk, hogy a munkára való szocializáció körülbelül két és fél évtizede a roma népesség esetében nem vagy hiányosan valósul meg, ezért a roma társadalom integrációjának egyik legproblematicusabb szála a munkaerő-piaci jelenlétéhez kapcsolódik. A családon belüli szálak ott sérülhetnek, hogy a gyermekek „életterében” nem, vagy alig szerepelnek olyan felnőttek, akiknek az életét a munkavégzés ritmusa szabályozza, s a ténylegesen megvalósuló munkavállalás sokszor nem legális foglalkoztatottságot takar, ezért a fiatalok értékrendjében, munkához való viszonyában minden bizonnyal eltérések tapasztalhatók.

A munkaértékek kialakulását alapvetően két szakaszra oszthatjuk. Az első fázis a foglalkoztatás előtti szocializáció, amelyben a család, az iskola, a szervezetek, a média és a kortárs csoportok szerepe a meghatározó az egyén életében. A munkaértékek kialakulásának második szakasza a munkatapasztalatokhoz köthető, amely ráépülhet az előzetesen kialakult értékekre, ugyanakkor azokkal ellentétes is lehet. A munkával kapcsolatos elvárásokat a gyakorlati tapasztalatok nagy valószínűséggel módosítják, s a kibontakozó új körülmények igazodnak az egyének adottságaihoz és lehetőségeihez is (pl. családi állapot, gyermekek száma). (Bocsi-Csokai 2015)

2. Az empirikus kutatás

A magyarországi roma fiatalok társadalmi integrációjának minden más társadalmi csoporthoz hasonlóan a munka az egyik legfontosabb része. A szakirodalomból ismert tény, hogy a kiilleszkedés egyik szála is ennek mentén történik (Castel 1993).

A rendszerváltás utáni években azonban a roma népesség oly mértékben kiszorult a munkaerőpiacról, hogy ténylegesen nem beszélhetünk kiilleszkedésről, hiszen a családok legnagyobb hányadában már a második generáció nő fel úgy, hogy munkaértékeire a szülők kereső foglalkozása nem vagy alig gyakorolhat hatást. Ennek a jelenségnek a statisztikai következményei ismertek, azonban az értékek szintjén kevés empirikus munka foglalkozik a témával, s még kevesebb az olyan kutatás, amelyben országos, reprezentatív, s több száz fős mintával dolgoznak a kutatók.

Elemzésünkhöz az *Ifjúság 2012* adatbázisát használtuk fel (N=8000), amely reprezentatívnak tekinthető a 15-29 éves korosztályra. A kutatás empirikus részében arra vállalkozunk, hogy megvizsgáljuk a roma fiatalok munkaértékeit és igyekezzünk pontosabb képet kapni arról, hogy a munkaértékekkel kapcsolatban milyen sajátosságokkal bír az említett korosztály.

A roma identitás felvállalása alapján választjuk le a roma almintát, amely annyiban torzíthatja az eredményeket, hogy a roma identitás felvállalása vagy fel nem vállalása – ahogyan azt az elméleti részben már említettük – az egyén döntésén múlik.

3. A kutatás kérdései és hipotézisei

Az elméleti részben foglaltakból kiindulva feltételeztük, hogy a roma fiatalok munkerő-piaci jelenléte alacsony, ezért kíváncsiak voltunk, mit kívánnak tenni a kialakult helyzet javításáért. Foglalkoztatott bennünket az is, milyen elvárásokat támasztanak jövőbeli munkájukkal kapcsolatban és vajon formálja-e az etnikai hovatartozás a roma tanulók szempontjait a nem roma tanulókéhoz képest. Harmadikként arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők befolyásolják a roma tanulók iskola- és pályaválasztását.

Hipotézisek

Neményi Mária (Neményi 2006) serdülők körében végzett vizsgálatát alapul véve – a roma fiatalok bizonyítani és a többségbe beolvadni kívánnak – azt feltételezzük, hogy ugyanannyi roma mint nem roma tanuló szeretne képzésben, átképzésben részt venni.

Korábbi kutatásunk (Bocsi–Csokai 2015) megállapította, hogy a roma fiatalok elvárásai között első helyen a jó fizetés áll, tehát munkaértékeik inkább extrinzik jegyekkel írhatók le. Második hipotézisünk szerint második helyen a lakóhelyhez közel lévő munkahely szerepel, mivel a romák számára a lakóhelynek a központtól való távolsága komoly tényező az iskola- és munkahelyválasztásban. (Forray R. 2008)

Iskola- és pályaválasztást elősegítő tényező véleményünk szerint a pozitív példa, amelyet a tágabb környezet vagy az idősebb, már dolgozó testvérek nyújtanak, tehát a 'Testvére, rokona pályaválasztását kövesse' kapja a legmagasabb értéket a skálán és csak második helyen szerepel a roma fiatalok érdeklődésének megfelelő iskola/munkahely.

4. Eredmények

Kutatási kérdéseink megválaszolásához elsőként feltérképeztük a kutatásban szereplő fiatalok legmagasabb befejezett iskolai végzettségét. Érdeklődésünk egyúttal arra is irányult, megfelelő végzettséggel rendelkeznek-e a magukat romának valló diákok célkitűzéseik megvalósításához.

2.táblázat: Legmagasabb, befejezett iskolai végzettség (%)

	<i>Roma (N=625)</i>	<i>Nem roma (N=7375)</i>
1. Kevesebb, mint 8 osztályt végzett	<u>10,08</u>	1,20
2. 8 általános	<u>57,28</u>	28,63
3. Szakmunkásképző, szakiskola	17,44	16,16
4. Szakközépiskolai érettségi, közép-fokú technikum	5,92	20,23
5. Gimnáziumi érettségi	3,52	16,85
6. Érettségi utáni szakképzés	2,88	7,72
7. Felsőoktatási intézményben szerzett diploma	1,60	8,46
8. Tudományos fokozat (Ph.D; DLA)	0	0,08

A vizsgálatot kereszttábla segítségével végeztük.
Az eredmények szignifikanciaszintje: 0,000.

Az adatok könnyebb kezelhetősége szempontjából összevont kategóriákat alkalmaztunk. Összevontuk a 'Nem járt iskolába' és a 'Kevesebb, mint 8 osztályt végzett' kategóriákat, és ez utóbbi nevet használtuk a táblázatban. Az érettségi utáni akkreditált és nem akkreditált szakképzés 'Érettségi utáni szakképzés' néven került a táblázatba, illetve a főiskolai és egyetemi szintű képzésben végzetek összevont csoportja a 'Felsőoktatási intézményben szerzett diploma' nevet kapta.

A roma és nem roma almintát aszerint különítettük el, hogy a megkérdezettek említették vagy nem említették roma származásukat. Azokat, akik említették, automatikusan romának tekintettük, akik nem említették, a nem roma csoportba kerültek, bár, ahogyan az elméleti részben rámutattunk, a roma származás felvállalása identitás kérdése, ezért az eredmények torzíthatnak. A mintaszám alapján azonban a kapott értékeket így is reprezentatívnak tekintjük.

Azok a tanulók, akik nem fejezték be általános iskolai tanulmányaikat, lehet, hogy még mindig az intézmény falai között tanulnak, tehát mintánkban nincs szétválasztva a még ott tanuló és az iskolaelhagyó diák. Ugyanígy a 8 általánost végzetek egy része középiskolában folytatta tanulmányait, de még végzettséget nem szerzett, tehát a 8 általánossal rendelkezők számát gyarapítja. Ezek figyelembevételével a táblázatban szereplő adatok alapján megállapítható,

hogy a megkérdezett romák több mint fele befejezte általános iskolai tanulmányait (57,28%). Ez az arány azt is jelzi, hogy többségüknek ez a legmagasabb iskolai végzettsége. Emellett nagy az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők aránya is (10,08%). Hasonló eredményt mutattak ki Forray R. Katalin és kutatótársai, akik a Dél-Dunántúlon végeztek kutatást 1999-ben (Forray R. 2008) a pályakezdő munkanélküli cigány fiatalok munkaerő-piaci helyzetének feltárásáról. Méréseik alapján azt állapították meg, hogy az általános iskolát vagy ennél kevesebbet végeztek a válaszadók felét teszik ki. Az általunk ismertetett adatok ennél jobb képet mutatnak: összességében 67,36% a megkérdezettek aránya.

Másfelől a befejezett általános iskolai tanulmányokat elvégző roma fiatalok számának növekedése ígéretes fejlődést mutat – itt jegyezzük meg, hogy a nem romák iskolázottsága is emelkedett az elmúlt évtizedekben –, ugyanakkor azt is látni kell, hogy ez a fajta iskolai végzettség még mindig alacsony foglalkoztatottsági szintet eredményez a romák körében. Ezért a legfeljebb 8 osztált végzettek számának növekedése miatt súlyos szociális és foglalkoztatottsági problémákkal kell szembenézni az elkövetkező években.

Kérdéses az is, hogy ez a létszámnövekedés hogyan befolyásolja oktatásuk eredményességét, megnövekedett létszámuk arányában több befejezett osztályt tudhatnak-e majd magukénak.

A következőkben azokra a tanulókra koncentráltunk, akik nem fejezték be az általános iskolát.

A kereszt táblával végzett elemzésből kitűnik, hogy a megkérdezett 8000 fiatal közül 160-an nem rendelkeznek befejezett általános iskolai végzettséggel. Ha ebből elvesszük azon diákok számát, akik a 'jelenleg is általános iskolás' választ jelölték meg, illetve a 'nem tudja' vagy 'nem válaszol' kategóriákat, akkor 55 roma és 47 nem roma tanulóval kell számolnunk. A teljes roma almintát tekintve (625 fő) a 8 általánost el nem végző tanulók aránya 8,8 százalék, a nem romák (7375) esetében 0,63 százalék. Az általunk vizsgált csoport közös jegye, hogy az oktatási rendszerben leginkább érintett korosztály tagjai, tudáshiánnyal rendelkeznek, megrekedtek az iskolázottság alacsony szintjén, vagy fennáll az iskolaelhagyás veszélye.

3.táblázat: Általános iskolai tanulmányaikat be nem fejező tanulók (%)

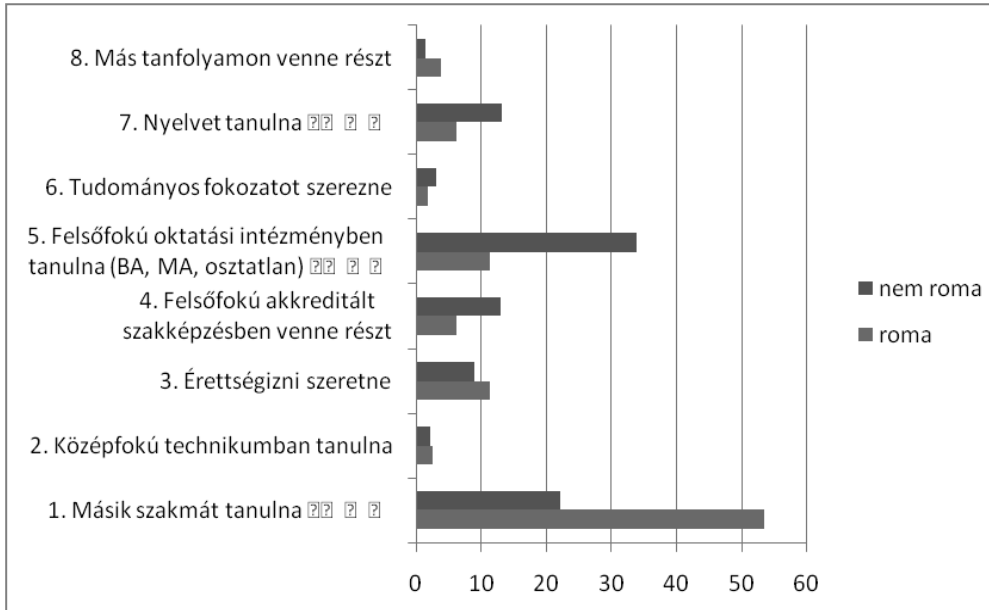
	Roma (N=71)	Nem roma (N=89)
1. Még jelenleg is általános iskolás	19,71	46,06
2. Be fogja fejezni, csak most valamilyen okból szünetet tart	1,40	2,24
3. Nem sikerült befejeznie az iskolaköteles kor végéig	9,85	11,23
4. Rosszul tanult, abbahagyta	28,16	13,48
5. Családi okokból abbahagyta (esküvő, gyerek)	25,35	12,35
6. Anyagi okokból abbahagyta (inkább elment dolgozni)	7,04	6,74
7. Magántanuló	0	0
8. Más okból, éspedig:		
9.-es 6 osztályos gimnáziumban	0	1,12
betegség miatt	0	3,37
kirúgták	1,40	0
megnősült	4,22	0
testvéreit kellett nevelni	0	1,12
túlkoros lett	0	1,12

A vizsgálatot keresztábrával végeztük.

A táblázat szemlélteti, hogy a roma tanulók esetében a be nem fejezett tanulmányok háttérében elsősorban a rossz tanulmányi eredmény áll (55-ből 20-an jelölték meg ezt a válaszlehetőséget). Nemcsak a gyenge teljesítmény, hanem családi okok is vezethetnek iskolaelhagyáshoz, melyet a válaszadók 25,35 százaléka jelölt meg. A házasságkötés és a gyermekvállalás – annak ellenére, hogy a kapott eredmények nem szignifikánsak és bár megjelennek a nem roma tanulók válaszaiban is – hangsúlyosabbak a romák mint a nem romák esetében. Egyedüli szignifikáns eredményt a 'még jelenleg is általános iskolás' változó esetében kaptunk ($p < 0,000$).

Az 1. ábra azt mutatja, mit szeretnének tenni a roma fiatalok annak érdekében, hogy elhelyezkedési esélyeik javuljanak.

1. ábra Tanulással kapcsolatos jövőbeni tervek (%)

Khí-négyzet statisztika, $p < 0,05$, sig.: 0,000

Szignifikáns eredményt a 'Másik szakmát tanulna', a 'Felsőoktatási intézményben tanulna' és a 'Nyelvet tanulna' faktorok esetén kaptunk. Mivel a kérdőívben több választ is meg lehetett jelölni, a válaszok száma nem egyezik meg a válaszadók számával.

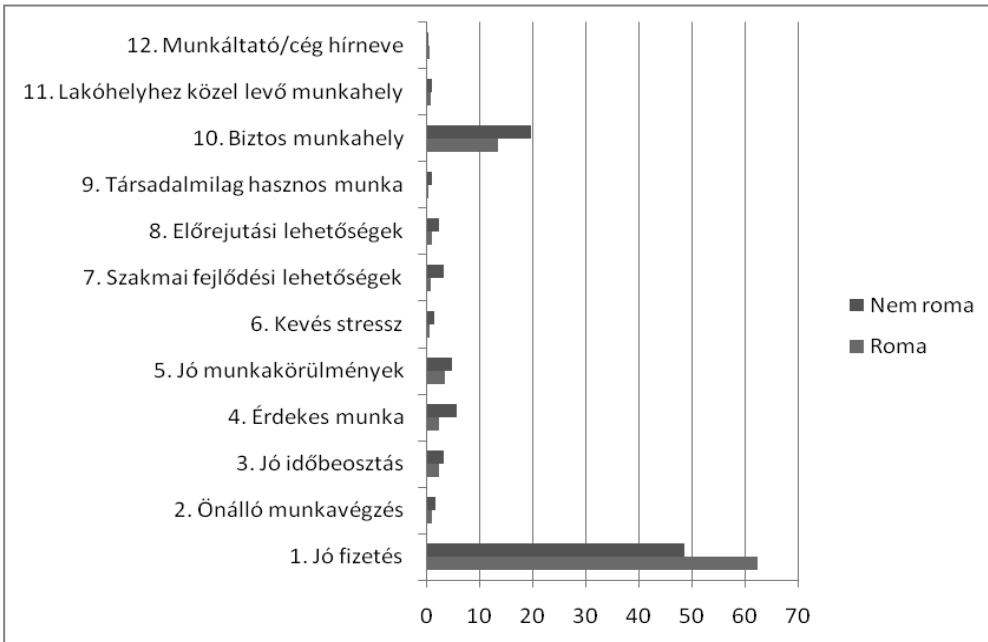
A magukat romának valló fiatalok felülreprezentáltak azok között, akik másikat tanulni szeretnének. A nem roma fiatalok ezzel szemben felsőfokú oktatási intézményben folytatnák tanulmányaikat vagy nyelvet tanulnának nagyobb arányban. Ezzel tehát beigazolódott első hipotézisünk, azaz a megkérdezett roma fiatalok 53,45%-a szeretne részt venni további képzésekben, munkaerő-piaci helyzetének javítására törekszik.

Jókora különbség rajzolódik ki ugyanakkor a roma és nem roma fiatalok (tovább)tanulási szándéka között. A legnagyobb eltérés a felsőfokú tanulmányok megcélzásában jelenik meg. A felmérésben részt vevő nem roma fiatalok 14,56%-a, a romák 2,88%-a szeretne felsőfokú intézményben tanulni. A roma tanulók inkább egy másik szakma tanulását részesítik előnyben sem mint a

diplomaszerzést. Különösen érdekes a nyelvet tanulni szándékozók aránya közti óriási eltérés. A nyelvtanulás megjelenhet egy szakma elsajátítása és a diplomaszerzés kapcsán is, mintegy azok elvégzéséhez szükséges tudásként. Természetesen önmagában is szerepelhet egy jó állás betöltésének feltételeként. Mindez a szaktudást igénylő, magasan képzett és nyelvet beszélő munkaerő szükségességét támasztja alá. Forray R. Katalin a Dél-Dunántúl régióban végzett kutatásai során arra az eredményre jutott, hogy a foglalkoztatottak körében a diplomások azok, akik etnikai hovatartozásuktól függetlenül jóval nagyobb arányban jutnak munkához. (Forray R. 2003)

A másik szakma tanulását az hívja életre a roma tanulók esetében ilyen nagy arányban, hogy míg a rendszerváltozás előtt a szakképzetlen munkaerőt is fel tudta szívni a gazdaság, addig a gazdasági szerkezetátalakulást követően megnőtt az igény a szakképzett munkaerő iránt. A képzett munkaerő iránt megnövekedett igény generálja tehát a tanulás folytatását vagy éppen újrakezdését.

2. ábra: A munkahelyválasztást befolyásoló tényezők (%)

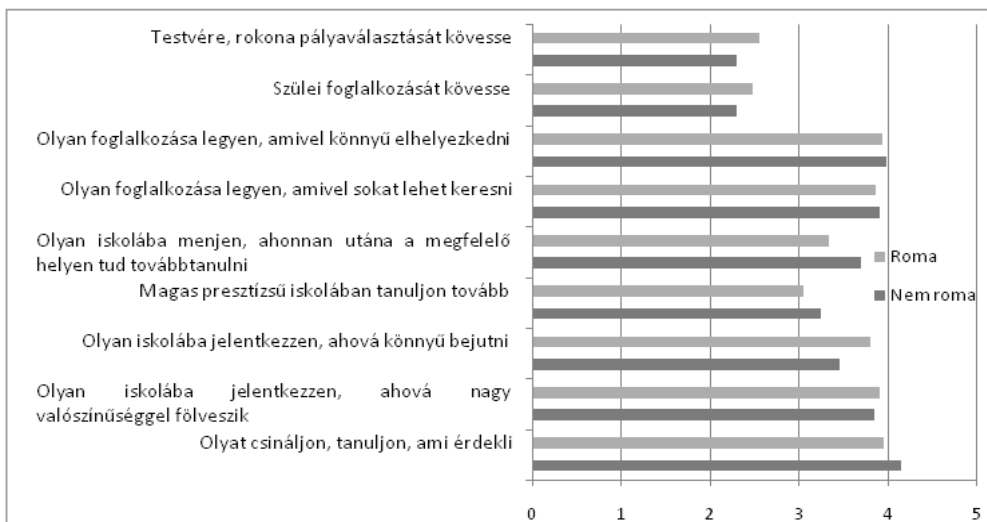

Anova-teszt, $p < 0,05$

Az adatbázisban a munkaértékeket 12 itemmel mérték fel, melyeket a megkérdezetteknek ötfokozatú skálán kellett értékelniük. A diagram a kérdőívben az 'Ezek közül melyik a legfontosabb?' kérdésre adott válaszokat tartalmazza. A két szignifikáns különbséget mutató válasz a romák és nem romák esetében is megegyezik: a fiatalok legfontosabbnak a jó fizetést és a biztos munkahelyet tartják. Ezzel második hipotézisünk első fele is megerősítést nyert: a roma fiatalok munkaértékei az extrinzik motiváción alapuló munkaértékekhez kapcsolhatók.

A jelenség magyarázata az elméleti részben leírtakkal áll összefüggésben: a roma fiatalok családjában és környezetében kevés az olyan mintaadó személy, akinek munkája az önkifejezéshez, a kihívásokhoz, a teljesítményelvhez kapcsolódik. Továbbá megállapítható az is, hogy mivel a hátrányos helyzetű térségekben élő romák többségében bizonytalan anyagi körülmények között élnek, ahol a létfenntartást biztosító jövedelem nem áll a család rendelkezésére, a munka számukra sokkal inkább az anyagi javak megszerzésére irányul, sem mint az önmegvalósítás fontosságára. Nem támasztja alá viszont a kutatás eredménye azt a feltételezést, hogy a romák a településükhöz közel eső munkahelyet részesítenék előnyben. A lakóhelyhez közel levő munkahelyet (és a szakmai fejlődési lehetőségeket) csak a válaszadók 0,64%-a tartotta fontosnak.

3.ábra: Iskola- és pályaválasztást befolyásoló tényezők (%)

Khí-négyzet statisztika, $p < 0,05$, sign.: 0,000

A 3. ábra tehát azt szemlélteti, hogy milyen tényezők befolyásolták leginkább a válaszadók pályaválasztását. A kérdőívben feltett kérdés azt vizsgálta, mennyire tudatosan döntenek a roma és nem roma tanulók, illetve szüleik iskola- és pályaválasztás során.

Mi állhat a döntések hátterében, mi motiválja a roma és nem roma diákokat? Ezekre a kérdésekre kvalitatív eszközökkel lehet alaposabb választ kapni, mivel megválaszolásukhoz mélyebb, árnyaltabb ismeretekre van szükség.

Az ábra alapján az állapítható meg, hogy nincs különbség az első helyet illetően: roma és nem roma tanulók továbbtanulása esetében is az dominál, hogy olyat csináljon, tanuljon, ami érdeklődésének megfelelő. Harmadik hipotézisünk sem igazolódott be tehát, sőt a 'Testvére, rokona pályaválasztását kövesse' item nagyon alacsony értéket kapott. Valószínűleg a közismerten erős családi-rokoni kapcsolatháló, a hagyományos cigány családmódelldézazulása állhat ennek hátterében. (Szabóné 2012) Kiemelendő viszont, hogy a roma tanulók esetében a 'Testvére, rokona pályaválasztását kövesse' és a 'Szülei foglalkozását kövesse' magasabb értékkel képviselteti magát, mint a nem roma tanulók esetében.

5. Összegzés

A cigány népesség helyzetének sok eleme képezi vizsgálat tárgyát a rendszerváltozás óta, egyre nagyobb rálátást biztosítva szociális és anyagi körülményeikre, iskolázottságukra, munkaerő-piaci helyzetükre. Jelen tanulmányunkban azt térképeztük fel, hogy az *Iffjúság 2012* adatbázisában szereplő 625, önmagát romának valló fiatal hogyan javítana munkaerő-piaci esélyein, mit tanulna jövőbeni tervei megvalósítása érdekében és milyen tényezők befolyásolják iskola- és pályaválasztását.

Az első kérdésünkre adott válaszok elemzésekor az a meglepő eredmény született, hogy összehasonlítva a roma és nem roma diákok másik szakma elsajátítására irányuló elképzeléseit, majdnem két és félszer annyi roma fiatal szeretne másik szakmát választani, tanulni, mint nem roma. Ennek magyarázatát az alacsony társadalmi státuszából való kitörés lehetőségében, a jobb anyagi körülmények közé kerülés esélyében és a negatív szülői példában látjuk.

Második hipotézisünk – mely arra irányult, hogy a roma fiatalok számára döntő fontosságú a lakóhely közelsége, ezért a második legmagasabb értéket fogja kapni a munkahelyválasztást befolyásoló tényezők között – sem nyert

bizonyítást. Az általunk megkérdezett fiatalok mobilisak, csak 0,64 százalékuk tartotta fontos szempontnak a településéhez közel eső munkahelyet. Ez az eredmény ellentmond a szakirodalomnak, hiszen különösen a kistelepülések cigány lakossága nehezen mozdítható, nehezen változtat lakóhelyet. Valószínűsíthető, hogy a fiatalok számára nemcsak a nehéz anyagi helyzetből való kilábalás és a biztos munkahely, hanem a kapcsolati és információs tőke is nagyobb vonzóerővel bír. (Forray R. 2008) A kérdésünk másik fele arra irányult, vajon az etnikai hovatartozás hatással van-e a fiatalok jövővel kapcsolatos terveire. Mivel a roma és a nem roma tanulók esetében is a három legmagasabb értéket a 'Másik szakmát tanulna', a 'Felsőoktatási intézményben tanulna' és a 'Nyelvet tanulna' kapta, úgy véljük, az etnikai hovatartozás nem formálja a megkérdezett tanulók tanulással kapcsolatos jövőbeni terveit.

Harmadik hipotézisünket – mely szerint a családi-rokoni kötelék, a családban látott jó példa lenne irányadó a roma tanulók továbbtanulásakor – sem támasztotta alá a vizsgálat. Forray hangsúlyozza, hogy roma fiatalok nemcsak azért érezhetik magukat hátrányos helyzetben, mert a várostól távol, kis településeken élnek, hanem azért is, mert pályaválasztásuk során magukra vannak utalva, hiszen a család, a rokonság a legfőbb információs bázis. (Forray R. 2008)

IRODALOM

- BOCSI Veronika (2013): *Munkaértékek a felsőoktatásban*. In: *Felsőoktatás és munkaerőpiac – Eszményektől a kompetenciák felé*. SETUP – Belvedere Meridionale, Szeged. 67–86.
- BOCSI Veronika – CSOKAI Anita (2015): Roma fiatalok munkaértékei. *Metszetek* 2015. 4. sz.
- CASTEL, Robert: A nélkülözéstől a kiilleszkedésig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély*, 3: 3–23.
- DUFFY, Ryan D. – SEDLACEK, William E. (2007): The Work-Values of First Year College Students: Exploring Group Differences. *The Career Development Quarterly*, 4: 359–364.
- ESTER, Peter – BRAUN, Michael – VINKEN, Hank (2006): *Eroding Work Values?* In: ESTER, Peter – BRAUN, Michael – MOHLER, Peter (eds.): *Globalization, Value Change and Generations*. Leiden. Brill, 89–114.
- FORRAY R. Katalin (2008): *A cigány/roma fiatalok munkaerőpiaci esélyei és a munkanélkülieket segítő non-profit szervezetek szerepe az esélyek növelésében Baranya megyében*. In: CSERTI CSAPÓ Tibor (szerk.): *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok* 20. Pécs.
- GÚTI Erika (2001): Romák az oktatásban. In: ANDOR Mihály (szerk.): *Romák és oktatás. Iskolakultúra* 8, Pécs. 54–64.
- HABLICSEK László (2007): A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések. *Kisebbségkutatás*, 2007. 16. sz. 4. 729–766.

- HABLICSEK László (2000): *Kísérlet a magyarországi roma népesség előreszámítására 2050-ig*. In: *Tanulmányok a cigányság helyzetéről*. Aktív Társadalom Alapítvány, 5.
- HAJDU Tamás – KERTESI Gábor – KÉZDI Gábor (2014): *Roma fiatalok a középiskolában. Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból*. In: KOLOSI Tamás – TÓTH István György (szerk.): *Társadalmi Riport*, 2014. 265–302.
- HOLME (2002): *Buying homes, buying schools: School choice and the social construction of school quality*. Harvard, *Harvard Education Review*, 72(2), 177–205.
- KELLER Judit – MÁRTONFI György (2007): *Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények*. In: HALÁSZ G. – LANNERT J. (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról – 2006*. Országos Közoktatási Intézet, Budapest, 2007.
- KEMÉNY István – JANKY Béla (2003): *A cigányság foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól*. A 2003. évi országos cigánykutatás alapján. *Esély*, 2003. 6. sz. 58–72.
- LISKÓ Ilona (2005): *A roma tanulók középiskolai továbbtanulása*. Kutatási zárótanulmány, Felsőoktatási Kutatóintézet. *Kutatás Közben* sorozat, 268. sz.
- MEDGYESI Márton – RÓBERT Péter (1998): *Munka-attitűdök: időbeli és nemzetközi összehasonlítás*. In: KOLOSI Tamás – TÓTH István György – VUKOVICH György (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, TÁRKI 437–457.
- http://www.magyarpedagogia.hu/document/maria_nagy-gipsy_pupils_in_schools.pdf
- NEMÉNYI Mária (2006): *Az iskolai pályaesélyek társadalmi meghatározottsága*. openarchive.tk.mta.hu/153/1/leteti_nyilatkozat_nemenyi-153.pdf
- NEMESNÉ KISS Szilvia (2008): *Cigány tanulók anyanyelvi nevelésének nyitott kérdései*. In: ANTALNÉ SZABÓ Ágnes (szerk.): *Anyanyelv-pedagógia* 2008, 2. szám.
- <http://ofi.hu/tudastar/eselyt-teremto-iskolak/tanulasi-motivaciot>
- ÓRY Mária (2005): *Hátrányos helyzetű csoportok helyzete a munkaerőpiacon*. In: *Felnőttképzési Kutatási Füzetek* 2005. Bp.
- POLÓNYSI István (2002): *A cigány népesség demográfiai, iskolázottsági és foglalkoztatottsági helyzete*. *Iskolakultúra* 2002, 8. sz.
- SZABÓNÉ KÁRMÁN Judit (2012): *A magyarországi roma/cigány értelmiség historiográfiája, helyzete, mentális állapota*. Bp.

Szegénység és etnicitás kapcsolatának lokális változatai Magyarországon

Törésvonalak

Szegénység és etnicitás vidéki terekben

Szerkesztette: **Virág Tünde**

Argumentum Kiadó, Budapest, 2015, 327 oldal

A *Törésvonalak, Szegénység és etnicitás vidéki terekben* c. könyv Bevezetőjében Virág Tünde, mint a kötet szerkesztője, összegezte a tanulmánysorozat fontosabb megállapításait. Eszerint a különféle helyi kutatásokban egyaránt arra keresték a választ, hogy az eltérő hagyományú lokális közösségekben hogyan alakultak ki a különböző etnikus és más jellemzők alapján konstruált határok szegények és nem szegények között, a szegények csoportján belül, valamint a különböző társadalmi helyzetek milyen etnikai kategóriákat hoztak létre.

Ebben a megközelítésben az etnicitás nem objektív és állandó kategória, hanem helyzetekben, közösségekben, csoportközi viszonyok között konstruálódik. Ebből adódóan a közös kutatási kérdés az volt, hogy a helyi társadalmak milyen különböző cigányfogalmakat hoznak létre, vagyis hol jelölik ki az etnikus határokat, s a határok kijelölésében milyen szempontok a meghatározóak. Ezen túl és ehhez kapcsolódva azt is vizsgálták, hogy milyen jellemzők mentén működhetnek csoporthatárokat szegények és nem szegények, illetve a szegények csoportjaiban, amelynek alapján segítségre méltónak vagy erre érdemtelennek gondolják őket; a kialakított, fenntartott vagy újradefiniált kategóriák hozzájárulnak-e a szegénység újratermelődéséhez, a helyi társadalmi hierarchia fenntartásához; s az etnikailag megjelölt csoport hozzáférése különbözik-e és megnyílna a forrásokhoz, pozíciókhoz, lehetőségekhez a nem cigányként kezelt csoportokétól.

A kutatás módszere a szociológiai terepmunka volt. Az adott lokalitásban meghatározó intézményi szereplők narratíváiból kirajzolódó mentális térképek alapján meghatározták a „szegények/romák lakóhelyeit”, amelyet a helyi dis-

kurzusokban leggyakrabban csak „cigánytelepeként” azonosítottak. Értelmezésükben ezek a helyi társadalom különböző csoportjairól és azok térbeli eloszlásáról szóló elbeszélések szintén konstrukciók, tehát egy település részei és a megjelölésükre használt kifejezések sem önmagukban léteznek, és nem állandóak, hanem a helyi diszkurzív folyamatok eredményei.

A településrészek közül azokat tekintették szegregátumoknak, ahol a gettó fogalmának legalább egyik összetevője megjelent a beszélgetésekben, így az ott élők nem saját döntésük, hanem valamilyen kényszer miatt kerültek oda, vagy a településrész fizikailag is elkülönült a település többi részétől, vagy a településrész stigmatizált, vagy az intézményekhez való hozzáférésben különbségek vannak település többi részéhez képest. Ezután a szegénynek tartott utcában, városi kolónián, tanyán az ott élő családokkal családtörténeti, foglalkozástörténeti interjúkat készítettek. Ennek során az etnicitásra nem kérdeztek rá közvetlenül, hanem azt figyelték meg, hogy az mikor, hogyan és milyen kontextusban nyilvánult meg.

A társadalom szegmentálódása együtt jár a társadalmi csoportok, a szegények térbeli koncentrációjával. A különböző előnyök és hátrányok, az egyenlőtlenségek rendszerre szerveződésének egyik következménye, hogy kialakulnak hátrányos helyzetű vidéki térségek. A kutatási terepeket ezek közül választották, ezen belül a régiókból [Dél-Alföld, Észak-Alföld, Észak-Magyarország, Dél-Dunántúl] egyet-egyet, mezőgazdasági jellegű településeket és egy volt nehézipari központot. A régiókon belül pedig olyan településeket kerestek, összesen hat periférikus elhelyezkedésű kisvárost, ahol a helyi társadalomban a szegények csoportjai mellett jelen van a közép- és alsó középosztály, így a szegénység és kirekesztettség nagyon különböző változataival lehet találkozni; az oktatási és a szociális intézményrendszer minden eleme megtalálható, ezért megfigyelhetőek a hozzáférés egyenlőtlenségei is.

A tanulmányokban a települések, a településrészek, az utca és családneveket megváltoztatták. A terepek kiválasztása lehetőséget adott arra, hogy vizsgálhatók legyenek az etnikai különbségtételek térbeli megjelenési formái. A társadalmi és térbeli kirekesztést olyan dinamikus folyamatként értelmezték, amely a társadalmilag heterogén, elmosódó etnikus határokkal jellemezhető interetnikus szomszédságok és a többségében szegények és romák lakta, stigmatizált gettó között a szegregált terek különböző típusait hozza létre, egyúttal megjelenítve a romák differenciált társadalmi helyzetét, a romák és nem romák, továbbá a

romák különböző csoportjai közötti elkülönüléseket, a fizikai, mentális, szimbolikus határokat.

A térbeli elkülönülés iránti igény minden vizsgálatba bevont településen etnikai megkülönböztetésen alapult. A kutatás központi fogalma az etnicitás volt. Ehhez kapcsolódóan különbséget tettek a csoport és a kategória fogalma között. A csoport belső, szubjektív meghatározáson alapul, míg a kategória külső, mások által meghatározott, behatárolt. A kategorizáció ennél fogva a kategorizáló és a kategorizáltak közötti hatalmi és társadalmi egyenlőtlenségeket jeleníti meg és reprodukálja. Így a roma fogalma kívülről meghatározott, réteggülönbségeken, érdekviszonyokon, erőforrás egyenlőtlenségeken alapul és lokális diszkurzív folyamatok eredménye.

Ennek kutatási terepeken a legjellemzőbb reprezentációja a „tősgyökeres” és a „gyüttment”, vagyis az idegenségen és a kívülálláson nyugvó különbségtétel, amely csak korlátozottan átléphető határokat alakított ki, ez pedig – ha még szociális, kulturális, morális fenyegetettség érzetével is társult, akkor – szinte átjárhatatlanná vált. Ez a különbségtétel és érzet teremtette meg a biztonságosnak vélt távolságokat, az elkülönülés formáit és mértékeit. A roma kategória a roma–nem roma kizárólagosságában formálódott, amelyet viszont a helyi keretekben több tényező is megváltoztathatott, így az együttélés társadalomtörténeti előzményei, más kisebbségek jelenléte, a romák társadalmi differenciáltsága, a társadalmi pozíciókhoz és erőforrásokhoz való hozzáférés különbségei, a térbeli kirekesztés formája és a helyi társadalomban megjelenő kirekesztő diskurzus és mindennapi gyakorlat.

A kutatási tapasztalatok szerint az egyik legfontosabb konfliktusforrás a helyi társadalom által létrehozott roma kategória és a romák önmagukról kialakított képe közötti ellentét volt. A terepek többségében a romák stigmatizált térben éltek, a lakóhely kijelölte etnikai hovatartozásukat, vagy a mindennapi érintkezések és ismeretségek nem tették lehetővé a rejtőzködést, a romaként történő identifikáció elkerülését. Ezért a jobb helyzetben lévő roma családoknál megjelent a csoporton belüli különbségtétel igénye, az életmódjában és lakóhelyében stigmatizált roma csoporttól való elkülönülés, a másfajta cigány képe iránti igény. Ennek alapja az eltérő társadalmi helyzet, a csoporton belüli kulturális, életmódbeli, morális megkülönböztetés, valamint a többségi társadalommal való kapcsolat és az annak való megfelelés volt.

A diszkurzív stratégiák arra irányultak, hogy az elhatárolódással a lokális társadalom elfogadott tagjaivá válhassanak, részt vehessenek a közös terek és intézmények használatában. Ez a szándék, megfelelésvágy olyan erőssé vált, hogy néhány esetben elvezetett egészen a kirekesztő beszédmód, érvrendszer átvételéhez és az öngyűlölethez. A szabad identitásválasztás lehetőségére nagyon kevés példát találtak. A terepkutatás megerősítette azt, hogy az egyének társadalmi helyzetét döntően munkaerőpiaci pozíciójuk határozza meg. Ez a társadalmi integráció alapja. Az ebből kiszoruló rétegek nemcsak megélhetésüket, hanem társadalmi tagságuk legitimációját is elveszíthetik, mivel a munkátlanlás morális kategória is a közösségekben. A társadalmi kirekesztés és beilleszkedés nem állapot, hanem kontinuum mentén értelmezhető. A bizonytalan, informális, alkalmi, nem bevallott munkák, a segélyezés, a közfoglalkoztatás világában sokféle gazdasági aktivitás, munkaerőpiaci pozíció található.

A vizsgált településeken a munkalehetőségek egyik legfontosabb meghatározó tényezője a helyi társadalom tagjaihoz fűződő viszony, kapcsolat. Ebből a szempontból nagy különbségek voltak szegény romák és nem romák között azonos iskolai végzettség esetén is. Romák csak akkor jutottak folyamatos foglalkoztatáshoz, ha szoros társadalmi kapcsolataik voltak a többségi társadalom tagjaival, valamint előzetesen volt bizalmat hordozó, közös munkatapasztalatuk egymásról. Ezeknek a kapcsolatoknak a következménye az, hogy a nem szegények és az intézmények szegénységüket nem valamilyen hibának, etnikai, kulturális, mentalitásbeli sajátosságnak tulajdonítják.

Ezzel összefüggésben a nem roma szegény családoknak kisebb volt az esélye a mélyszegénységbe süllyedésre, társadalmi tagságukat pedig nem kérdőjelezte meg a nem szegény többség. A közfoglalkoztatottak közötti különbségtétel a gyakorlatban a látható/láthatatlan [utca/közintézmény], a tényleges munkavégzés/álmunka különbségein túl megjelent a közfoglalkoztatás narratíváiban. Ezekben a narratívákban az érdemtelenység és a cigányság kategóriái összekapcsolódtak, így az hierarchikus és etnikus színezetűvé vált: státuszkülönbségen alapuló, de mindkét fél számára hasznos patrónus/kliens viszonyt, a helyi társadalomban szerzett tekintélyre épülő, a családiasság érzetét keltő paternalizmust és érdemes/érdemtelen szegények megkülönböztetésén alapuló különbségeket hozott létre. A helyi kis- és középvállalkozásoknál az volt megfigyelhető, hogy a gazdasági kapcsolatok szintén ilyen jellegű, többszörös szerep- és társadalmi viszonyokat foglalnak magukban.

A kutatások tapasztalatai azt bizonyították, hogy a romáknak a lokális társadalomban elfoglalt helyzetét a munkaerőpiaci lehetőségeik és a többségi társadalommal kialakított kapcsolataik határozzák meg. Azon túl, hogy hozzáférésük a munkaerőpiachoz korlátozottabb, valamint nagyobb eséllyel süllyednek mélyszegénységbe, mint a nem roma szegények, néhány településen egészében vagy részben még lokális társadalmi tagságuk is bizonytalan.

A Törésvonalak, Szegénység és etnicitás vidéki terekben című kötet tizennégy tanulmányban mutatta be a társadalom peremén élőket.

Németh Krisztina *A terepmunka és a kutatói pozíció reflektálása mint az értelmezés rejtett erőforrása* címmel a terepen végzett adatgyűjtés, tudományos megismerés folyamatát tekintette át. Ezen belül a kutatói szerepeket, a távolságtartó, illetve a kölcsönösséget, egyenrangúságot előtérbe helyező attitűdöket, az érintettek bevonásának nehézségeit, a részvétel érdekeit és érzeteit, a kutató intézményi pozícióját és a szerephez társított társadalmi feltételezéseket, a genderaspektusokat, a kutatók nyilvános és privát terek közti mozgásait, valamint a terepmunka kognitív és érzelmi vonatkozásait ismertette.

Váradi Mónika Mária *A túlélés és a társadalmi betagozódás között: szegénység, kirekesztettség és kapcsolatrendszerek* című tanulmánya azt vizsgálta Nadas, Szőlőkalja, Kormos és Rónakeresztes szegregált cigánytelepein, hogy a roma és nem roma szegényeket milyen viszonyok fűzik egymáshoz és az őket körülvevő világhoz, ennek állapota, mintázatai pedig hogyan járulnak hozzá a szegénységük újratermelődéséhez, vagy mennyiben nyújtanak segítséget az ebből történő kilépéshez. Úgy találta, hogy ezek a mintázatok szoros összefüggésben vannak a családok szerkezetével és nagyságával, a megélhetési, túlélési stratégiáikkal, a mobilitási aspirációkkal és az integrációs törekvésekkel, lehetőségekkel.

Vida Anikó – Vidra Zsuzsa „Ez is segély, csak máshogy hívják” – *helyi szegénypolitikák: segélyezési gyakorlatok és a közmunka* címmel írt tanulmányt. A szerzőpáros a segélyezési gyakorlatokat és ezzel összefüggésben a szegénységről és szegényekről kialakult képet, a közmunka megszervezéséről szerzett tapasztalatokat, a segély és közmunka viszonyát, ezek morális megítélését, továbbá a segély helyett munka elvére történő áttérést, ennek elfogadását, elfogadtatását mutatta be négy településen, Kormoson, Ivándombon, Irgácson és Szőlőkalján.

Fehér Katalin – Keller Judit – Vidra Zsuzsanna – Virág Tünde „Ha valaki azt gondolja, hogy majd jönnek és megoldják a cigánykérdést, az téved – fejlesztési

programok helyi társadalmakban címmel három kisváros, Nádas, Kormos és Rónakeresztes marginalizált közösségeinek társadalmi integrációra irányuló fejlesztési programjait vizsgálta, abban a vonatkozásban, hogy milyen különböző társadalmi változásokat indítanak el a városrészekben és telepeken. Értelmezésükben ez elsősorban a helyi intézményeknek a társadalmi kohéziót garantáló átalakulását jelenti. Megkülönböztettek egymástól végrehajtott modellt és beágyazott fejlesztő modellt, ezeken belül pedig bemutatták a véleményformáló személyek jellegzetes attitűdjeit és mobilizációs stratégiáit, a koordinációs mechanizmusokat, hálózatszervezési stratégiákat, a forrásmobilizációs stratégiákat, a fejlesztéspolitikai értelmezési kereteket és az ezekből adódó különböző fejlesztési pályákat.

Váradi Mónika Mária *Roma nők a projektvilágban: portrék* című tanulmánya a helyi közéletben szerepet vállalt cigány/roma nők, asszonyok helyzetébe enged bepillantást Nádason. Adél, Edit és Ilona élettörténeteinek háttérében a kisváros hagyományőrző oláh cigány és a szegény, kirekesztett, telepen élő romungro közösséget találjuk. Elbeszéléseikből jól kirajzolódik, hogy mit jelent számukra cigányként élni, milyen hagyományok hatnak a körükben, hol húzódnak azok a határok, korlátok, amelyeket nem léphetnek át, és bizonytalansággal, feszültséggel, szorongással, félelemmel öveznek.

Fehér Katalin *Szimbolikus határok és szociális gondoskodás intézményi szemmel* című tanulmánya egy volt iparváros, Kormos történetébe ágyazva azt mutatja be, hogy miként vált a szegénység kisebbségi üggyé, miért etnicizálódott, a város intézményeiben dolgozók narratíváikban hogyan látják a városról alkotott, elterjedt képzetet, a megbélyegzettséget, a különböző társadalmi csoportok helyzetét, milyen kategorizációkat használnak a szegényekkel kapcsolatban, milyen határmegvonási mintázatok fedezhetőek fel körükben. Ezt követően azt is megvizsgálta, hogy a társadalmi határképzés hogyan jelenik meg a fejlesztési elképzelésekben, a szociális gondoskodás milyen értelmezései, megközelítései és gyakorlatai érvényesülnek az önkormányzati intézmények, az egyházak és a helyi szociális szervezet munkájában, ezek pedig mennyiben járulnak hozzá a szimbolikus határok, társadalmi egyenlőtlenségek és hierarchiák fenntartásához.

Vida Anikó „Hát rajtunk ki segít?” *A szociális ellátásban dolgozók helyzete és szegénységképe egy dél-alföldi kisvárosban* című tanulmánya az alsó középosztály lecsúszását, státuszfenyegetettségét, ezen belül is a szociális ellátásban és igazgatásban dolgozó szakemberek helyzetét és a szegénységről alkotott narratíváit tekintette át Ivándombon: a szociális ellátórendszer intézményeit és színtereit,

a segítők személyes és szakmai mobilitását, a szakmaválasztásuk körülményeit, pálya- és jövőképüket, a rétegződési hierarchiában elfoglalt helyüket, valamint a kisvárosban újradefiniálódott szegénységképet. Utóbbiban megjelentek az érdemes szegények. Itt azokat tartják szegénynek, akik az elmúlt években váltak azzá, vagyis azokat a nem cigányokat, akik „önhibájukon kívül” kerültek ebbe a helyzetbe. Vida Ildikó szerint a szegénység etnicitástól való megfosztása és ez a különbségtétel legitimálhatja a közösségi segítségnyújtás, együttérzés, szolidaritás és a szociális támogatások megvonását, ezzel együtt pedig a hatósági és a kontrollfunkciók megerősítését.

Héderné Berta Edina „Mintha mákkal beszórtak volna” – *romák mobilitása és a középosztály szubjektív biztonságérzete egy dél-alföldi kisvárosban* címmel azt vizsgálta, szintén Ivándombon, hogy a cigányság földrajzi és társadalmi mobilitásának milyen hatása volt a helyi középosztály cigányságról alkotott képére, illetve a romák változó társadalmi pozíciója miként befolyásolta a mindennapi élet, a társas helyzetek mentális forgatókönyveit, ezek hogyan veszítették el érvényességüket, s ezzel együtt hogyan rendült meg a középosztály szubjektív biztonságérzete, hogyan erősödtek meg a sztereotípiák, a negatív képzetek, és miként változtak a cigányok szóló vélekedések és percepciók.

Virág Tünde „Próbálják oda szorítani az embereket, abba a környezetbe, ahol élnek” – *szegénységre adott válaszok egy alföldi kisvárosban és tanyavilágában* című tanulmánya egy kisváros, Irgács szociálpolitikáját, szociális intézményeit, szegénységhez való viszonyát, szegénységképét mutatja be. Az irgácsi szegénység több generációra terjed ki, viszont a szegények többsége nem cigány. A város határában a pusztákon és az elszórtan elhelyezkedő tanyavilágban uradalmi cselédek és önállóan gazdálkodó dohánykertészek leszármazottai élnek, de ezek a megkülönböztetések mára elhalványultak, párhuzamosan a külterületi lakott helyek átalakulásával.

Ez a tartósnak bizonyult alsó társadalmi helyzet olyan életvezetési szokásokat, mentalitást és értékrendet hozott létre, amely normává vált, és amelyben magától értetődően osztoznak. Ilyen a kiscsalád összetartása, a munka, a korai anyagi függetlenedés vágya és kényszere, a tanulás, mint érték és elérhető cél hiánya. Az életforma része a beosztás, a fogyasztási javakról való lemondás, a mindennapi szűkösség, a szegénység eltitkolása, mivel azt szégyennek tartják. Ugyanakkor a helyi társadalom többségének életében ezek a mozzanatok szintén megtalálhatóak. A helyi társadalmi törésvonal a tanyákon és a belterületen élők között van, azonban a kisváros intézményei igyekeznek enyhíteni a kirekesztett-

ség érzetén. A helyi hagyományokba illeszkedő segélyért munkát elvet elfogadva, az életvitelre vonatkozó elvárásokkal kiegészítve, fenntartják a tisztességes, dolgozó szegényekkel a közösséget.

Vigvári András *Vissza a tanyákra – egy cigány család újrakezdeti esélyei a szabolcsi pusztai világban* című tanulmánya arra kereste a választ, hogy milyen következményekkel járt egy „tanya”, Gehénpuszta, újra benépesülése, amely egy cigány család beköltözésével, etnikailag stigmatizált térré vált. Vigvári András ennek történetét rekonstruálta a betelepülő család nézőpontjából, továbbá azt, hogy megjelenésük hogyan változtatta meg a pusztai életet, a napszamosok világát, feltárva, hogy milyen fajtai, társadalmi jellegzetességei vannak a helyi gazdasági kapcsolatoknak. Vigvári arra is kíváncsi volt, hogy a beköltöző család milyen tényezők hatására jött el egy iparvárosból vidékre, milyen lehetőségeket láttak a „tanyán” önmaguk számára. A család a társadalmi pozícióján költözései során nem tudott javítani: az apa ötven évvel korábban innen ment el a városba, majd ide tértek vissza most, szintén a „jobb élet reményében”.

Virág Tünde *Szegénysors – mindennapok egy pusztán* címmel egy falusias városhoz, Irgácshoz tartozó pusztát, mint társadalmi teret vizsgált meg. Vagyis azt kutatta, hogy a különböző társadalmi, etnikai háttérű családok között milyen kapcsolatok, együttműködések, konfliktusok fordulnak elő, hogyan szerveződik meg a mindennapi életük, milyen megélhetési módok és lehetőségek vannak. A helybeliek a beköltözőket, az „idegeneket”, „gyüttmenteket”, „cigányokat” csak akkor fogadják el, ha alkalmazkodnak az íratlan szabályokhoz, az egykori cselédvilág normáihoz, mint amilyen a kert kötelező művelése, a ház körüli állattartás, a mindennapi érintkezés szokásai, a nélkülözés, az erőszak eltűrése és a szakadatlan munka.

Virág szerint a „tősgyökeresek” [beágyazottak] a megjelölésekkel, az etnicizálással, a stigmatizálással igyekeznek kizárni, kirekeszteni a minimálisan rendelkezésre álló közösségi erőforrásokból, így a kölcsönös segítségnyújtásból, szolidaritásból, munkalehetőségekből a „gyüttmenteket” [kívülállókat], miközben egyúttal a helyi hierarchiakat, viszonyrendszereket is megpróbálják állandósítani, a határokat átléphetetlenné tenni.

Németh Krisztina *Szegregátum vagy etnikus szomszédság? Egy dunántúli kisváros „szegregátuma” a diskurzusok és köznapi cselekvések tükrében* című tanulmányában egy kisváros, Szőlőkalja központi fekvésű szegregátumát, utcáját mutatta be. Miközben a helyet a városi diskurzusok szegénynek, szegregátum mivoltát ellenben kérdésesnek tartják, a köznapi cselekvések társadalmilag nem elszige-

telt, külső kapcsolatokkal rendelkező, heterogén multietnikus szomszédságnak láttatják. Míg máshol a romák proletarizálódtak, addig ebben a térségben inkább parasztosodtak.

Az életmódbeli hasonulás miatt kisebb a romák és nem romák közötti különbség, nagyobb a térbeli migráció és a társadalmi mobilitás esélye. Az eltérő társadalmi utakat a különböző lokális, etnikus kontextusok hozták létre. Az együttélés narratívái és gyakorlatai itt kidolgozottak és megőrződtek az emlékezetben, az etnikus határok kevésbé határozottak, finomabb megkülönböztetéseket találunk a roma csoportok, családok megítélésében. Ennek következtében a társadalmi státusz és az etnicitás közötti kapcsolat nem vált szorossá, hanem különféle helyi mintázatokba szerveződött. Ennek a szegregált térnek bizonytalan a meghatározása, átmeneti tér, amely „szegénynegyed”, „cigányváros”, de nem „telep” a diskurzusokban.

Mindeközben ambivalens terület is, szegénységdiskurzusok és diszkurzív játszmák tétje, ugyanis városi látványosságként elgondolt, a közeljövőben esztétizálni kívánt tér, amelyben zavaró a szegények és romák jelenléte. A helyi diskurzusban a szegénységet kiterjesztik [„dolgozó szegények”], individualizálják, életvitel- és magatartásbeli fogyatékoságnak minősítik, etnicizálják, a szegények között megkülönböztetnek érdemeseket és érdemteleneket. Ezt az utca lakói elfogadták, interiorizálták, így ezzel maguk előtt legitimálják a tér társadalmi átalakítását, a kriminalizálást viszont elutasítják.

A megélhetési stratégiáik sokfélék. A szegénység- és munkanarratívákban nem tulajdonítanak jelentőséget az iskolai mobilitásnak. Az együttélés mintázatairól szóló elbeszélésekben az etnicitás érvénytelenített vagy nem meghatározó tényező, az énreprezentációs stratégiák a térségre jellemző lágyabb etnicitáskonstrukciókra utalnak, ahol az etnicitás nem feltétlenül stigma. A városi térhasználatban megfigyelhető a diskurzusokban tetten ért reprezentációs küzdelem, amelynek a tétje a szegregátumként kezelés, az utca státusza.

Fehér Katalin *Egy ipari munkáskolónia átalakulása* tanulmánya egy iparváros, Kormos kolóniatelepének a szelektív migráció következtében történő átalakulását, melyet a beköltözők miatt „cigánytelepként” stigmatizáltak a közbeszédben, valamint az ott élők egymás közti viszonyait vizsgálta generációkhoz, élethelyzetekhez, társadalmi pozíciókhoz és megélhetési stratégiákhoz kötődően.

A város fragmentált rendszert alkot: a társadalmi és foglalkozási csoportok tradicionálisan elkülönültek egymástól. A vizsgálati szempontok alapján őslakosok, megélhetésért küzdők, lecsúszók és kitörni vágyó fiatalok különülnek el

egymástól. A telep narratíváiban a „cigány” nem objektív kategória, hanem különféle helyzetekben és interakciókban jön létre, az egyéni élettörténetek értelmezéseiben változatos képet mutat. A különböző társadalmi csoportok, generációk eltérően látják a telep állapotát, ehhez kapcsolódva pedig tér- és identitásküzdelmeket folytatnak egymással.

Virág Tünde *Cigányváros* című tanulmányának helyszíne egy olyan kisváros, Rónakeresztes, ahol a cigány családok három szegregált, egymás mellett elhelyezkedő, lassan egymáshoz kapcsolódó városrészben élnek. A városrészek utcáit közös határvonal választja el a várostól, a helyiek által „Berlini Nagy Fal”-nak nevezett utca. A kirekesztő, elutasító attitűdök és gyakorlatok miatt fizikai és mentális határokkal elkülönített stigmatizált térség. Virág azt mutatja be, hogy a város roma és nem roma szegényeinek lakóhelye, a társadalmilag és etnikailag heterogén, korábban széles társadalmi és intézményi kapcsolathálózattal rendelkező városrészek hogyan alakultak át gettóvá.

Úgy látja, hogy ennek legfontosabb tényezői az elérhető munkahelyek megszűnése, a társadalmi kapcsolatok felszámolódása, az intézményekből, különösen az oktatási intézményekből történő kirekesztés, párhuzamos intézményrendszerek kialakulása és ezzel együtt a városrész határainak rögzülése. Ezzel a város szélén elhelyezkedő szegregátumok szegényei és szociális problémáik láthatatlanná váltak a többség számára.

Párhuzamos történetek – szintetizáló olvasatok

Huszka Árpád: **Kontra Ferenc írói munkássága**

Coldwell Kiadó, Budapest, 2016., 259 old. + 13 old. képmelléklet

Okulva Huszka Árpád könyvének előszavához választott mottóból – nevezetesen George Moore tanácsából, mely szerint: „Ne illessz előszót a munkádhoz; a bírálók csak róla fognak szólni” –, nem is a *Bevezetés*nél kezdtem a könyvvel való ismerkedést, hanem az *Utószónál*, melyet Fekete J. József jegyez.

Hasonló problémára hívja föl a figyelmet egyébként Umberto Eco is a *Gyufalevelekben*, egy 1994-es esszéjében (*Az újságok egyre olyanabbak, mint a gyerekek* címmel). Mivel az újságok az új könyveket népszerűsítő szerzői interjúkkal vannak tele, a recenzió vagy kritika helyett a szerkesztő csak újrafogalmazza azt, amit a szerző az interjúban már elmondott az új könyvről, „... panaszkodnak is már az írók, hogy hovatovább senki sem ír róluk recenziót, mert az újság azt szereti, ha saját magukat recenzeálják egy-egy interjú formájában”.

Eco ugyanitt teszi szóvá azt is (a három évvel később született *Hány könyvet nem olvastunk?* című írásában): ahhoz, hogy az átlagolvasó egy nagyobb kiadó évi termését elolvassa – ha négynaponként egy könyvvel végez –, legalább 180 évre lenne szüksége. A műveltség így nem azon múlik, hogy ki hány könyvet olvasott, azon viszont igen, hogy a szinte áttekinthetetlenül gazdag irodalmi termésből – a Borges szerinti *Bábeli könyvtárból* – milyen könyveket sikerült kiválasztani, és azokat akár többször is elolvasni úgy, hogy a világnak mindig egy új értelme (olvasata) nyílik meg előtte (tulajdonképpen a „nyitott mű” gyakorlatát követve).

A *Ne remélje, hogy megszabadul a könyvektől* című interjúkötetben pedig arról beszél (még mindig Eco), hogy vannak olyan, soha el nem olvasott könyvek, amelyek egy idő után teljes tudásként épülnek be életünkbe. Mindenki könyvespolcán számos-számtalan olyan könyv van, melyet (Somlyó György vallomása szerint) egyszer azért vettünk meg, mert megkívántuk. A kísértés vonzott, hogy több leszek tőle.

Eco magyarázata a soha el nem olvasott könyvekről úgy szól, hogy a művet az évek során többször a kezünkbe vettük, beleolvastunk, lapozgattuk, elfelejtettük; s számos olyan könyv is a kezünkbe került, amelyek hivatkoztak erre a műre, idéztek belőle; sőt, beszélgettünk olyan emberekkel, akik olvasták... – és végül közeli ismerősünk lett az általunk soha nem olvasott könyv is.

Nos, Huszka Árpád talán attól fél (és jogosan félünk ettől mindannyian, ha félünk), hogy ha elolvassuk az ő Kontra Ferenc írói munkásságáról írott könyvét, Kontra Ferencet aztán nem olvassuk, mert úgy gondoljuk: a róla szóló könyv helyettesíti a tőle megkapható világtudást.

De mit is mond az *Utószó* szerzője, Fekete J. József, aki kortársként a vajdasági magyar irodalom 1958-ban született, s ma Újvidéken élő, ihletett képviselőjének állandó olvasója és kritikusa?

„... meglepő és a fiatalság ábrándjából kijózanító élmény volt szembesülni Huszka Árpád monográfiájával, amelyben Kontra Ferenc műveiről szól az egy nemzedékkel fiatalabb olvasó szemszögéből. [A szerző 1983-ban született, s Eindhovenben él – V.F.] Meglepetés, hiszen szemem láttára alakult a méltatott szerző életműve, mégis más mutatott rá, hogy érkezett a részösszegzés ideje.” S kicsit alább azt méltatja, hogy ebben a részösszegzésben a monográfus „nem időrendi sorrendben tárgyalja Kontra Ferenc műveit, hanem saját koncepciót állított föl, ami mentén közvetlenül és célratörő gondolatszövessel fejti ki Kontra prózavilágának egyik, leginkább jellemző irányvonalát, azt, hogy a lírai költő alanyi világa az elbeszélések külső narrátorának elbeszéléseiben hogyan váltott át epikai hőssé: az elbeszélés főhőssé. [...] Huszka Árpád teljes életműben gondolkodott monográfiája megírása során, szem előtt tartotta Kontrának a gyermekirodalomra és a horvátországi magyar irodalomra reflektáló alkotásait, kezdve a meseadaptációktól az átfogó, monumentális irodalomtörténeti olvasókönyvéig.”

Annyi már a bevezetőből és a tartalomjegyzékből is kiderül, hogy ez a mű valóban nem hagyományos monográfia, hiszen sokkal inkább az írói munkásság három és fél évtizedének olyan áttekintéséről van szó, melynek pilléreit/falazótégláit az egyes művekről szóló elemzések/értelmezések, a kommentárokkal gazdag kritikák alkotják. S Huszka is azt mondja, hogy elsőrendű feladatának az egyes művek „értelmezés útján történő újraolvasását, megszólaltatását tekinti”. De hogy ne csupán elemző kritikák és okos tanulmányok, hivat-

kozások és idézetek csokra legyen a könyv, megfelelő kulturális és szöveg-) környezetbe helyezi az észrevételeket, ugyanis „az áttekintés kontextusai közé a kortárs recepció, a társadalmi-művészi közeg, a szövegek intertextuális horizontja, a felülírás/újraírás és néhány életrajzi aspektus tartozik”.

Az egyes könyvekről és történetekről nem önmaguk hermetikus, zárt világában kínálja föl az olvasatokat, hanem hermeneutikájának, szövegolvasatának alapja az alkotói motivációs- és motívumháló, valamint a befogadói/értelmezői megközelítésmódok feltárása és ötvözete. Ugyanakkor óvakodik attól, hogy könyve műfaját megnevezze, így a szerzői szándék szerint sem a monográfia vagy tanulmánykötet, sem a monografikus esszéfüzér (vagy más lehetséges címke) sem felel meg műfaji behatárolási elveinek. Ha pedig számon kérjük rajta a műfajteremtő igyekezetet – mint ahogy az általa idézett könyvekből a többi közt éppen ezt hiányolja –, azt sem az 'egzisztenciális függőség', sem a 'kánonszerű ténykedés' mentén nem tehetjük meg. A műfajnév megtalálása talán nem is dolgunk. Az olvasatok kulcsjellemezője a szembeesíthetőség, erre viszont kevés ember vállalkozhat. Tudniillik, ez nemcsak a Huszka-mű, hanem a Kontra-művek alapos ismeretét is feltételezi – ezért az utóbbi miatt egyelőre én sem vállalkozhatok erre.

Úgy vélem, hasonlít a struktúra a klasszikus novellafüzérhez, melynek egyes darabjaiban ugyanaz a hős (*Szindád, Esti* vagy a *Tanár úr kérem* elbeszélője, Bauer), vannak azonos vagy visszatérő helyszínek, az egyes novellák önálló darabokként is olvashatók, azonban a füzér maga regényszerű: az epizódokból összeáll valamilyen cselekmény, a hős elindul valahonnan, és eljut valahová. Az egyes tanulmányok, elemzések, felfedező olvasatok tulajdonképpen a nélkül rajzolnak meg egy teljes életpályát és egy önálló szépírói univerzumot, hogy akár a kronológiát, akár a tematikát élettörténet-szervező elvként tekintené a szerző. Végül (a posztmodern időfelbontásnak és időátrendezésnek köszönhetően) a történetek összeérnek, így a Kontra-életmű is szétválaszthatatlan egészként áll előttünk.

Ha csak a dátumok sorrendjét nézzük, a 2003 (*Farkasok órája*), 2002 (*A kastély kutyái, Gimnazisták – Magyarország elejétől fogva*), 2006 (*Wien a sínen túl*) után visszaugrunk az időben, hogy egyszerre két évtizedet öleljen át a tekintet (1988–2008, *Drávaszögi keresztek* – az eredeti mű és annak újraírása). Majd ismét a '90-es évek közepén járunk (*A halász fia*, 1996), aztán 2011-ben (a horvátországi magyar irodalmi olvasókönyv révén), s később is jellemző az értekezésre a látszólag véletlenszerű, időváltások sora: 2013 (*Idegen*), 2006 (*Szélördög és más*

mesék), 1993 (*Kalendárium*), 1991 (*Nagy a sátán birodalma*). Végül 1993 (*Ősök jussán, Holtak országa*), 1995 (*Úgy törnek el*) és 1998 (*Gyilkosság a joghurt miatt*) után itt vagyunk a közel-mában: a 2014-es *Angyalok regénye* című műnél.

Első pillantásra olyan ez a szertelen kalandozás, mint a szörfözés az interneten: az egyik link rávezet egy másik oldalra, ahonnan megnyílik egy következő, aztán találunk egy újabb hivatkozást, így a hipertext valóságos labirintusba, a világhálós bábeli könyvtárba vezet minket. Már-már eltévednénk, Ariadné fonala azonban könnyen megtalálható az értelmező olvasó számára, hiszen itt egy több szakaszból összerakható, több irányból elinduló és eltérő utakat bejáró, a kisebbségi és nyelvi kényszerektől, korlátoktól s felelősségtől vezérelt nemzet- és identitáskonstrukcióról van szó, melyből legerősebben az irodalmi anyag, a nyelv világít ki. Olyannyira erős ez a nyelvi láthatóság (érzékiesség), hogy végül az élet és a mű is a nyelvi kifejezés (megalkotottság), a történet elbeszélésmódja nyomán szerveződik meg. Huszka Árpád ennek a nyelvi hatalomnak és alázatosságának a jegyében interpretálja Kontra Ferenc eddigi életművét.

Nem szükségszerűen időrendben, hanem a problémákra és a megszólításokra, a vezérmotívumokra és kifejezésmódokra koncentrál. A mesei hős- és mítoszteremtés szándéka (mely az írói önmegalkotás szerves része) allegorikus keretként övezi az életművet, másrészt a visszatérő pokoljárások mélyén mindig feszül az angyallá válás vágya és mítosza, hiszen Kontra Ferenc még a bukkott angyal, Lucifer maszkja mögött is a szakrális létezés lehetőségeit és milyenségét keresi. Ezek a különböző ön- és létértelmezési utak sokszor és sokféleképpen találkoznak.

A hipertext sajátosságaira, a linkekre és (nem szükségszerűen az olvasó szándékainak megfelelő) virtuális asszociációkra a monográfia is apellál. „Ez a könyv eleve crossover megoldásokkal operál, tehát feltételezi, hogy a kattintathatóság akár filmeket, videókat, zenei betéteket, blog-bejegyzéseket, vizuális effektusokat is animálhat, amiről éppen szó van, aktualitása van – ezek most lábjegyzetben jelennek meg, de netes felületen, szélesebb horizonton elevenebben érvényesülnének.” Ezért hangsúlyozza Huszka: „az ezredfordulón az irodalomba a technikai vívmányok hozták a legtöbb kreativitást, ami befolyásolhatja az írást, a hozzáférést és a befogadást is”.

Veszelszki Ágnes szerint az internet a szöveg-befogadás változásával együtt átrendezi a térhasználatot és az időkezelést, módosul az emlékezés kényszere

és tartalma: „a lexikális, tényszerű tudás helyét és kiemelt szerepét a hálózatban gondolkodás, a töredékek-részek összekapcsolásának képessége veszi át”. A mozaikok azonban nehezen állnak össze, hiába olvasunk rengeteg szöveget, nem érzékeljük szervezőelvét, „a szerkesztett és jól átgondolt értelmi struktúrát”, melynek következtében nem is tudjuk szövegszerűen használni mindazt, amit olvastunk.

A probléma nem új keletű, a modern (posztmodern) irodalmi művek nagy része ama kérdés köré építi föl önmagát, hogyan hozza létre jelentéseit a nem-lineáris térben. Roland Barthes a szerző haláláról értekezve, *A szöveg öröme* esszéiben azt is fejtegeti: a szöveg nem szavak egyvonalú sorozata, inkább egy sokdimenziós tér, melyben sokféle írás verseng és fonódik össze, ezek közül pedig egyik sem eredeti: „a szöveg idézetek szövedéke, amelyek a kultúra ezernyi forrásából rajzanak elő”.

A Kontra Ferenc munkásságáról szóló könyvet olvasva is olyan érzésünk van, hogy hivatkozások, referenciák, idézetek – olykor az eredeti motívumtól messzebb vezető –, kitérők és asszociációk szövedékével van dolgunk. A szerző gyakran csak arra vállalkozik, hogy mindazt, amit olvasott az írótól és az íróról, egy autentikus portré- és világnézet-struktúrába rendezze, a műről szóló egyedi olvasatokat pedig az egyébként Kontra művészetében is meghatározó társművészetek tükrében – és a referenciális útvonalak mentén – szintetizálja.

Noha Huszka Árpád önreflexiójában fölveti: ha ez a mű online lenne elérhető a világhálón, „alig akadna benne olyan szó, név vagy mondat, ami ne lehetne kattintható” – s bár a források és hivatkozások, a párhuzamok és más vonatkozások e könyv műfajának a jövője felé vinnének –, maradok a hagyományos értelmezőmódnál, így kulcsmondatokat kerestem Kontra Ferenc eddigi életművének Huszka szerinti interpretációjához. (Részben azonban belemen-tem a játékba: megnéztem, Huszka Árpádról milyen címkéket dob ki a világháló – Kontra Ferencről azonban a könyvből tájékozódtam, már csak azért is, mert a könyvre voltam kíváncsi.)

Az *Életjel* Kiadó például 2015 őszén már megjelentette a monográfiát, és a többi közt a *Magyar Napló* 2016. márciusi számában Bíró Gergely írt róla ismeretetőt – aki korábban Huszka nevével (sokunkhoz hasonlóan) nem találkozott, s hozzátette: az internet addig két publikációját jegyezte, egy kisprózát és egy recenziót a Kontra Ferenc által összeállított *Horvátország magyar irodalma* című antológiáról. Ebben azt jegyezte meg a szerző, hogy nem szokott [irodalomtörténeti] könyvekről írni, aztán egyszerre az összes Kontra-könyvről írt...

Bíró szerint a könyv erénye Huszka Árpád irodalmi művekhez közelítő attitűdjéből fakad, hiszen nem igazi monográfusról, sokkal inkább „megszállott szövegfejtő”-ről van szó, és a magas fokú azonosulás képességét szintén kiemelte: „a szerző egészen úgy szólal meg, ahogyan Kontra Ferenc a könyveiben”. Így „a beszéd-, sőt, fejtésmódjának megvan az az ígérete, hogy egy írói világról szóló munka maga is művé váljék: Huszka Árpád nem ‘titoktalanítja’, aknázza ki Kontra Ferenc darabjait, hanem kellően aládúcolt vájatokat alakít ki azok mélyrétegeinek szemléltetésére”.

A váratlan linkeknek, összefüggéseknek, áthallásoknak és referenciáknak köszönhetően pedig nemcsak sűrű és nagy figyelmet igénylő olvasmány lett a könyv, de Huszka az egyes Kontra Ferenc-írásokat mintegy összművészeti feladványként elemezte. Maga is azt írja egyébként az egyik kulcsmondatában – mikor a vizualitás, a mozgókép kiemelt motivikus és szövegszervező szerepéről értekezik –, hogy Kontra Ferenc „egyfajta összművészeti feladatként fogja fel a szövegírás folyamatát. [...] a zene, a színek, a hangok, mind azért kerülnek a helyükre, mert a mozaikjáték megfejtésekor úgy hatnak, ahogyan egy kiállításra betévedt látogató elé kívánja tárni.” (38. old. – *Gimnazisták*)

Talán az asszociációkból szövődő labirintusban bolyongás jelen idejű örömeiből fakad a fenyegetés is: a sokszor bonyolult összefüggéshálók csábítása – akár a linkek esetében. Tudniillik, „bár a végsőig kérielt, tudatosan megkomponált és feladványokban gazdag Kontra Ferenc-művek különösen sok izgalmat kínálnak egy szövegfejtőnek is, egyúttal veszélyt is rejtenek a számára: az elemző könnyen abba a helyzetbe kerülhet, hogy már mindenben feloldásra váró rejtvényt lásson”.

Bíró Gergely záró megjegyzését azonban mi is megerősíthetjük: „Huszka Árpád mindent elolvasott, amit eddig Kontra Ferencről írtak, bőkezűen bánt a lábjegyzetekkel [a könyvben összesen 575 lábjegyzet található – VF.], és jól használható irodalomjegyzéket szerkesztett [a hivatkozott és a vonatkozó irodalmi tételek száma – melyek között természetesen sok az internetes hivatkozás is – megközelíti a 300-at – VF.], nem beszélve a gazdag fotó- és képméletről”.

Itt jegyzem meg, hogy Huszka Árpád a szinte jelenetenkénti mikro-elemzések, a művek mélyébe hatoló szövegfejtések, valamint a műből való kitekintések sorában visszatérően – és kiemelten – foglalkozik a képek szerepével. A szö-

veggképek – az úgynevezett ekphrasziszok, illetve az ikonotextusok – mellett folyamatosan figyel a belső illusztrációk jelenlétére is: olykor nemcsak bekezdéseket, hanem oldalakat szentel a könyvekhez és novellákhoz készült illusztrációk aprólékos elemzésének – mint például a *Kalendárium* esetében –, és hosszabban értelmezi a borítók textust orientáló vagy árnyaló feladatait. Kijelenti például azt is, hogy a borítókat inkább a szöveg részének kell tekinteni, mint illusztrációknak.

(Azon ugyan lehet vitatkozni, hogy a szövegjelentést megalkotó írószándéknak ez mennyire felel meg, hiszen szövegjelentést csak akkor tulajdonítunk az illusztrációnak, ha azt a szerző maga illeszti a műbe vagy a borítóra. Mivel azonban Kontra számára még a 'sérült képeknek' is nagy jelentősége van, *A kastély kutyái* félbe hasított borítóképe feltételezi: ez ugyanazt a hiányt hivatott kifejezni, mely egzisztenciális állapot az egész életművet meghatározza.)

Kontra Ferenc 2014-es művében, az *Angyalok regényében* a beszélő atmoszférájának szerves része nemcsak a történet, hanem a kép is. A képi narratíva cselekményszervező elem (mi több: a kép a térképben konkretizálódik, melynek nyomán a fiú elindulhat fölfedezni a családi legendáriumot, illetve az európai létezés módból egy általános egzisztenciális létérzésbe hatolva: saját életét is a kép – és térkép – segítségével szeretné megérteni, hogy aztán megkonstruálhassa identitását).

Kontra gyakori kiindulópontja a fénykép- vagy mozgókép-élmény: a dokumentumot és valós emlékezetet vagy a vágyakat ugyanúgy képes kifejezni általa, mint a legmélyebb borzalmakat, a szorongást, a zsigeri félelmet. A képek saját emlékei, a családi legendárium (egyszerre tárgyi és lelki-szellemi fotóalbum) alkotói, melyek ugyanúgy segítik önmaga megértését, identitása megalkotását, mint például Eco hőséneke személyiség rekonstrukcióját a *Loana királynő titokzatos kincsében*.

Az író már a *Gimnazisták* című kötetében megfogalmazta (2002-ben), hogy ezentúl csak saját magáról fog írni, s *A kastély kutyáinak* sorai (szintén 2002-ből) ugyancsak azt tanúsítják, hogy elege lett mások életét élni – a valóság egyébként is sokkal kíméletlenebb, mint bármilyen fikció. A kép (a fotó vagy dokumentum) ezt a valóságot igyekszik hitelesíteni, noha Kontra is jól tudja, hogy a fénykép legalább annyira fikció, mint a mese: elrendezés és beállítás kérdése az egész (nem beszélve a szintén megjelenő képernyőről vagy a képzeletet is felülmúló hamisításokra képes számítógép monitoráról – s a csobbanó víz zaklatóan fodrozódó képe is legalább annyira mozgósítja a képzeletet, mint az emlékezetet).

Mivel pedig a múlt – melyet Roland Barthes szerint is éppen a fotográfia (mint Történelem) fejez ki legjobban –, csak képek és igeidők által van jelen, a múlt jelenné tételére csak a nyelv alkalmas. A múlt állóképként jelenik meg, s mindezt csak a nyelvvel lehet kifejezni. A Kontra Ferenc műveire jellemző, a nyelvi érzéketesség magas fokáról tanúskodó részletgazdagság egyszerre következik az analizáló és a láttató szándékból: az író a (paradox) leíró analízis során érzékelteti a látható és láthatatlan közötti feszültséget.

Szintén nagy szerepet kapnak a festők (a többi közt azt is látteleként rögzítve, hogy kortárs festőt és zenészt is sokkal többen ismernek, mint kortárs író). S Kontra maga is érinti az ekphrasziszok kérdését (a szöveggel elmesélt képek jelentőségét), valamint a kontextus problematikáját – saját, „durva” hasonlatával élve: egy meztelen nő képe egy erotikus lap címdoldalán vagy egy haláltábornak bemutató dokumentumriport élén... –, ennek taglalása azonban egy önálló tanulmányt kíván.

S ebben az esszében arról is szólni kell majd, hogy ha a fénykép a múlt időt, a Történelmet reprezentálja, a festészettel történetileg párhuzamosan alakuló szobrászat inkább a jövőről szól. Ahogy Huszka fogalmazza meg a költői kérdést, az *Angyalok regénye* apropóján: „A szobor levegőből készült. Lehet, tényleg a jövő mutat rá a jelenre, hogy aztán szenvedjen a múlttól?”

S lássuk végül a szerző Kontra Ferencről megalkotott kulcsmondait – a teljesség igénye nélkül válogatva!

„[...] folyamatosan felfedezhetünk közvetlen, nevesített és közvetett utalásokat más művészetek területére: képzőművészeti, zenei és irodalmi párhuzamokat találunk.” (19. old. – *Farkasok órája*)

„A szövegfejtőknek vizuális és zenei párhuzamok is eszükbe juthatnak [...]” (79. old – *Wien a sínen túl*)

„Kontra Ferenc könyveiben mágikus szerepük van a képeknek, legyenek azok akár képzőművészeti alkotások, akár fényképek.” (31. old. – *A kastély kutyái*)

Nemcsak beidézett, hanem szövegek is jellemzik ezt a művészetet: „A képek, a prózaversszerű, mély futamok mesterien megszerkesztett textusokkal ütnek szíven.” (162. old. – *Nagy a sátán birodalma*)

„Megkerülhetetlen szempont a filmek felőli megközelítésmód.” (44. old. – *Gimnazisták*)

„A legönéletrajzibb könyv [...]” (23. old. – *A kastély kutyái*)

„A gyermekkori események meghatározó pillanatainak, emlékeinek, érzéseinek, tapasztalatainak és látomásainak elbeszélésbe zárásával egyszerűen állít emléket Kontra Ferenc a gyermekkor metafizikájának és saját élete reáliáinak [...] Ez a kettősség határozza meg elbeszéléseinek bensőséges, közvetlen hangját, természetes ritmusát, ami hátborzongatóan igazza varázsolja akár a meg nem történt dolgok emlékeinek felidézését is, az olvasó magáénak érzi a helyi legendák életre kelésének varázsat ugyanúgy, mint a megjelenített pszichológiai helyzeteket [...]” (142. old. – *Kalendárium*)

„Rokon hangnemben kergetik egymást, akár egy fűgában, az egymást tükröző hangok Kontra irodalmi és legendákban gyökerező világában.” (144. old. – *Kalendárium*)

„A fantázia építi fel mindig az adott, pillanatnyi valóságot. Aztán manifestálódik a világ minden részén.” (225. old. – *Angyalok regénye*)

„Ahogy da Vinci a fehér krétát használta fő keverékének az elrozsdásodó gubacstinta mellé, úgy Kontra Ferenc is, a mindennek a mindenkori negatívját próbálja elkészíteni.” (211. old. – *Angyalok regénye*)

Egy idézet Józsa Mártától: „Olyanná válni, mint a többiek, miközben nem vagyok olyan – Kontra Ferenc régi élménye.” (56. old. – *Wien a sínen túl*)

Arról, hogy létezik-e, illetve milyen formában a horvátországi magyar irodalom. „A kérdésre Kontra Ferenc egyértelműen válaszol: ilyen megfogalmazásban semmiképp. Viszont létezik egy térség, időben és térben

behatárolható terület, Horvátország, amelyben volt és van magyar irodalom. Hogy ki és mi tartozik ebbe a fogalomkörbe, külön kérdés, inkább kötődésből eredeztethető, mint besorolásból.” (125. old. – *Horvátország magyar irodalma*)

„Vannak korok, amiket ép ésszel csak úgy lehet elviselni, ha visszalépünk a múltba.” (134. old. – *Idegen*)

„A léthelyzet kettőssége [...] az emberi kapcsolatokat is átértelmezi, [...] a határ az emberi kapcsolatokat is fokozatosan sorra kettészakítja.” (36. old. – *Gimnazisták*)

Kontra Ferenc szavaival: „A legfontosabb dolgokat a legnehezebb elmondani. ha ezekről beszélsz, nevetségesnek érzed magad, hiszen szavakba öntve összezsugorodnak. Amíg a fejedben vannak, határtalannak tűnnek, de kimondva jelentéktelenné válnak. [...] A legfontosabb dolgok túl közel lapulnak ahhoz a helyhez, ahol a lelked legféltettebb titkai vannak eltemetve [...]. És szerintem ez a legrosszabb. Amikor a titok nem miattad marad titok, hanem mert nincs, aki megértsen.” (215. old. – *Angyalok regénye*)

Hitelesen hangzik Bori Imre Kosztolányi-idézete: „Aki ismeri az embereket s irgalom nélkül megrajzolja őket, az regényíró.” (25. old. – *A kastély kutyái*)

„[...] minden könyv az előzőből következik.” (131. old. – *Idegen*)

„A *Gyilkosság a joghurt miatt* című könyv igazi elbeszélő műve. A líra, amely minden írásában jelen van, csak még sajátosabbá teszi, személyesebbé avatja az elbeszéléseket.” (202. old. – *Gyilkosság a joghurt miatt*)

Kontra Ferenc „időtálló prózát, művészetet teremt”. (202. old. – *Gyilkosság a joghurt miatt*)

„Gyakran szóba kerül a dokumentáló próza, a valóságirodalom és fikció kérdése. Alapvetően nem az esemény megtörténtsége minősít egy szö-

veget, hanem az írás minősége [... valamint] a választás kérdése: hogy mit írni meg és melyik történetet írni meg, legyen az saját vagy mások története.” (193. old. – *Holtak országa*)

„[...] Kontra Ferenc prózája – posztmodernen innen és túl – a magyar prózanyelv legerősebb hagyományait felelevenítve, a történetmondás, az elbeszélés révén valahány filozofikus indíttatású műnél pontosabban beszél” – idézi Kőrösi Zoltán rádiós ismertetését. (182–183. old. – *Nagy a sá-tán birodalma*)

„Az igazi alkotás minden egyes öltése tartalmazza magát a megfejtést.” (215. old. – *Angyalok regénye*)

Számos kulcsmondatot emelhettem volna ki még Kontra Ferenc művészetét jellemezve – csakhogy azokat (mint a fenti sorban is néhányat) – nem Huszka Árpád mondta, hanem kritikai reflexiók breviáriumát megalkotva és saját kommentárokkal ellátva: összegereblyézte. Mindenesetre igen nagy kedvet kaptam ahhoz, hogy végre Kontra Ferenc írásművészetével is megismerkedhessek, s próbáljak ellenállni, hogy Huszka Árpád olvasata és mások olvasatainak általa strukturált szintézise ne befolyásolják alapvetően az én olvasatomat. Azt hiszem, ez nehezen fog menni: még akkor is, ha részösszegzésről van szó – Huszka Árpád műfajkereső monográfiája immár nélkülözhetetlen olvasmány lesz a Kontra Ferenc recepcióban.

A Szentkuthy-aforisztika

Életműve „a szakadatlan önvizsgálatok eredményeként létrejövő vallomás”

„Szentkuthy, a gondolkodójában ülő, akarata ellenére is testvére a földön hadakozóknak, ahogy az ekének is rokona a felhő egy új vetésben”. A citált mondatot a szigorú kritikus, egyszersmind barát, Németh László írta az ifjú írásművésről 1936-ban, *Az egyetlen metafora felé* elemző bírálatában. Mennyire érzékletes, szemléletes, lényeglátó kép ez az írójáról és barátáról, aki a szót ugyancsak rendkívül érzékletesen és szemléletesen fűzi, a mindenkori univerzumot szintén röntgentekintettel vizslatja!

„A metafora és hasonlat legdrágább kincsem”. Szentkuthy Miklós (1908–1988) e szép és igaz vallomása *Az emberi szó jelene és jövője* című esszéjében olvasható. Hogy mennyire nemcsak elve, hanem gyakorlata is e zseniális írásművésünkné a citált gondolat, annak tanújelei esszéregényei, a *Szent Orpheus Breviárium* vagy a *Prae* tömör sorai, az „önarckép álarcokban” alcímű életrajzi fantáziáinak sorozata vagy éppen a történelmi regényekként is olvasható, kíméletlenül őszinte emberlény-elemzései. Hasonlóan közel visz egyik fő írói erénye megjelöléséhez ez a nyilatkozata: „célom mindig racionalista cél: a valóság legtávolabbi összefüggéseit szavakban is összefüggeszteni. Ha valaki »stílusforradalmat« és egyéb fölösleges csempészárut szimatolna bennem: mamuttermetűen tévedne; én a hagyományos nyelv kiaknázatlan lehetőségeit piszkálgatom.”

A világot empátiával átélni képes, a legbonyolultabb jellemek jelképeként benne „elveszett” színész és a mindenség örök kíváncsiságú titokfaggatója, a lelkében mindvégig élő *gyermek* ihletben és alkotásban is mindig segít az írónak – barátjához, Juhász Ferenchez hasonlóan: „a mindenség szerelmesének” –, a valóságot, az igazságot mániákusan kutatónak. Ezért is lehet az életet, a mindennapokat, a világot betérítő mindenkori kendőzések leleplező szókimondója. A régmúltat jelenként élte magáévá, és írta a jövőnek. Már életében legyőzte a halált, az időt.

Életnedv nélküli, sótlan kategóriák ledöntögetője ő. Sok műfajú, egyszersmind műfaji gátak – Határ Győző-i mértékű – rombolója, a mindenféle élet-

idegen skatulyákból kilépni, kitörni, azaz élni segítő, korlátlan szenvedélyű lélek. Ady szép kifejezésével élve: „tüzes szív-kohó”. És nagy moralista.

E tulajdonságaival, áhítatos, örökimás élethítével, szépségimádatával, az „égi víziót” és „a legprózaibb földi józanságot” az ihletben villámgyorsan váltani s e váltást nyomban kifejezésre juttatni képes beszédmodorával, no meg ez utóbbi magatartásszínességéből is fakadó kacagtató, kaján humorával, szarkazmusával – elevációs hatást gyakorol a sorai között elmélyedő műbefogadóra.

S azzal is erős hatással van olvasóira ez a metafizikai igényű nagy mesélő, egyszersmind éleszemű megfigyelő és realista író (egyik legkiválóbb nyelv-művészünk), hogy a kivételes képességekkel és érzékkel – s mindig egyéni látásmóddal, szemlélettel vizsgálja az élőlények biológikumát, az embert testi, lelki meg szellemi voltában. Faggatja a teljes ember életét, az arché-szituációkat, a születés, szerelem, halál kérdéseit. A mikrokozmoszt épp akkora szenvedélylyel analizálja, mint a makrokozmoszt. Bámulatos, hogy hat évtizednyi alkotói léte során a nagyvilág mily’ hatalmas terét és idejét ölelte át. Őt olvasva mélyen átéljük egy ugyancsak kozmikus látású előd, Vörösmarty Mihály *Salamon király* c. szomorújátékának sokatmondó sorát: „A’ nagy körül van nagy világ ...”

Igaz, a *Frivolitások és hitvallások* címmel megjelent interjúportré-kötetben azt nyilatkozta, szokásos szemléletességével: „a hit borába mindig töltöttem a kétely vizét, a kétely vizébe mindig töltöttem a hit borát”. Ám ugyanebben a nagy önportréban ezt a szép vallomását is olvassuk:

„A katolikus liturgia gyönyörű külsőségei és a legszemélyesebb áhítat nekem mind »elementa inspirationis« lett: az összes szent szövegek, missalék, imakönyvek, az egész katolikus középkor, az egész katolikus liturgia, dogmatika, az egész katolikus legendárium minden szentjével, hittételek és babonák, katedrálisok kőcsipkéikkel, templomok mozaikokkal és freskókkal, mind árad belém, feltartóztathatatlanul, gyerekkorom óta – aminek egyik meghatározó pillanata az 1925-ös szentévi zárandoklat volt –, és műveimből árad kifelé is!”

Az oeuvre-t, az egész pályát elemző nagymonográfia, a *Post* (2005) szerzője, Fekete J. József lényeglátó, tömör szavaival: Szentkuthy életműve „a szakadatlan önvizsgálatok eredményeként létrejövő vallomásként” is értelmezhető.

Az itt következő gondolatgyűjtemény szemelgetés, mustra Szentkuthy gondolkozdájából, afféle *Szentkuthy-aforisztika*. Összeállítója, szerkesztője két évtizede ilyen címmel írt a Szentkuthy-műről újságcikket: *Találomra is felüthetted*. Sőt – hozzátehetjük –: egyet sem kell érteni mindig vele. Empirikus és alkotói én tekintetében egyaránt próteuszi lényé vitára hív, vitára ösztökél, olykor

vitára – ingerel... Már csak azért is, mert a mesélő hol Casanova, hol Brunelleschi és Monteverdi, hol meg Borgia Ferenc, vagy éppen (mint Németh László Kárász Nelliként) átmenetileg nőlélekbe költözik, s I. Tudor Erzsébet, azaz Cynthia (!) álarcát viseli, közben Genji herceg ő, máskor meg IV. Miklós pápa. Persze, mindig úgy rejtőzik az álarcok mögé, hogy közben kettős arckép élményében részesít. Ekképp a Breviárium egésze – a narrátorral gyakran azonosítható szerző rejtett önarcképeinek sora.

A Szentkuthy-szövegek olykor könnyed kézzel odavetettnek látszó, valójában minden ízében magasrendű művészettel felépített, gondos nyelvi megalkotottságú szó- és mondatkatedrálisok. A mindig játékos, az olvasóra cinkosan kacsintó, minden papírízű tudománytól csillagmérföldekre járó: bölcsnél bölcsebb, a művészetfilozófiát az életbölcselettel szimbiózisba hozni tudó írónk, élet- és lét-tudósunk magisztrális szövegszöttesei. Közülük özönnyi: önmagában is aforizma.

„Szent Orpheus” itt önkényesen kiragadott mondatai sohasem pótolhatják az egész élményét. Mégis, reményünk szerint, sarkallhatnak teljes szövegeinek megismerésére, elmélyült Szentkuthy-olvasásra.

ALÁZAT

[...] az evangélium *Lábmósás*-jelenete[...] minden alázat örökös mintaképe [...], dogmaértékű modellje[...]. (*Véres Szamár – IV. 14*)

ÁLOM

[...] minden álom valami egészen ős-életi ős-szenvedély, a maga primitív mezítelenségében, de telisdeteli ragadva [...]: színek, szagok, arányok, ízek, perspektívák nagyító alatt is alig látható rengeteg törmelékével. (*Eszkoriál – I. 356*)

*

[...] országokat gyakrabban tett nagygyá egy bolond álmhoz való ragaszkodás, mint mindenféle nagyképű államférfiúi megfontolás. (*Europa Minor – I. 536*)

*

[...] egyformán vagyunk mi, emberek a világ legkishitűbb pozitivistái, minden idegvégünkön száz hitetlen Tamás virágzik, s ugyanakkor csak álmok üdvözítenek, álom szül és álom temet minket; minden álom; illúzió a húsunk és a levegő, amit beszívunk, tehát egy állandó „álmó-valóság” egyensúlyban kell élnünk [...]. (*Europa Minor – I. 541*)

ARC ÉS LÉLEK

A lélek: örökre fikció – az arc: örökre véletlen abszurd specialitás [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 130*)

BETEGSÉG

[...] minden betegség egy végtelen nagyítóencse, s ha azon keresztül nézzük a világot, lehet, hogy valami lényegeset fedezünk fel – nem volt még abszolút betegség abszolút logikai nyereség és igazság nélkül. (*Cynthia – II. 89*)

BOLDOGSÁG ÉS JÓSÁG

Jézus *nem* a szenvedésért jött, a keresztre feszítés nem teológiai mazochizmus – Krisztus az örök boldogságért és a tán lehetetlen jóság mégis lehetővé tevéséért jött. (*II. Szilveszter második élete – II. 649*)

CSALÁD

[...] milyen jó lenne a Lét Titkai és a történelem hazug parádéi *helyett*: csak szűk családi körömmel törődni – ez az igazi élet. (*II. Szilveszter második élete – II. 577*)

CSELEKVÉS

Az egyetlen konkrétum az emberi cselekedet, nem a gondolat: a magister a történet, nem a filozófia.

Ezen megállapítás forrása persze az elkeseredés, és melódiája, ha van – a nosztalgia a megízlelt, de úgy látszik, lehetetlen gondolat után. (*Fekete Reneszánsz – I. 232*)

*

• az értelem gúnyolódik a *tettek* fölött, de a szív mégis vágyódik utánuk • (*Vallomás és bábjáték – II. 492*)

CsODA

[...] csodák csodája (van? van ilyen valóban?) [...]. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 268*)

*

A csodák: álmainkat fejezik ki [...]. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 376*)

DEFINIÁLHATÓSÁG – MEGFOGHATATLANSÁG

Minél definiálhatóbb, precízebben ábrázolhatóbb valami, annál fiktívebb, önkényesebb és efemerebb benyomást kelt: minél megfoghatatlanabb, annál pozitívabb, reálisabb. (*Fekete Reneszánsz – I. 280*)

DIONÜSZIÁK ÉS SZERETET

[...] a dionüszziák (ha nagy szív, nagy költészet, nagy virágszeretet és nagy bölcses-ségszeretet csinálja – persze, hogy csak ekkor!), a nagy dionüszziák és a szeretet, jóság, szelídség: nincsenek ellentétben. (*Fekete Reneszánsz – I. 168*)

EGYÉNISÉG

Egyedül vagyok, egyéni vagyok, csak én vagyok, és éppen az egyes én-ek, az egyé-nek és egyedek azok, ami *nem* számít a természetben, amivel *nem* törődik sem törté-nelem, sem a csillagok járása, sem az évszakok, sem a mítoszok istenei – az egyén semmi, nulla, névtelen sejtsziclánk [...]. (*Vallomás és bábjáték – II. 442*)

*

Az egyéniséget érzem csak valóságnak, s a természet, ha valamivel egész bizo-nyosan *nem* törődik, akkor az egyéniséget az!

• csak az egyéniség jelent valamit, s azzal törődik legkevésbé a természet • (*Vallomás és bábjáték – II. 442;v 496*)

ÉLET, LÉT

[...] az élet csak két részből áll: névtelen, ok- és céltudatlan tárgyakkól – és esemé-nyekből, vagyis játékból. (*Fekete Reneszánsz – I. 235*)

*

Az élet egy állandó káosz-részből és egy állandó harmónia-szomjából áll: hogy ez a káosz esetleg csak rögeszme és a harmónia is csak vágyalom – mit sem változtat a két tényen. (*Europa Minor – I. 597*)

*

[...] minden lét alapja a birtokvágy és hatalomvágy: persze korlátozni kell, fékezni, kanalizálni és kis ex officio manikűrölkkel nyesegetni. [...] a hatalomvágy nem bűn önmagában, de hány millió felsorolhatatlan ocsmány bűnnek lett mégis forrása? (*Vallomás és bábjáték – II. 438*)

*

[...] tudod-e, hogy az élet alapjelensége a – rablás? Növény, állat, sőt még a kristályok is, a vegytani elemek is – rablásra, gyilkolásra, egymás pusztítására vannak rendel-ve? Mert nem gyilkos-e a legszelídebb bárány is, mikor lehajtott fejjel zabálja a fűvet – nem oltja-e ki a fűvek életét, zsírok és cukrok szabadságának nem vet-e, útonállók módján, kegyetlenül véget?

• a természet alapjelensége, hiába, a rablás és gyilkolás • (*Vallomás és bábjáték – II. 242; 491*)

ÉLET ÉS ALAPELVEK

[...] az élet talán inkább van mégis az életért, mint az élet alján (esetleg!) settenkedő alapelvekért. (*Vallomás és bábjáték – II. 262*)

ÉLET ÉS ERKÖLCS

[...] a legnagyobb életműködések is zsírban, gennyben, nyálkában és lekvárplazmákban játszódnak le és nem kinyalt hellén szobrokban: lehet, hogy az erkölcs is ilyen biológiai szemétként vajúdik? (*Eszkoriál – I. 349*)

ÉLET ÉS LÉLEK

A „lélek”-szó és az „élet”-szó (egyesek szerint) [...]: azonos [...]. (*II. Szilveszter második élete – II. 600*)

ÉLET ÉS KÉPES BESZÉD

[...] a legillanékonyabb metafora-pára is párhuzamos az élet valamely vaskos valóságával [...]. (*II. Szilveszter második élete – II. 567*)

ÉLET ÉS RÁCIÓ

[...] az élet sohasem tud olyan életszerű lenni, mint szeretne, s így minden „bacchikus vitalitás” koporsói csődökkel azonos; csupa mély-okokra túró ráció minden, persze tudva azonban, hogy gondolat, igazság, filozófia csak az agy tehetetlen és mulandó reflexei, melyeknek végén a nihil s kétely köde és hamva várakozik. (*Eszkoriál – I. 355*)
*

Élet és gondolat *kizárják* egymást: hiszen az élet minden részletében oly ugató irracionális, hogy gondolkozva feltétlenül elviselhetetlen. (*Vallomás és bábjáték – II. 441*)

ELŐKELŐSÉG

[...] bizonyos stílustalanság sokkal jobban hozzátartozik az előkelőséghez, mint a szabályos tökéletesség. (*Vallomás és bábjáték – II. 279*)

ÉLŐLÉNYEK

Minden élőlény egyrészt legszerveesebb része az egész természetnek, másrészt meg épp ellenkezőleg, vadidegen benne. Vegyük csak az embert: mikor egy szép tájban gyönyörködik – egyrészt beleolvad, fűvé, felhővé, lombuhogássá válik maga is, mintha a vére visszhangoznék a világban, másrészt épp azért csodálkozik mindezen a fákon, felhőkön annyira, mert ki van zárva belőlük, mert érthetetlen díszletek, maguk a megfjethetetlen idegenség. (*Vallomás és bábjáték – II. 247*)

*

[...] az ős-őseember, a mai ember, az ősállatok és a mai modern madarak és növények – *mindig* a túlzásra voltak hajlamosak. Ha bárminek örültek vagy boldogok voltak, ez az öröm és ez a boldogság sohasem volt elég nekik: bor, ópium, orgia, akt, sex-epilepszia kellett hozzá (még ha a végén beledöglöttek is). Ha a haláltól halálra-rémültek, még több halál kellett, több vér, több szadizmus, több perverzió, vadlovas gladiátorjátékok. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 314*)

*

[...] minden emberi zoo-élőlény élete minden pillanatban *zarándok*, vándor és bujdosó élete, megoldatlan kérdések ázott-só batyujával hátán [...]. (*Véres Szamár – IV. 419*)

ÉLVEZET ÉS ESZTÉTIKA

Miért ne szeressük a zengő és mesekeltő szavakat? pilleként szétszellengő kezdetleges katalógusokat? Jobb az önző élvezet, mint a műtűdős esztétika. (*II. Szilveszter második élete – II. 621*)

EMBER

[...] ez az ember emberi vonása: a parabola-jelleg mindenütt. Csak irányok vannak, cél nélkül. Csak tendenciák, intenciók, gócok: de sem igazi centrum, sem igazi vég nem létezik. [...] „kulcs” sincs, „mélység” sincs; csak van helyette egy kulcs-*öszönünk*, van egy mélység-*benyomásunk*, melyeket művészileg jelezni ugyan lehet, de befejezni, végigélni soha. (*Fekete Reneszánsz – I. 260–261*)

*

A biológia és a szerinte élő ember éppúgy elvész a vegetáció és ösztönszerűség céltalan vak-éjében, mint ahogy a pszichológiai és a szerinte élő ember megsemmisül a gondolatok, szavak és istenek abszurd fikció-automatizmusában. A keleti népek azért örökké a metafizika választott törzsei, mert az ember két változatának, testnek és pszichéskedésnek örök és egyforma meddőségét, poklon túli pokoli negativitását teátrális önmutogatással hirdetik. (*Fekete Reneszánsz – I. 263*)

*

Az ember lényege: hogy egy végtelen *kétely* és egy végtelenül *anyagi tárgy* között hintázzék, míg a hinta fel nem akad, Absolon lobogó hajaként a halál fekete palma-ágán. (*Eszkoriál – I. 349*)

*

Az embert mi érdekelheti itt a földi életben? Vagy maguk a közvetlen anyagi valóságok, vagy azok az anyagfölötti dolgok, melyek a különböző „idealizmusokat” teszi ki: filozófiák, mítoszok, a kétségbeesett „condition humaine” különböző orvosságai. Valóságon és valóságértelmezésen kívül: harmadik dolog nincs. (*Eszkoriál – I. 446*)

*

Az ember számára leglényegesebb az ember: amit az ember nagyon fontosnak tart, vagy úgy fejezi ki, hogy belemászik, szétboncolja, megeszi, vagy hogy távolító hókuszpókuszokkal veszi körül, eltorzítja, lényegével polárisan ellenkező rejtvényt pervertál belőle és így imádja. (*Europa Minor – I. 558*)

*

Mit keresek az emberekben? Hármat. Az *intellektus* lehető legnagyobb fokát; az *arisztokratikus* gesztust; egy *szent* evangéliumi jóságát. De mindezt egy személyben. Van ilyesmi? Vagy ez egészen abszurd? (*Cynthia – II. 51*)

*

[...] az árnyék sokkal több valóságot hord magában, és szívósabban, mint a figurák. (*Cynthia – II. 83*)

*

[...] végeredményben az embernek saját anatómiai rejtelméhez sincs köze. (*Cynthia – II. 85*)

*

[...] az ember lényegéhez tartozik, hogy jobban szeresse a nem-embert. Gyere, füvecském, csiklandozd meg az orromat, csókoljuk meg egymást, beszéljük meg minden egyes, szinte láthatatlan porszem történetét leveleid ráncában, ereid göndör vályúiban – ez az igazi morál, itt érzek részvétet, felebaráti szeretetet, demokratikus gyöngédséget a névtelen jelentéktelenség iránt... (*Cynthia – II. 159*)

*

Nem megható és furcsa patkány az ember? Minden kincse, vallása, célja az *élet*, és nem tudja, sehol és soha és sehogy se tudja, hogy mi is az élet? isteni? ördögi? lényeges? jelentéktelen? fizikai vagy metafizikai? Csak babonáink vannak. (*Vallomás és bábjáték – II. 241*)

*

Az ember, ha igazán ember, [...] minden kívánság egyszerre van meg benne [...]: az ember egyszerre akar feudális gróf és jézusi szegény lenni, egyszerre a szellem minden élet villogtató filozófus és ugyanakkor egy madár kihullt pihéje, mely továbbúszik a tavon, egyszerre kínai bölcs [...] és nyargaló hős [...], szeretné minden percét nők között tölteni [...], és szeretne elvonulni örökre a világtól: ember az, aki *mindezt egyszerre* nem akarja? S lehet viszont valaha is ember, aki mindezt egyszerre akarja?

*

• az ember[nek] sokféle ellentmondó vágya [van] • (*Vallomás és bábjáték – II. 279–280; 493*)

*

[...] az bizonyos, hogy az élni tudóknak, az ösztönszerűen életre születetteknek, szóval a fantáziátlan, vallási kedély nélküli, természet- és költészet-érzéketlen, idegtelen

és logikátlan, érzelem-, jóság- és szeretet-igénytelen emberek számára ez az élet isteni paradicsom, nagyszerűen lubickolnak benne, látni is a pofájukon [...].

• az átlagember nem gondolkozik és nem érez mélyen: sem a halál, sem a jóság, sem az értelem nem érdekli • (*Vallomás és bábjáték – II. 441; 496*)

*

[...] az ember néha fényűzésből szigorú önmagához. (*II. Szilveszter második élete – II. 547*)

*

Mondatik: „Csak az ökör konzekvens” – és joggal mondatik. (*Véres Szamár – IV. 22*)

*

[...] az emberi természet átka, hogy még a fokozhatatlant is fokozni akarja [...]. (*Véres Szamár – IV. 93*)

*

[...] embermilliók és embermilliárdok *totálisan* közönyösek a Lét legfőbb kérdései iránt; embermilliókat és embermilliárdokat *nem* érdekel se virág, se kozmosz, se história, se szenvedés, az élet eredete, az élőlények pusztulása, fejlődés és degeneráció bandzsa-Jánusz ide-oda hülyefélesége. (*Véres Szamár – IV. 301*)

EMBER ÉS EGYSEJT

Az egysajt is éppoly bonyolult ezerszervű funkcióboglya, mint az ember, s az egész ember is éppoly primitív egyelemű élet-nonszensz, mint az amoeba proteus.

(*Eszkoriál – I. 401*)

EMBER ÉS TÁRGY

Minden ember egy akarat, mely nem tudja végeredményben, hogy mit akar, s minden tárgy, melyet ez az akarat fel akar használni saját önzés-patternje „daueroltatásához”, a világon valószínűleg minden akar lenni, csak éppen a feléje irányuló irracionális emberi akarat eszköze vagy célja nem. (*Fekete Reneszánsz – I. 231*)

EMBER ÉS TERMÉSZET, VILÁG

[...] *ember és természet* között óriási, áthidalhatatlan a szakadék; ember és természet között analógiákat csak az keres, aki soha saját tükrebe nem nézett, aki soha egy virágot meg nem szagolt. (*Fekete Reneszánsz – I. 255*)

*

[...] a természet ezer okkal szolgál készségesen az ember megőrüléséhez [...]. (*Eszkoriál – I. 315*)

*

Nem szokott téged néha borzadállyal eltölteni az a gondolat, hogy a természet milyen öncélú? hogy mennyire nem az emberért van? (*Vallomás és bábjáték – II. 247*)

*

[...] milyen nevetséges, számokkal ki sem fejezhető kis hányada az ember az egész természetnek – minden más dolog a mindenségben mennyivel szaporább, számosabb, idősebb és szívósabb, mint az ember. [...] Ha a csillagokra és a tízmillió éves tengeri liliumokra gondolok, s ekkor eltörpül térben, időben, jelentőségben egyformán az ember: ez lehet, hogy csak „hangulat” – de vajon nem ezek a *hangulataink* e a legértékesebbek az életben, nem pedig a „bizonyításaink”? (*Vallomás és bábjáték – II. 251*)

*

[...] az elmúlt korok iránti érdeklődés két részből áll: egyrészt csodálkozunk, hogy régen, mondjuk, a császárkori Rómában minden milyen *más* volt, másrészt meg élvezzük, hogy az emberek *ugyanolyanok* voltak, mint ma, jellemük nem változott, ugyanazok a lélektani típusok variálódtak, csak más színpadri öltözékben, akkor is.

- az örökké egyforma *ember* a változó századokban: csak alkatok vannak, eszmék nincsenek • (*Vallomás és bábjáték – II. 258; 492*)

*

Az ember olyan, mintha a természet minden lehetőségét egyesítené magában, minden virágból és minden állatból, mindenféle alakból és szerelemből, mindenféle geológiai korszakból van benne valami [...]. Minden érzés pontos párja egy növénynek vagy állatnak: még az alakját is látni lehet. [...] Még ordenaré-naivan is el merem képzelni a dolgot: lesz még az idegeknek (a „lélek”-nek) is valami röntgenje, s azon lehet majd látni a *luc formáinak* és bizonyos *idegbelsőikben* lejátszódó mozgásoknak félreismerhetetlen *egyformaságát*. Vagy tévedésről van szó? Az ember minden természeti jelenségbe belevetít valami emberit – nem bennem van „luc”-vonás, hanem a lucfenyőt emberiesítem? Mind a kettő fennállhat.

- lelkünk élete a növények formáit folytatja: ugyanaz a vegytan, ugyanaz a mozgás • (*Vallomás és bábjáték – II. 280; 493*)

*

[...] az ember, tehát a te tested és lelked is, bonctani részeid és mélylélektani bázisaid: a legszorosabb összefüggésben vannak a Makrokozmoszsal, növényvel, állatokkal, vegyelemekkel, mindennél fontosabb sugárzásokkal, szóval az egész teremtett nagyszerű természettel. [...] Ez már nem „összefüggés”, hanem – ember és világ abszolút *azonossága*. (*II. Szilveszter második élete – II. 687*)

ERKÖLCS, MORÁL

Az erkölcs látszik az egyetlen praktikus evilági dolognak, fontosnak s igazán religio laicinak [...]. (*Fekete Reneszánsz – I. 287*)

*

Megvalósítani az erkölcsöt jóformán senki sem tudja és senki sem akarja, de álarcnak igen sok esetben nélkülözhetetlen.

• az erkölcs egyetlen diadala, hogy álarcnak néha mégis kell • (*Vallomás és bábjáték – II. 439; 495*)

ERKÖLCS ÉS ESZTÉTIKA

Ha egy ember mélyen moralista, és mélyen esztetista, [...] jósága nem engedi soha szakítani – szépség-érzékenysége nem engedi hűnek maradni, új nőket akar. De még morálja is új nők kerítője – mert morálja nem más, mint az élet halálteljeségének tudata, spleen, mely emberszeretetre vezet, spleen, melyet csak narkózissal lehet el-elcsitítani, s ezek a halál-anesztéziás mérgek – a nők. (*Europa Minor – I. 559*)

*

ERKÖLCS ÉS GONDOLAT

[...] a morál még sohasem ártott gondolatnak, hiszen ugyanegy misztikus erőszak vajúdta ki őket [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 95*)

*

A gondolkozó gondolatnak, úgy látszik, éppúgy nincs helye a földön, mint a szerető szeretetnek (a morálnak) [...]. (*Fekete Reneszánsz – I. 289*)

ERKÖLCS ÉS IGAZSÁG

A morál a valóságé; az igazság az örületé. (*Europa Minor – I. 607*)

ÉRTELEM, GONDOLAT, GONDOLKOZÁS, INTELLEKTUALITÁS

[...] Orpheusnak ott kell hagynia feleségét az alvilágban – minden gondolkodónak a gondolat a felesége és mindig ott kell hagynia az alvilágban [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 12*)

*

[...] „abszurd” [...] minden, ami csak valahogy is gondolat [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – 41*)

*

[...] a legizgalmasabb az agy számára mindig egy csomó idegen dolog pillanatnyi találkozása egy véletlen konstellációban [...]. Intellektuális izgalmat [...] vagy egy állítólag már ismert dolog teljesen egyéni és új árnyalata vagy pedig a dolgok százainak új, teljesen új, véletlen konstellációja, rendszere okoz. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 74*)

*

Igazi intellektuális válasz a világra nem egy mítosz, nem egy filozófia, nem egy regény vagy esszé: ezek elszigetelt fikciók, irracionális nárciszkodások, játékok [...] – igazán *intellektuális* válasz: csak egy *teljes élet*, összes esemény-rezzenéseivel, végtelen asszociáció-láncaival, a hangulatok millió változataival. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 75*)

*

Gondolkozás: nyelv. (*Fekete Reneszánsz – I. 185*)

*

[...] a gondolkozás lényege a piszkos spórázás, a totális mocsár: a gondolkozás mint ilyen, soha egyszerű nem lehet, hiszen lényege a lehetetlenség, a világgal megbarátkozni nem tudás, valami ficánkoló negatívum... (*Fekete Reneszánsz – I. 227*)

*

[...] egyetlen szervünk, eszközünk a Neander-völgy óta az agyunk, s mégis nem nevetünk semmin sem hangosabban, mint ilyen szavakon, hogy Nous és Gnosis. (*Fekete Reneszánsz – I. 248*)

*

[...] egy szent működése van csak az emberi agynak: a realizmus – értve alatta a valóság szakadatlan lesését, ismérveinek izgatott kitapogatását [...]. (*Fekete Reneszánsz – I. 298*)

*

A gondolkozás mélyen emberi intenció, mely azonban végcélját nem érheti el soha. (*Eszkoriál – I. 424*)

*

[...] nehezen tudnám belátni, hogy egy elvont gondolatmenetet kompromittálhat az, hogy a mindennapi életben is haszna van [...].

• nevelés a *gyakorlati ész*t és a *bölcselkedést* egymás ellen uszítani • (*Vallomás és bábjáték – II. 251; 491*)

*

[...] gondolkodni [...] nem érdem, és nem gondolkozni [...] nem bűn. (*Vallomás és bábjáték – II. 441*)

*

Az agy, a *gondolkozás* is az állatias *ösztönélet* éppolyan variációja természetünknek, mint a szerelem. (*II. Szilveszter második élete – II. 570*)

*

Milyen hajszálon múlik, hogyha az ember ad abszurdum következetes gondolkozó, épp a gondolkozás következtében az örület örvényébe ne essék! (*II. Szilveszter második élete – II. 572*)

*

- ki nem kételkedik néha az értelem híresztelt mindenhatóságában? • (II. Szilveszter második élete – II. 724)

ÉRTELEM ÉS ÉRZELEM

[...] beszéljünk szó-zene és tiszta raison egybeolvadásáról, értelem és érzelem megkülönböztetésének régóta sejtett, de most véglegesen megtudott fölöslegességéről.

(*Széljegyzetek Casanovához* – I. 68)

*

Kérdés: elérheti-e az érzelmi élet a maga célját – a teljes boldogságot, állat-harmóniát. S elérheti-e az értelmi élet a maga célját – a teljes igazságot?

- az érzelem célja a teljes boldogság, az értelem célja a teljes igazság • (*Fekete Reneszánsz* – I. 295; 309)

ÉRTELEM ÉS ÖSZTÖN

A világon nincs komikusabb dolog, mint a raison, s a világon nincs tragikusabb, mint az ösztön: mindig az a viszonylagosan legtökéletesebb lény vagy tárgy, mely ezt a raison-komikumot és ezt az ösztön-tragikumot a legkellemesebb ornamentikába (mert hiszen *ornamensnél* többet soha senki sem teremthet a földön) tudja foglalni.

(*Europa Minor* – I. 637)

ÉRZÉKEK ÉS AGY

Az élet érzéki és gondolati részből áll. Az *érzések* részét örökre megnyugtatták a közelmúlt festői és zenészei: ezekben a művekben a fül és szem testes közvetlenséggel elégtelt ki, minden freskó és dallam a nőikkel és ételekkel egyenlő erővel hódított meg bennünket [...]. Az *agyat*, a gondolkozást ezzel szemben tökéletesen csak a legfelsőbb matézis elégítheti ki: versek, filozófiák, regények mindig csak otromba és nevetséges kompromisszumok az egészen *szenuális* és egészen *elvont* élet között. (*Europa Minor* – I. 590)

ÉRZELEM

[...] minden érzelem pótlás, valami hiány betöltése, mindig fiaskót jelez, akár öröm, akár humor, mindig egy tárgyat, egy helyzetet, egy cselekedetet *pótol*, mindig egy lehetetlenről szeretné, hogy lehetséges legyen, mindig egy lehetőséget tart nagyobb értéknek, mint amilyen, vagyis érték-hallucináció (pl. az „öröm” című optikai tévedések): az érzelem irrealitás, nosztalgia, tévedés – csak a gondolat és a vegetációs vakság reális. Érzelemnek soha sincs kielégítő oka: ha egy pillanatnyi gondolat, ítélet jelennék meg közben – megszűnne. [...] Érezni annyi, mint rövidlátónak lenni; fizikai

kéj van és fizikai kín van; a lírai jók és rosszak: a bornírtság reflex-rugdalozásai. (*Eszkoriál – I. 373*)

FELNÓTT ÉS GYEREK

A felnőtt idővel megszokja, hogy ő tulajdonképpen önellentmondás és flangáló abszurdum, a gyerek még nem – a gyerek még logikus –, és épp ezért lesz neuraszténias vagy ördögtől megszállott vagy hazug: ezek a kis serdületlen liturgiák az *egyetlen* adekvát kifejezések az élet belső önellentmondásaira. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 27*)

*

A felnőttek között elég sokan akadnak, akik elfelejtik gyerekkori olvasmányaikat (igen ellenszenves egy társaság!), így hát Wilde Oszkár *Dorian Gray arcképé*-t is, melyben a portré öregszik meg az ábrázolt figura helyett. (*Véres Szamár – IV. 62–63*)

FILOZÓFUS, FILOZÓFIA

[...] a filozófust még sohasem vigasztalta meg a filozófiája [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 94*)

*

[...] hány filozófus lényege ugyanaz, mint egy olvasó-kereplő vénasszonyé! (*Cynthia – II. 91*)

GONDOLAT ÉS ÉRZÉS

Csak *gondolat* démoni, érzés soha – ha ugyan ér valamit e megkülönböztetés; az érzés úgyse más, mint a dramatizált gondolat, az aktív logika.

- csak gondolat igazán démoni • (*Széljegyzetek Casanovához – I. 51; 150*)

GYEREK

A gyerekek mindig lelkes hívei a szabad és önálló foglalkozásnak [...]. (*Cynthia – II. 15*)

*

A gyerekek mindig szeretnek grimaszozni, a gyerekek mindig proteikusak és barokk, különösen az idegesek [...]. (*Vallomás és bábjáték – II. 259*)

GYŰLÖLET

[...] a gyűlölet erősebben öli meg a gyűlölködőt, mint a gyűlöltet. (*II. Szilveszter második élete – II. 548*)

HALÁL, GYÁSZ

[...] általában mindig a siratók hálnak meg, és nem a ravatalozottak. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 39*)

*

A halál a legnagyobb titok; a holttest a legijesztőbbben csak-anyag anyag; a halál váltja ki ugyanakkor a leglelkesebb lélekelképzelést; a halott leszáll a földbe, ahonnan a búza nő, és ezáltal az életnek is paradox kifejezője lesz; a halál az álom rokona, tehát a képzeleté, pihenésé, az ezeregyéj hasiskábulatáé – s a halál a szerelemtől ájult nők rokona, tehát erőszjt jelent, éjszakát és anyák megtermékenyülését; a halál küszöbén jut eszünkbe, hogy lesz-e igazságszolgáltatás a túlvilágon, a rabszolga kap-e királyi pálcát és a gonosz zsarnok evez-e ötven évig egy deszkához láncolva? (*Vallomás és bábjáték – II. 294*)

[...] a halál szempontjából – és van-e, lehet-e más szempont a világon? [...] igazság, nem igazság csak a létezés kis színes üveggolyói, melyek színtelenné, ködszerűen érdektelenné válnak a sír szélén [...]

• a halál pillanatában minden mindegy és semmi sem vigasztaló • (*Vallomás és bábjáték – II. 440–441; 496*)

HEROIZMUS

A heroizmus magányos örület, mely úgy hordja magában a halált, mint virág az illatát. (*Fekete Reneszánsz – I. 243*)

*

[...] mennyit zokognak a perzsa és hindu harci eposzok hősei, ha fájdalom éri őket! Nem lesznek nőiesek tőle, dehogya, csak jobban elárulják, hogy tengerek, csillagok, mókusok, lótuszok és évmilliók előtti őshermafroditák vérrokonai. És ettől lesznek igazán héroszok, nem valami kiagyalt, szegényes „férfiasság”-klisé szerint. (*Cynthia – II. 195*)

HIÚSÁG

A hiúság a félenkségnél is erősebb [...]. (*II. Szilveszter második élete – II. 616*)

*

A hét főbűn közül a legeslegfőbb a hiúság. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 209*)

IDILL ÉS BÉKE

[...] az idill, éppen mert oly érzékletesen-etikásan békés, rögtön a mulandóságra mutat [...]. (*Cynthia – II. 89*)

*

[...] minden idill csak látszólagos, minden béke csak rövidlátó, szenilis bábák optikai csalódása [...]. (*Vallomás és bábjáték – II. 438*)

IDŐ

[...] ez az idő: a térnek még térebbé válása, egyszerűen a legjobb perspektíva, melyből a tárgyakat látni lehet. (*Fekete Reneszánsz – I. 273*)

*

[...] azok az emberek, akiknek ultrafinom idő-hallásuk van, sőt egész szervezetük egy polipként csavarodó „temps perdu”-spongya: ugyanazok érzékelik a tárgyakat is nagyszerűen, megajándékozva az időt valami tárgyszerű plasztikussággal és megtöltve a tárgyakat az idő örök illanás-spektrumaival. (*Europa Minor – I. 635*)

*

Mint minden életbe vágó dolognál: nem emlékszem a hiteles kronológiára. (*Cynthia – II. 46*)

IDŐ ÉS CSÖND

Ahogy az idő is tárgyak illata és párolgása, úgy a csönd is bizonyos tárgyakkal, formákkal azonos kémiai jelenség [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 71*)

IGAZSÁG

[...] az igazság ironikus lidérc sorsunk határain [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 76*)

*

Ha egyszer hiszek az igazságban, mért ne terjeszteném? (*Eszkoriál – I. 458*)

IGAZSÁG ÉS HAZUGSÁG

Hazugság és igazság lehetetlen papiroskategóriák, kimennek a divatból, mint a többi szalon-skizofréniás preparátumok. (*Cynthia – II. 68*)

INTELLIGENCIA

Az intelligencia fejlődése csak egy dologgal mérhető: az az okosabb ember, aki kevesebb dolognál érzi a motiválás ingerét: a legbölcsebb mindent elfogad, mert tudja, hogy az ész és a valóság úgyszólván heterogén dolgok. (*Europa Minor – I. 537*)

ÍRÁS, ÍRÓ, KÖLTŐ

[...] aki nincs birtokában a prózai ismeretek teljességének, szóval az afféle „tisztá” költő – az mindig csak fél-költő, s ha csak fél, akkor ál is, hazug és dilettáns.

• a nagy költő számára a „próza” dolgok is mitikus szépségek • (*Széljegyzetek Casanovához – I. 38; 150*)

*

[...] a valóság valódiságáról írok (közben annyira érzem a világ és a leírás közti szakadást, hogy félek, szívgyörcsöt kapok az undorérezéstől. [...]). (*Cynthia II. – 45*)

*

Nem esszék döntik el a történelmet – mondta pesszimizmusom [...]. Mégis mindig az írók azok, akik először fűrészelik az emberiség szuvasodó ágbogait – mondta optimizmusom. (*Cynthia* – II. 189)

*

[...] annyi bölcs beszéd szól az irodalmi leírás groteszkusága s bűne ellen, hogy el se tudnók sorolni – de nekünk mégis beszélni kell [...]. (*Vallomás és bábjáték* – II. 270)

JÁTÉK

[...] tán csak játék lehet jogos. (*Cynthia* – II. 91)

*

[...] fátum vagy véletlen (túrhetetlenül unalmas a társasjáték a kettő megkülönböztetése körül) [...]. (*Kanonizált kétségbeesés* – III. 344)

KICSI – NAGY

„Kicsiny dolgokon múlnak a nagyok” – helyesebben: nincs különbség kis és nagy dolog között, hiába ágálna itt órákig egy értékelméleti kikiáltó. (*Széljegyzetek Casanovához* – I. 86)

KIRÁLYOK – ÍRÓK

[...] a királyokat jobban csodálja a nép, mint az írókat. (*Vallomás és bábjáték* – II. 260)

KÍVÁNSÁG

[...] csak a kívánság tesz hisztérikussá [...]. (*Cynthia* – II. 94)

KOMIKUM – TRAGIKUM

[...] a komikumnak nincs határa [...]. (*Széljegyzetek Casanovához* – I. 97)

*

[...] „tragédia” tulajdonképpen csak egy alacsonyabb értelmi fok számára lehetséges – úgynevezett „tragikus szemlélete” a világról legfeljebb egy naiv spártai bakának lehet: ha az ember egy kicsit is felülemelkedik a dolgokon (közben persze azért mindig tudva, hogy ez a „felül” is bizony egészen „belül”, sőt alul van az elemzés végén): csak komikumot láthat. (*Fekete Reneszánsz* – I. 294)

*

Attól, hogy valaminek az intenzitásába bele is lehet halni, attól még igazán nem kell komolyan venni. Éppen ezért naiv és abszurd műfaj, sőt fajtalanság az ún. tragédia. (*Eszkoriál* – I. 371)

KONTRASZT

Szeretitek a rikító-rikkantó kontrasztokat, én is szeretem. (*Véres Szamár – IV. 441*)

KULTÚRA

Vannak helyzetek, mikor *nem*-reagálni, *nem*-megfigyelni nagyobb kultúrát jelent, mint analitikus szerelemmel megismerni és beleolvadni. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 57*)

*

A kultúrpagajj neveltséges. (*Fekete Reneszánsz – I. 246*)

*

[...] nem „alkotni” kell s nem „eredetinek” lenni, hanem szabadon éppen annak és éppen úgy, ahogy adódik – belőlem és dilettanciámból új kultúra születhetik, viszont egy tudatos kultúra-„alkotóból” esetleg csak vidéki cirkusz. (*Vallomás és bábjáték – II. 254*)

LÁTSZAT ÉS LÉNYEG

Az emberek, ha egy intézmény, mondjuk, ezer év alatt teljesen megváltozott, csak azért merik azt mondani, hogy a változás csak látszat, de a lényeg még mindig ugyanaz, mert fennmaradtak az ezer év előtti szavak, fogalmak és irodalmi vagy művészeti emlékek; s az ilyen ezer év előtti fogalmak és képek bizony már oly tágga lettek, oly antikan körvonalalanná, hogy akár szöges ellentétük is belefér [...]. Minden lényeg is elvégre csak akcidentális rezdület a tavon; s minden járulék és véletlen: lényeges, végzetes, mindent jelentő dolog. (*Eszkoriál – I. 459*)

*

[...] lényegeket, tehát homályosak. (*Cynthia – II. 46*)

*

[...] a látszat mindent feloldoz. (*Vallomás és bábjáték – II. 438.*)

LEGENDA, MÍTOSZ

[...] a mítosz nem több (s épp ezért a képzelhető legtöbb), mint a valóság kísérteties pontossággal a maga azonosságában. (*Eszkoriál – I. 357*)

*

[...] a vallás, a mítosz is metafora: az örök humanitás és örök természet metaforái [...]. (*Eszkoriál – I. 358*)

*

Ha a mítoszteremtő népek nem éppen halottak, akkor szerelmeskednek, s ha éppen nem szerelmeskednek, akkor harcolnak. A bolond maszkok: vagy *hulla*-maszkok vagy *kéj*-maszkok vagy *harc*-maszkok.

• halál, szerelem és harc egybefolynak a mítoszokban • (*Vallomás és bábjáték – II.* 295; 494)

*

[...] a legcivilizáltabb (ha ugyan van ilyen) emberben vagy a primitív népek lelkivilágában még ma is dolgozik a mítoszteremtő erő, mint nagy kísérlet, hogy válaszoljunk a honnan jöttél, mi vagy (ha vagy egyáltalában) és hová mész? leggyötrőbb, legvérzőbb kérdéseire. (*Kanonizált kétségbeesés – III.* 375)

*

[...] a mítoszokat kacagjuk, mert sajna-bajna *nem* igazak – viszont a mítoszokat végtelenül szeretjük, mivel az Ismeretlen Ősöket *nem* tudjuk másképp, csak ilyen emberformájúan megközelíteni [...]. (*Véres Szamár – IV.* 103)

*

Minden mitológiát, legfantáziásabb hitregét: végtelenül szeretek, görögöt és babilonit, indiait, kínait, afrikai néget, mayát, aztéket, inkát, eszkimót és csendes-óceáni polinézt. *Miért?* Mert a végső kérdésekkel kéj- van kinkérődzve küszködő emberek *így* (mítoszokban) tudták kifejezni szerelem és halál, Nagytermészet Nagytitkai által ostromozott metafizikai igényüket. Tévedtek? Tévedünk? Csinálhatunk-e egyebet? (*Véres Szamár – IV.* 300–301)

*

A legendák [...] kócosan következetlenek [...]. (*Véres Szamár – IV.* 423)

LEGENDA, MÍTOSZ ÉS TÖRTÉNELEM

[...] a történelem [...] a Hazugság vitustáncos és epilepsziás, torzszülöttet vajúdó, hasas banyája és örökké abortáló katafalkja – a legenda és a mítosz pedig az emberi (értsd ezen mindig az állatit – semmi kompromittáló sincs ebben) vágyak, álmok, fantáziák valóságát dramatizálják, boldogság és félelem ős-ős adottságát – téli faág hálózatot másoló idegrendszerünkben –, a vágyálmok és malomkövekkel feketén sulykoló félelmek tán többek és értékesebbek a diplomáciai maszlag-akták hamukáinál és hadováinál. (*Véres Szamár – IV.* 61)

LÉLEK

A lélek láthatatlan [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I.* 130)

*

A végső, az abszolút magány: csak ez ér valamit. Minden igaz monumentalitás egyedül való, közölhetetlen, abszurdul csak önmaga felé visszaforduló. A lélek, ha okos és intenzív, a világgal minden ezredpillanatban újabb és újabb viszonyba lép: s ez a millió elemből összetevődő egyensúly, ez az „ész” és „fantázia” nonszensz-pólusain túllevő kompozíció-folytonosság: ez a nagyszerű opus, ez az érdekes, ez az

izgató. De ennek minden eleme oly abszolútan szubjektív, oly kifejezhetetlenül csak-egyéni és csak-pillanatnyi, hogy nincs az a finom nyelv, bonyolult matematika vagy szürrealista álmom, mely meg tudná közelíteni; millió elem van itt, de mind névtelen, elemezhetetlen, a társas életben teljesen ismeretlen. (*Fekete Reneszánsz – I. 197*)

*

[...] piszkos[...], zsíros[...] általában minden, ami a lélek életével kicsit is összefügg. (*Eszkoriál – I. 354*)

*

A lélek ismeretlen, a lélek akármilyen, elfér benne eksztázis és közöny ugyanabban a pillanatban, a percek milliomodjában változik, követhetetlen, az elemzés csak otromba műkedvelés vele kapcsolatban – marad a kép. (*Cynthia – II. 205*)

*

A „lélek” [...] elhalványodott, transzponált (zenei értelemben) növényi-állati ősiségek tárháza [...]. (*Vallomás és bábjáték – II. 280*)

*

[...] döntenem mégse tudott, ami bizony patológikus dolgokat idézhet elő az emberi lélekben [...]. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 93*)

*

[...] paradox a mi bolondos psychénk... [...]. (*Véres Szamár – IV. 23*)

*

[...] a lélek belső kontrasztjai vagy örületbe, vagy zsenialitásba kísérik az embert [...]. (*Véres Szamár – IV. 70*)

LÉLEK ÉS ARC

A lélek: örökre fikció – az arc: örökre véletlen abszurd specialitás [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 130*)

LOGIKA

[...] a logika édeskevés útravaló a valóság alvilágjában. (*Eszkoriál – I. 354*)

MÉGFIFYELÉS ÉS LÁTOMÁS

[...] a megfigyelés imái, még esetleges túlzásaiban is, hamarabb vezetnek az igazsághoz, mint rossz szabású látomások. (*II. Szilveszter második élete – II. 541*)

MÉGISMERÉS

[...] be kell látnod majd: akit minden ízében ismerni véltél [...] – – – vibráló titok, hiszen Istenhez hasonló... (*Véres Szamár – IV. 435*)

MEGVILÁGOSÍTÁS

[...] csak a megvilágosítás lehet vigasz [...]. (II. Szilveszter második élete – II. 571)

MÉRTÉKTELENSÉG

A mértéktelenség gyümölcse a legrohadtabb gyümölcs [...]. (II. Szilveszter második élete – II. 645)

MŰALKOTÁS, MŰVÉSZ, MŰVÉSZET

[...] a művészet csak tökéletes technikából élhet [...]. (Szeljegyzetek Casanovához – I. 65)

*

[...] a képzőművészet lényege a szadisztikus egyszerűsítés [...]. (Fekete Reneszánsz – I. 227)

*

Érdekes és egészen kiszámíthatatlan történelmi tapasztalat, hogy a nagy művészet ott született, ahol *nem* volt egységes koncepció, ahol a művészet lényegéről nem is álmodtak, s ahol egyáltalában a dinamikus (akár érzelmi, akár technikai értelemben) vonások hiányoztak. [...] A nagy műalkotások [születése során] az alapötlet csak egy bizonyos határig érvényesül, aztán jönnek az újabb autonóm ötletek, díszítések, pótlások, kihagyások. (Fekete Reneszánsz – I. 279)

*

A művészek nem megváltó csodák, sokkal kevesebbek és haszontalanabbak, de nem is szakácsok az ingyenc agynak vagy erkölcsi leckék verklizói. (Eszkoriál – I. 423)

*

Csak egyfajta műalkotás érdemli meg a mű nevet – amely nem egyéniség kifejezése, hanem egy (minimum) ezeréves kultúrahagyomány fáradtan tarkálló elemeiből összerakott „pattern”. (Europa Minor – I. 544)

*

[...] semmi jobban nem indokolja lélektanilag a művészeti formák egyszerűségét, mint éppen a gondolati háttérük és televényük bonyolultsága, ingó viszonylagosságá és kérdésekkel át- meg átszótt volta. (Vallomás és bábjáték – II. 256)

*

[...] a művészet tudatos keresése nélkül is lehetnek egy írásban kifejezett életnek művészeti vonatkozásai [...]. (Vallomás és bábjáték – II. 257)

*

A legmagasabb művészeti örömet okozó dolgok – hazugságok, nem létezők ábrái. (Véres Szamár – IV. 101)

*

[...] káprázatos remekművek származhatnak fojtogató, eszelősen szigorú szabályok

követése nyomán, de [...] valahogy a művészetből nem törődésből születik a legizgalmasabb művészet. (*Euridiké nyomában* – V. 83)

MŰVÉSZET ÉS ÉRTELEM

Ott van csak igazi művészet és igazi értelem, ahol az ősi mítosz-témákból akcidentek lesznek: nem mítosz-irtó naiv racionalizmusból (hiszen az ilyesmi csak **B** mítosz volna **A** mítosz helyett), hanem a megfogalmazásig hál' isten soha el nem jutható közönyből. (*Fekete Reneszánsz* – I. 277)

NAPSZAKOK

A reggel és az este, a maga mitikus súlyával, egyszerűbb, hozzáférhetőbb – a dél vegetatív lapossága, lustasága, körvonal-élesség és nyálás szétfolyás keverékében, sokkal titokzatosabb, abszurdabb. (*Fekete Reneszánsz* – I. 283)

NYELV

Gondolkozás: nyelv. (*Fekete Reneszánsz* – I. 185)

OPTIMIZMUS – PESSZIMIZMUS

[...] a pesszimizmus rossz idegek silány fantazmája; élethez, észhez semmi köze. Az élet a boldogságot akarja [...]. (*Széljegyzetek Casanovához* – I. 84)

*

[...] ha valaki nagyon szép és nagyon fiatal, egyszerre egészségesen optimisták leszünk [...]. (*Cynthia* – II. 59)

ÖNAZONOSSÁG-TUDAT, ÖNISMERET

Minden igazi élet, minden nagy értelem leglényegesebb vonása a saját összetevői iránti abszolút vakság, az egészen abszurd elem-tudatlanság, impotencia az önanalízisre. Bár ez a tétel is játék a szavakkal: hiszen elemek sohasem léteztek a világon, csak elemző-agyak – a „komplikáció” fogalma idegkórtani fogalom: az analitikus látás éppolyan betegség, mint az üldözési mánia vagy a moral insanity. (*Fekete Reneszánsz* – I. 276)

*

Különleges dolog, hogy egyes emberek milyen nehezen „találják meg magukat”, ahogy újságírók szokták mondani, főleg olyanokról, akiknek rendesen nincs is „maguk”. (*Vallomás és bábjáték* – II. 259)

*

[...] az önismeret: könnyen túlzásba megy, és akkor csak belső gátlások dudvaít termi, elfojtja az egészséges ösztönök gondtalan spontaneitását, mint ahogy a túl aggá-

lyos kanóc-manikűrözés a kisollóval már nem növeli, hanem kioltja a lángot. (II. Szilveszter második élete – II. 570)

ÖRÖKKÉVALÓSÁG

[...] az örökkévalóságnak is van inga-órája... [...]. (Véres Szamár – IV. 422)

ÖRÖM VAGY SZENVEDÉS?

Az ember megkeveredik: tulajdonképpen a szenvedésért vagyunk itt, vagy az örömeért vagyunk itt? (Kanonizált kétségbeesés – III. 61)

ŐSZINTESÉG

[...] az egészen őszinte lelkek mindig hazugságszínűek. (Cynthia – II. 61)

*

Milyen színészi rabszolgamunka az a bizonyos „elementáris őszinteség”! (Cynthia – II. 70)

*

[...] az őszinteség csak olyan tulajdonsága az emberi léleknek, mint a vén szatírok erekciója, nem tart, nem tarthat örökké [...]. (II. Szilveszter második élete – II. 585)

PÉNZ

[...] ha az embernek pénzre van szüksége, ömlesztve jönnek a szinonimák [...] (Véres Szamár – IV. 31)

RÉSZLETEK

[...] nemegyszer hallottuk [...], hogy „a valóság megközelíthetetlen” [...]. A hiperelemzések nagyon jó iskolák voltak ehhez a végtelenségig feszített valóságirracionalitás-tudathoz. Rászoktattak a „jelentéktelen” és „értelmetlen” részletek leséséhez: vagyis az egyetlenhez, ami az életben jelentős és értelmes. Mert a világon igazán nincs semmi más, mint „jelentéktelen” és „értelmetlen” részletek örült-heterogén masszája, and the rest is silence. (Fekete Reneszánsz – I. 281)

SÖTÉT

[...] a sötétben az igaz dolgok sem tudnak valódibb benyomást kelteni, mint az álmok [...]. (Europa Minor – I. 540)

SZABADSÁG

[...] mert tudjuk, hogy egész lelki életünk oly végtelenül determinált – épp ezért lehetünk igazán szabadok: oly mindegy, hogy pillanatnyilag mit érzek, akarok vagy

gondolok, mikor úgyis mechanikusan, tőlem függetlenül érzek, akarok és gondolko-dom – így ezen gépvevetáció fölött marad valami felsőbb énem, amely ezt előkelő lustázással nézi, bóbiskolva, tapsolva, agonizálva, kipomádézva. (*Eszkoriaál – I. 371*)

*

A legpatetikusabb dolgok édesen polgárosulnak, s legprimitívebb cselekedetek is, a szabadság által, költői illatot nyernek. (*Cynthia – II. 87*)

SZELÍDSÉG

[...] a szelídség az igazi kard, vasvár, minden fegyverek, parittyák ereje, a harc és a diadalív a legyőzött Sátán ellen és fölött [...]. (*Europa Minor – I. 513*)

SZENT ORPHEUS

Képzletben én mindig Habsburg voltam, ez nem zavarta ultra-kálvinságomat. Na-gyon-nagyon tág a szívem. Vesém Habsburg-metaphora, halántékom Kálvin-hasonlat – s én e metaforákat és hasonlatokat az abszurditásig meghosszabbítva fogom élni, míg Isten enged. (*Cynthia – II. 80*)

*

Nekem „emberi alak” mindig így és csakis ebben a hármasságban jöhet számításba: legyen romantikus léleopatológiája; legyen legősibb növényforma és növénymozdu-lat: legyen holt anyagból készült halálmaskara [...]. (*Cynthia – II. 80*)

*

[...] mi volt a céloom, vén Breviaristának? A világegyetem minden objektumának és historikumának egyrészt legpontosabb és legrealisztikusabb rögzítése, definíciója – másrészt a Világ legeslegtávolabb eső dolgainak: összefüggésbe, kapcsolatba hozása, térben és időben. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 311*)

*

Senki sincs *változatokra* készségesen készebb, mint minore minorita magam! (*Euridiké nyomában – V. 101*)

SZENVEDÉS

[...] az emberi szenvedés a legnagyobb kézzelfogható teológiai realitás. (*II. Szilveszter második élete – II. 520*)

*

[...] csak a megvilágosítás lehet vigasz – hiszen az egyén és a történelem legnagyobb szenvedései közepette sem a szenvedés maga fáj legjobban, hanem: a szenvedés értelmének nem ismerése. (*II. Szilveszter második élete – 571–572*)

SZENVEDÉS ÉS SZERETET

Csak a szenvedés a végszó és rőt intráda, csak a segítség és szeretet a mi értelmetlen létünkben az incoronata. (*Véres Szamár – IV. 243*)

SZÉPSÉG

A szépség: a konszolidált titok, a háziállattá idomult anarchia, az élet gyönyöreinek, igazságainak szublimált illata, az aulikussá nevelt paradoxon. (*Eszkoriál – I. 423–424*)

*

Szépség: előkelőség. (*Europa Minor – I. 546*)

*

A szépség szomorúság, fájdalom, honvágy ismeretlen honba, rezignáció: minden emberi lehetetlenségek kristályosítása. (*Europa Minor – I. 555*)

SZÉPSÉG, FILOZÓFIA

[...] a szépség éppúgy nem segít az emberen, mint a filozófia logikai ketyegése, szóforgácsoló süketsége [...]. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 107–108*)

SZÉPSÉG, IGAZSÁG ÉS MORÁL

A szépség *nem* probléma: hiszen *minden szép*; a szépség evidencia, mindenütt jelenlévő, akcicens és szubsztancia megkülönböztetése itt haszontalan; a világ szép, és ezzel kész. Az igazság sem probléma: hiszen amilyen ordenaré köz-maskara a szépség, éppoly ordenaré módon evidens az igazság lehetetlensége. Ha tehát a szépség nem más, mint a valóság valóság-párája, a létezésből a létezés-vonások egyszerű tudatosítása, elvonása vagy aláhúzása, vagyis nem sokkal több egy közhelynél – az igazság meg nonszensz, melyről beszélni is abszurditás, maga a klasszikus nemlétezés, tiszta sehol és tiszta soha: akkor se egyikre, se másokra egy pillanatot se vesztegessünk. *Egy* a konkrétum, a többi mind flatus vocis: a boldogságát akaró ember. S a morál evvel törődik. [...] a legrettenetesebb az, hogy noha a szépség platitude, az igazság nonszensz, s csak a morál, a Bárány jósága az egyetlen valami: mindig sokkal több művészetünk és filozófiánk lesz, mint morálunk. (*Fekete Reneszánsz – I. 257–258*)

SZERETET

Egy a fontos: a szeretet, melynek vegytana és lélektana – szexus, anyaság, közös veszély, csodálkozás, Végok-éhség tengert alig találó deltáiban – ma még alig kielemezett, de maximálisan gyakorolható és élvezhető. (*Eszkoriál – I. 321*)

SZÍNJÁTÉK

Az élet legősibb princípiuma színészi: a medúzák a tenger tündéries-halálos alvilágában, a kókuszparókák a pálmák gótikus legyezőtornyán, az embrió zápféje a köldök-kötél végén, a jázmin, a torma, a betegségek: ez mind-mind színészi, színes, komédiázó és ál-dolog. Nem, hazugság, csak maszk, mímus. És a történelem is az; az élet legmélyebb ösztöne az. Hát még a művészet. A legmélyebb, a legmagánosabb is.

• [...] természet és művészet lényege mindig a komédia • (*Széljegyzetek Casanovához – I. 25; 149*)

*

Ha élni akarsz, akkor csak színész lehetsz, komédiás, mint maguk az istenek és a kozmosz; s ha elkezdted élni, akkor rögtön vállalnod kell az élet, a humánus soha nem tisztázható kettősségét: az értelem világosságát és az értelmetlenség örök hókuszpokusztát [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 25*)

*

Az élet csak álarcban viselhető el [...]. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 31*)

SZÓ, SZÓJÁTÉK, HASONLAT

[...] éppen a legnagyobb racionalisták, csak-intellektusok és latin „pensée pure”-emberek találják meg a végső megoldásokat szavak zenéjében, ritmus-konstellációkban, „Temple du temps”-féle varázslatokban. Az ember egy kamaszosabb korszakában a szó-zenét romantikus cifraságnak tartja, mely méltatlan az agyhoz, de később rájön, hogy amiben csak sing-song halandzsát látott, több, sokkal több, mint például egy definíció.

• csak vérbeli racionalisták tudják élvezni a szavak öncélú zenéjét • (*Széljegyzetek Casanovához – I. 67–68; 152*)

*

[...] a *hasonlat* végtelen *szerepet* forrása és eredménye: a világ minden valóságos jelenőségét in caritate egyetlen összefüggő ölelésbe fogja. (*II. Szilveszter második élete – II. 541*)

*

A cintányérozó, tarantellázó *szójátékok* szerepe majdnem azonos a realitásra és tudományra törő hasonlatokkal. Az állatok hangjaitól, az ősember legelső őshangjaitól és őshangszereitől a modern finomított logikáig mindent magukban foglalnak – e nagy történelmi és táji szintézis mellett a „Bolond Világ” kifejezői, sok kritikával és szatirikus dezillúzióval; a játék, a firtor, a maszk, a tagjainkat csavaró tánc (szokásos halál, szokásos szex) kifejezései; a nyelv önmagáért való élvezete, gyökereihez való lenyúlás és – egész hasonlóan a hasonlatokhoz – a Világegyetem távoli dolgainak ballata-baletto összekapcsolása. [...] Frivol dolog tehát a szavak játéka? *Nem*. Épp

ellenkezőleg: költői és tudományos világlelés és világleltározás. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 312*)

*

[...] szavak szavakszor nekem oly édesek! (*Véres Szamár – IV. 298*)

SZOMORÚSÁG

A szomorúság: Szentlélek elleni bűn, a pünkösöd megcsúfolása. (*Fekete Reneszánsz – I. 242*)

TÁRGY

[...] egy tárgyban [...] sokkal több újdonság, változat, elem és árnyalat van, mint bármiféle ún. értelmes gondolatban. A legbonyolultabb gondolat, a költői érzékenység vagy bölcséleti szofisztika-cicázás mind elképesztő laposságok, bamba homogénségek egy *tárgy* nüansz-végtelensége mellett. A gondolkozás pedig nüansz-igény, mikroszkóp-őrület; oda megy, ahol ezt az atom-telhetlenségét legjobban kielégítheti. Ez pedig mindig az anyagi tárgy, nem holmi emberi viszony, morális konfliktus vagy más efféle. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 73*)

*

A tárgyak váltanak meg bennünket. (*Cynthia – II. 66*)

*

[...] mennyire eggyé tud válni egy ember és egy idegen tárgy: érzékszerveink mennyire nem törődnek avval, hogy nővel, tájjal vagy képpel állnak-e szemben: csak a pirosat nézik, és mindent közös nevezőre hoznak. (*Cynthia – II. 70*)

*

[...] nincs az az otrombán körte alakba faragott fadarab, mely ne jelentene többet és ne lenne értékesebb, mint a gondolatok céltalan és meddő játéka, ez az átkok átka, mosolyok mosolya: a fikciók, metafizikák. (*Vallomás és bábjáték – II. 239*)

TÁRSASÁGI ÉLET

Minden tartalom legradikálisabb kiirtása: ez a társas élet lényege; a társas életé, az abszolút, abszurd szaloné, mely az egyetlen fenséges és értelmes válasz a lét titkaira. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 49*)

*

[...] aki képtelen a „tudás” és „érzelem” humbugjaiból kivetkőzni, és megszokni, hogy a nevetgélő és fecsegő társaság *intellektuális* szempontból is valami ezerszer magasabb rendű, mint egyetemi katedra vagy buddhista kolostor, az megmarad a sötétség gyáva romantikusának. Mélyen morális és mélyen értelmi természetünk persze alig bírja vállalni az amoralitás és „tudatlanság” aszkéta-iskoláját – pedig kell,

mert ez a maximum, amit az ember szörnyű magányában cselekedhet. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 49*)

TECHNIKALITÁS

Nincs nagyobb boldogság, mint valami technikai tudás, hangszer vagy szövőszék ismerete. Aki még egy technikalitás anyagi rejtelmibe nem hatolt bele, nem érintkezik még tulajdonképpen a világgal, meddő vénlány. (*Europa Minor – I. 546*)

TERMÉSZET

[...] nagyon nem úgy néz ki a dolog, mintha a természet egyféle dolgot akarna megvalósítani: inkább az ellenkezője valószínű, ti. hogy minden képzelhető változatot és a legellentétesebb lehetőséget is ki akarja meríteni. (*Vallomás és bábjáték – II. 245*)

*

[...] a természet [...] mindig párosítja a bájosat a groteszkkal [...]. (*II. Szilveszter második élete – II. 609*)

*

A természetben *minden* lehetséges, mindennek *ellentéte* is párhuzamosan előfordul. Vannak kollégáikat a legszociálisabban megvédő hódok – vannak állatok, akik felfalják azonnal ivadékaikat [...]. (*II. Szilveszter második élete – II. 642*)

TERMÉSZET ÉS GÉP

Milyen *más* úton jár a természet és a *gép* – gondoltam gyakran, persze néha igazságtalanul. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 130*)

TÖRTÉNÉS, TÖRTÉNELEM

[...] *historia non est magistra vitae*, csak már ezt jegyeznék meg végre az emberek. (*Széljegyzetek Casanovához – I. 46*)

*

[...] úgy látszik, mégis van valami igazságszolgáltatás a történelemben. (*Eszkoriál – I. 393*)

*

[...] a mélyebben gondolkozó ember nem tud betelni azzal a pikantériával, melyet az elmúlt korok jelentenek számára: hol tapasztalhatja ilyen rikító színekben elképesztő hazugságok és felséges rítusok együttlétét? S van-e ennél izgatóbb emberi kettősség? (*Vallomás és bábjáték – II. 260*)

*

[...] a régi történelem színessége, zavarossága, szemérmetlen önellentmondásai, céltalansága és mulandósága különösen alkalmas, hogy a filozófiai leegyszerűsítéseket szétkuszálja, keresztezze, élénkítse.

Nincs jobb ellenméreg, mint a *történelem* kalandorsága, felületes haláltánca az alapelvek meddő igazságaival szemben [...]. (*Vallomás és bábjáték – II. 262*)

*

Az egész világtörténelem: Salome-tánc [...]. (*II. Szilveszter második élete – II. 576*)

*

[...] az „örök”-azonos emberi história [...]. (*Kanonizált kétségbeesés – III. 95*)

*

[...] ha valami történik, mindig valami más is történik, a dolgok alatt, mellett, felett – talán ez a história (Natura bohózata) egyik alapszabálya. (*Véres Szamár – IV. 226*)

TUDÁS

• mi a tudás tudása? ez: minden él, minden ismeretlen, minden szép és minden mulandó • (*Cynthia – II. 211*)

VALLÁS ÉS MÍTOSZ

[...] a vallás, a mítosz is metafora: az örök humanitás és örök természet metaforái [...]. (*Eszkoriál – I. 358*)

VALÓSÁG, ÁRNYALATÉRZÉK

A valóság sötét, megfejtethetlen, kusza valami: a pillanat szín- és hangrealitásai, a politika apró szemtelenségei és foszforeszkáló heroizmusai sokkal bonyolultabb dolgok, mint a skolasztika vagy a felső matézis. (*Fekete Reneszánsz – I. 188*)

*

A valóság lényege, hogy minden pillanatban abszolút új, abszolút egyéni, a világon semmiféle látszat-precedenshez nem mérhető, s mire valami önámító „kifejezését” megtaláltuk, illetőleg megtalálni véltük, már réges-régen egészen más. [...] a nüanszérezék ezt ragadja meg a valóságból, vagyis éppen a valóság legvalóbb részét, azt, ami éppen valósággá teszi. Ebben nem egy idegbeteg aggályosságát, hanem ellenkezőleg, a beteg állapot gyógynövény-szimatját, a méh virág-találó ösztönét, a bagoly éjféli szemét és az elektromos hal diadalmas vadászfegyverét kell látnunk.

• az árnyalatérzékenység nem betegséget, hanem ellenkezőleg: szigorú pozitívizmust és legreálisabb realizmust biztosít • (*Fekete Reneszánsz – I. 280–281; 307*)

VALÓSÁG ÉS ELEMZÉS

[...] „valóság” és „elemzés” mindig hideg, csalóka és meddő szeretők. (*Cynthia* – II. 45)

VILÁG

[...] a világ szakadatlanul, intervallumok nélkül igazság-érintetlen, isten-érintetlen és szépség-érintetlen. (*Fekete Reneszánsz* – I. 280)

VOLT ÉS VAN

Ami egyszer már *volt* valamikor, az belépett (persze az időszakok hozzátartozó végtelen variációival) az örök *Van*-ba. (*Kanonizált kétségbeesés* – III. 304)

* * *

A citátumok mindegyike az író fő művének tekinthető *Szent Orpheus Breviáriuma* tíz részének valamelyikéből való. (Az idézet után a *Breviárium* vonatkozó részének címét adjuk, a cím melletti szám az alább feltüntetett kiadásoknak megfelelő kötet- és oldalszámot jelöli. Ha nem a teljes mondatot idézzük, erre szögletes zárójel közötti pontokkal utalunk, ugyanígy egy-egy citátumon belül a kihagyott szövegrészekre. Az író minden Orpheus-kötethez részletes tartalommutatót készített, ezekben is találunk aforizmaértékű sorokat. Ezek olykor röviden összefoglalnak, leegyszerűsítenek, máskor kiegészítenek egy-egy összetett gondolatot – a regiszterekből vett idézeteket • jelek közé tettük.)

Idegen szavak, kifejezések, nevek magyarázata:

akcidens: véletlen, mellékes dolog, járulék; *akcidentális*: esetleges, alkalmi; *amoeba proteus*: óriásamőba; *Cynthia*: a fiatal Tudor Erzsébet hercegnő (1533 –1603; a Tudor-ház utolsó sarja, I. Erzsébet néven 1558-tól 1603-ig Anglia királynője); *condition humaine*: emberi állapot, emberi természet; *con variazioni* (olasz): valamilyen zenei téma változatokkal; *efemer*: tisztavirág-életű; *Escorial*: a 16. sz. végén épült kolostor-palota Madrid közelében, az egyik legnagyobb késő reneszánsz kori épület, „a világ nyolcadik csodája”; *ex officio*: hivatalból, hivatalosan; *flatus vocis*: pusztaszavak; – *gnosis* (görög): tudás; *in caritate*: szeretetben; *incoronata*: megkoronázott; *intráda*: belépő, bejárat; *mandorla*: mandula alakú dicsfény; *mimus* (*mimosz*): alakoskodó utánzás; *moral insanity*: erkölcsi elmezavar; *minore*: a lágy hármashangzat kis

harmada; *minoriták*: a Szent Ferenc-rend egyik ága; *nous* (görög): az elme; *pattern*: minta, séma, modell; „*pensée pure*”: tiszta szellem; *race*: rassz; *raison* (francia): értelem; „*The rest is silence*”: citátum Shakespeare Hamletjéből. Magyarul: „A többi, néma csend” – Arany János fordítása.

Az *Europa Minor* címet az író magyarázza a *Frivolitások és hitvallások*ban: „Miért adtam ezt a címet? Tudjuk jól a történelemből, hogy a rómaiak a mai Törökország területét, némi kiegészítéssel, Asia Minornak nevezték. És az emberek fejében kicsit úgy maradt meg, hogy Európa a világ teteje, Ázsia pedig sokkal kevesebb. Hát én erre megfordítom a dolgot: *Európa* sok szempontból sokkal kevesebb, mint Kelet: *Europa Minor*.”

* * *

Az idézetek pontos forrásául szolgáló kötetek megjelenési adatai:

*Szent Orpheus Breviárium*a I. [Szélszegyzetek Casanovához – 1939; Fekete Reneszánsz – 1939; Eszkoriál – 1940; Europa minor – 1941]: Magvető Könyvkiadó, Bp., 1976;
*Szent Orpheus Breviárium*a II. [Cynthia – 1941; Vallomás és bábjáték – 1942; II. Szilveszter második élete – 1972]: Magvető Könyvkiadó, Bp., 1976;
*Szent Orpheus Breviárium*a III. [Kanonizált kétségbeesés – 1974]: Magvető Könyvkiadó, Bp., 1976;
*Szent Orpheus Breviárium*a IV. [Véres Szamár – 1984]: Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984;
*Szent Orpheus Breviárium*a V. [Euridiké nyomában]: Magvető Könyvkiadó, Bp., 1993.

Összeállította, közreadja: *Arany Lajos*

E SZÁMUNK SZERZŐI

ARANY LAJOS – szerkesztő, irodalmár

CSÉKE ZSOLT – geográfus, rendező-operatőr

BEREK SÁNDOR – szociológus

CSOKAI ANITA – doktorandusz

ERDŐS ISTVÁN – történész

OLÁH RÓBERT – művelődéstörténész, régikönyv-kutató

TAMUSNÉ MOLNÁR VIKTÓRIA – doktorjelölt

VITÉZ FERENC – irodalmár, kultúrakutató

*Gáborjáni Szabó Kálmán: Asszony a hóviharban
(Tél; 1947 – fametszetsorozat; XI.)*

„Ez a fametszet talán a főmű-sorozatnak is a csúcspontja. A hóvihar fehér árcai szenvedélyes erővel vernek, sodornak át az egész képen. A kendős asszony arcába közelről nézünk bele. Szenvédésektől, küzdelmektől, bálványá faragott széles arcból tágra nyitott, ferde szemek tekintenek vissza ránk. A kép 'együtésű', akár a pillanatra felgyújtott reflektor. Indulatosságában a művész érzelmi állapota is együtt van azzal a mély háttérű jelentéssel, mely örök emléket állít a méretlen idő földhözragadt, küzdő asszonyának...”

*(Tóth Endre: Tél. In: Gáborjáni Szabó Kálmán: Tél.
[1947] 1975, 42–43.)*

